

TEMA 2

TEMA 2: ILIRIZEM IN HRVAŠKI NARODNI PREPOROD

1. STANČIČ, Nikša: Gajeva »još Horvatska ni propala« iz 1832-33.: Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda.

U POTRAZI ZA MODELOM NACIONALNE IDEOLOGIJE 1826 – 1830

Ekonomsko najbolj dinamičen del banske Hrvaške je v času Ljudevita Gaja prostor med **Karlovac – Sisak – Varaždin, s središčem v Zagrebu** → t.i. Zagrebško središče, ki je socialno in nacionalno integracijsko središče. Na tem območju se križajo trgovske poti in rečno kopenske poti. Na tem območju poteka (v plemiških in meščanskih krogih) postopno prehajanje iz fevdalizma v kapitalizem.

To območje se je povezovalo z Ljubljano, Vojvodino in Srbskim središčem.

Vse te pokrajine so bile pod Habsburško monarhijo, Srbija pa je bila zgolj ekonomsko priključena.

Trgovina je bila motor kapitalističnega razvoja v Severnem delu Jugoslovanskega prostora. Trgovske poti so vodile čez to ozemlje (**K-S-V**) iz južne Ogrske, iz Bosne, Srbije (tudi čez Slovenijo) pa do Trsta in Reke. Na teh trgovskih linijah je najbolj poudarjena integracijska aktivnost ki pa je usmerjala določene elemente nacionalnih integracijskih ideologij.

Severni del Hrvaške:

- tu se je oblikovalo HR in SRB meščanstvo
- tu je območje HR nacionalne integracije in na to območje sta bili usmerjeni tudi SLO in SRB nacionalna integracijska aktivnost (Slovenska nacionalna integracijska aktivnost je bila najbolj zaprta).

Pod Habsburško monarhijo se je na tem jugoslovanskem območju oblikovala nova ekonomsko- socialna delitev prebivalstva → novo plemstvo in močno meščanstvo sedaj izhaja iz agrarno- trgovskega področja.

Pride do nacionalne identifikacije, kar omogoči delitev slovanov od nemcev in mađarov → na podlagi tega se oblikuje ideja kulturnega vseslovanstva, ki je nacijo oblikoval na podlagi jezika.

Ljudevit Gaj je želel oblikovati nacijo, narod pod HR imenom → zato tudi sprejme »Slavistični model«

Gaj je želel v času študija raziskati Hr zgodovino, da bi lahko potrdil zgodovinsko kontinuiteto Hrvaškega naroda in s tem argumentirati njegovo individualnost.

Individualnost naroda se je v takratnih ideologijah osnovala na individualnosti z lastnim nacionalnim jezikom. Takratne ideologije so našle »znanstveno« obrazložitev za opravičevanja svojih razumevanj v rezultatih sodobne Slavistične znanosti.

Sodobna slavistika je izhajala iz prepričanja o obstoju enega slovanskega jezika in naroda ki je po prvotnem enotnem narodu, razpadel na številna narečja in nato na različne veje teh narečij. Cilj Slovanskega (Slavenski) gibanja je videl v obnovi nekdanje slovanske enotnosti, sedaj na višjem, kulturnem nivoju. Zagovorniki tega gibanja so občasno zagovarjali idejo o oblikovanju enotnega slovanskega jezika.

Tako je Gaj svoje ugotovitve iz HR zgodovine dopolnil tudi z raziskovanjem na področju jezika.

Obstoječe slavistične klasifikacije pa niso poznale HR narod. Na etničnem področju, kjer so bili v toku slovenski, HR in SRB nacionalni integracijski procesi, so videle le dva jezika: SLO in SRB, in na podlagi tega tudi le SLO in SRB narod. Tako so v Slovenski narod vključili tudi vse »kajkavce« torej – tudi Hrvaške kajkavce, v Srbski narod pa vse »štokavce« - Hrvaške in Srbske.

Češki slavist, Jozef Dobrovski, je bil menja da je slovenski jezik pravzaprav narečje Hrvaškega jezika, hkrati pa je tudi vse štokavce umestil v Srbski narod.

Vsi ostali slavistični veljaki Kopitar, Vuk Karadžić, Jozef Šafarik, so teritorij na katerem je deloval proces Hrvaške nacionalne integracije, delili med Slovence in Srbe.

V prvih desetletjih 19.st je potekala začetna faza hrvaškega narodnega preporoda – v tem času je bila hrvaška kultura in politično življenje v zatišju.

Leta 1830, ko je Gaj tiskal svojo »Kratko osnovo« ni obstajal nikakršen znanstveni avtoritet na katerega bi se, v času iskanja znanstvene osnove za svojo misel o hrvaški in individualnosti znotraj slovanskega kroga, oprl oz s katerim bi si lahko pomagal orientirati v hrvaški jezikovni več-narečni situaciji. Gaj ni imel nobene domače znanstvene podlage ki bi mu olajšala oblikovanje ideologije usmerjene proti uveljavitvi hrvaške individualnosti.

Zato se je tudi bolj oprijemal del Šafarika, ki je neprestano prinašal novosti za oblikovanje ideje kulturnega vse-slovanstva in nacionalnih ideologij slovanskih narodov v Habsburški monarhiji.

Vendar pa je **Šafarik** v svojih delih sumil v obstoj hrvaške zasebnosti. Delo: »**Zgodovina slovanskega jezika in književnosti v vseh narečjih (1826)**« je postalo biblija za pripadnike slovanskih preporodnih gibanj. V tem delu Šafarik tudi prikaže zgodovino posameznih slovanskih »plemen«. Verjel je da na slovanskem jugu obstajata le dva naroda: Srbi in Slovenci.

- V **Srbe** je vključil vse Slovane pravoslavne veroizpovedi na Balkanu (tudi Bolgare) in jih poimenoval »Slavo-Srbi« grškega obreda, pa tudi vse štokavce katolike ki jih je poimenoval »katoliški Slavo-Srbi«
- V **Slovenski** narod pa je vključil vse prebivalce slovenskih pokrajin in še ožjo kajkavsko Hrvaško.
- Za čakavce pa ni vedel, kot tudi ne splošna slavistična znanost tistega časa.

Zaradi takega pojmovanja pa tej njegovi knjigi tudi ni zgodovine Hrvaškega naroda... zmeden je bil le zaradi zgodbe carja Konstantina Porfirogeneta o priseljevanju Hrvatov in dejstvo o obstoju hrvaške srednjeveške države.

V tej knjigi je zato le prikazal zgodovino Dalmacije, kot območje srednjeveške »Stare« hrvaške države, ki je tu imela svoje središče, pa tudi Avstrijske pokrajine Dalmacije. Prikazal je zgodovino dveh delov srednjeveške Slavonije – srednjeveška Severna Slavonija naj bi s časom spremenila ime in se poimenovala Hrvaška (po Šafariku »Nova Hrvaška«).

Predvideval je da so, na podlagi zgodovinskih podatkov, Hrvati naselili del sodobne Dalmacije in Hrvaške, a je ugotovil tudi, da tamkajšnje prebivalstvo govori jezik ki se sliši kot Srbski jezik. Na podlagi tega je sklepal da se teritorij nekdanje »stare« Hrvaške v njegovem času imenuje Dalmacija.

Pravi tudi da se prebivalci »nove« hrvaške =kajkavske hrvaške, lahko le teritorialno imenujejo Hrvatje, ker so etnično pravzaprav Slovenci.

1829 leta se je Gaj v Pešti seznanil tudi z deli protestantskega **Jana Kollarja**. Le ta je pripadal tisti skupini slovaških protestantskih intelektualcev ki je rešitev slovanskega

karaterja Slovakov v Ogrski videla v sprejemanju češkega jezika in v vključevanje Slovakov v češki narod.

Leta 1830 je Kollar slovansko vzajemnost obrazložil kot kulturno zблиževanje Slovanov, zbranih v štirih narodih in štirih knjiženih jezikih: ruski, poljski, češki in srbski.

Gaj je ta Kollarjev model doživel kot razsvetljenje; Kollarjeva klasifikacija je bila edina ki se je kot »znanstvena« lahko zoperstavila dotedanjim slavističnim klasifikacijam. Kolarjeva klasifikacija ni delila Hrvatov med Slovence in Srbe (kot jih je slavistična klasifikacija).

Na podlagi tega je Gaj skušal oblikovati svojo klasifikacijo, ideologijo, ki bi omogočila utemeljitev HR individualnosti in združitve celotne HR celine v enem samem knjižnem jeziku, četudi preko zamišljenega enotnega književnega jezika za vse Južne Slovane. Njegov model je bil naslonjen na načelu da jezik določa narod...:

narod= Slovani → pleme = Južni slovani → podpleme = Hrvatje → tako je postavil Slovensko, Hr in SRB individualnost na nižjo raven.

Tako je dal Gaj vizijo o hrvaškem »plemenu« kot delu južnoslovanske skupnosti in njegovemu prihodu v skupnost evropskih narodov preko velikega slovanskega sveta.

OBLIKOVANJE NACIONALNE INTEGRACIJSKE IDEOLOGIJE 1830 – 1833

1. Ilirstvo

A. ILIRSTVO V GAJEVIH SPISIH

Ideja o poreklu Slovanov na Balkanskem polotoku, o avtohtonosti Južnih Slovanov na Balkanu in o slovanstvu starih Ilirov je obstajala v Hrvaški kulturni tradiciji in je bila prisotna v banski Hrvaški v času Gajevega šolanja. Sestavni del te tradicije je bila uporaba ilirskega imena kot sinonim za Hrvatov, Slovane (Slavene) in Južne Slovane (Južne Slavene). Že v svoji prvi tiskanem spisu iz leta 1826 je (prenio) iz rokopisa duhovnika Sklevickog, legendo o Čehu, Lehu in Rusu ali Mehu ki je prikazovala misel o balkanskem poreklu vseh Slovanov in s tem tudi avtohtonost Južnih Slovanov na Balkanu. V tej legendi so trije bratje vladali v (krapinskem) mestih in se za tem razšli in ustanovili češko, poljsko in rusko kraljestvo.

Leta 1830 se je Gaj srečal v Pešti s Janom Kollarjem – ki je takrat oblikoval svojo misel o slovanski kulturni vzajemnosti ki je vsebovala zbiranje vseh Slovanov v samo štiri književne jezike in v skladu s tem, v štiri narode (ruski, poljski, češki in srbski). Gaj pripoveduje da je na Kollarja vplivala prav legenda o treh bratih.

Gaj je v Kollarjevem modelu našel dolgo iskano alternativo dotedanjim slavističnim klasifikacijam slovanskega jezika in naroda in razumel njeno potencialno moč kot element hrvaške nacionalne integracijske ideologije.

Tako je elemente, načrt ideje o slovanski kulturni vzajemnosti (od Kollarja) takoj vnesel v svoj spis o reformi latinskega načina pisanja, pod naslovom

»**Kratka osnova horvatsko-slovanskega pravopisanja**« ki jo je tiskal v Pešti 1830.

- V tem je napisal misel o zbiranju Slovanov okoli štirih književnih narečij, vizijo po kateri bi v prihodnosti »ves slavenski jezik iz vseh svojih različnostih vu četvera glavna narečja skupzegnul se bude«.

- Gaj se seveda ni strinjal s Kollarjem, da se Južni Slovani zberejo pod srbskim imenom, ker pa ni želel prepira s Kollarjem je Južne slovane poimenoval kar s tem imenom (in ne srbskim).
- Prav tako kot Kollar pa je v spisu ugotavljal da obstaja samo **eno južnoslovansko narečje**. Ožje jezične celine ki jih je v tem spisu videl, je uvrščal v podnarečja (slo, hr, srb). → torej se je Južno-slovansko narečje razpadlo na podnarečja. Pozneje je v spisih, nastalih 1832,33 napisal da v južnoslovansko področje vključuje tudi Bolgare.

V drugem neobdelanem rokopisu 1830: »Pregled hrvaške zgodovine do 16. st«:

- Tu Gaj nakaže da so Hrvatje posredni potomci starih Ilirov. Gaj se je s to mislijo naslonil na Josipa Mikocija (ki je verjel v avtohtonost Južnih Slovanov na Balkanu, o njihovem ilirskem poreklu in o slovanstvu starih ilirov). Gaj je dopustil možnost da so se priseljeni Hrvati pravzaprav vrnili v pradomovino vseh Slovanov, torej tudi njihovo.

Rokopisi »Ljudevit« in »Ein Fragewort« so nastali 1832-33:

- Tu Gaj zastopa teorijo o dvojni selitvi Hrvatov – **iz** balkanske, ilirske pradomovine vseh Slovanov **in nazaj**.
- Trdi da so antični Iliri bili Slovani, ampak da se je del teh Ilirov v času vojne Rima proti Ilirrom (1-3pnš) odselil preko Donave in ustalil izza Krpatov, v središču Slovanov ki se je raztezalo med Jadranskim, Baltiškim in Črnim morjem. Tam so se ti priseljenci imenovali Hrvatje. V novi domovini so v srednjem veku ustanovili Belo in Veliko Hrvaško, državo zasnovano na patriarhalni demokraciji in oblasti župana kot njenih predstavnikov. Gaj to državo imenuje **severna Hrvaška republika**, ki je obsegala področje izza Krpatov (del današnje Ogrske, celo Češko in Moravsko, večji del Poljske in Rusije).
- Kot pravi Gaj, so se po propadu Rimskega cesarstva, Hrvati v začetku 7st vrnili v svojo pradomovino in naselili področje med Dravo in morjem. – te naseljene Hrvate imenuje Iliri in to območje Ilirija. Njihovo državo imenuje »Hrvaška država«, in glede na notranjo patriarhalno demokratično in nemonarhisjsko ureditev – imenuje: »Ilirska Hrvaška republika«

V nedokončani beležki o Hrvaškem jeziku, nastali v začetku 1830 let:

- Gaj govori o jezikovni enotnosti Južnih Slovanov → sedaj govori o narečju.
- Predstavi idejo o sodobnih ilirskih jezičnih vrst ki skupaj oblikujejo edinstveno ilirsko narečje, enako kot se preostali tri skupine zbirajo v rusko, poljsko in češko narečje. Predvideval je da podobnost obstoječih ilirskih varjant kaže na sorazmerno homogenost že samega starega ilirskega jezika.
- Pravi da so bile razlike med Hrvati in Srbi majhne dokler so še živeli za Krpati. Tudi po preselitvi so bile razlike majhne.

Gaj v svojih spisih na začetku 1830 leta: Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare imenuje Južni Slovani in zastopa teorijo o njihovem ilirskem poreklu, teritorij na katerega so se preselili imenuje Ilirija, njihove jezična narečja (pravi da gre le za eno) imenuje za Ilirsko narečje.

B. SESTANEK V STANOVANJU NA KAPUCINSKEM TRGU 1832

- Gaj se je vrnil v Zagreb leta 1832, že prej pa se je odločil da bo nastopil z ilirskim imenom kot simbolom predporodne akcije

- Večkrat se je sestajal s kolegi... tako je prišlo do sestanka pri: Ljudevit Farkaš Vukotinović – u, v stanovanju **na Kapucinskem trgu, 19. januarja 1832**

- Udeleženci:

1. Ljudevit Gaj
2. Fran Kurelac
3. Nikola Maraković
4. Dragutin Rakovac
5. Matija Smodek
6. Antun Vakanović
7. Ljudevit Farkaš Vukotinović

- Pogovarjali so se »Kaj narediti da bi narod dvignili iz kulturne in politične trhlosti v svobodo«
- Vsi njihovi predlogi so vsebovali Južnoslovansko idejo, le da so jo izražali z različnim imenom:

- Trije so zagovarjali Južnoslovansko ime.
- Dragutin, Matija in Antun so predlagali naziv »Društvo slavensko Južnih Slavena«
- Gaj: »Ilirsko društvo« - ki so ga tudi potem izbrali

Gaj je v letu 1832 oddal prošnjo **za izdajanje časopisa**, v kateri že govori o prisotnosti južnoslovanske ideje pod ilirskim imenom. Kulturno- nacionalno področje interesa časopisa je zavzemalo »slavenski i južnoslavenski prostor« (a to pomeni Slovenski in južno slovanski ali Slovanski in Južnoslovanski prostor???) Menim da drugo.). Državnopravno področje = troedina domovina HR, Slavonija in Dalmacija (tudi Međimurje in zahodno Bosno)

Gajeve ideje o Južnih Slovanih kot enem slovanskem narodu z enim jezikom se razvijejo po srečanju s Kollarjem leta 1830. Najpozneje od začetka 1832 pa Gaj za južnoslovansko območje uporablja Ilirsko ime.

2. Hrvaško

A. HRVAŠKA INDIVIDUALNOST

V kratkem Pregledu hrvaške zgodovine do 16st (1830):

- je Gaj dokazoval kontinuiteto zgodovinskega obstoja hrvaškega »etnikuma«, in zgodovinske kontinuitete in politično individualnost sodobne Kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.
- Oslanjal se je na delo Josipa Mikocija iz leta 1806
- Pregled je začel s priselitvijo Hrvatov na Balkanski polotok v začetku 7st.
- Hrvati so se naselili na teritorij ki je bil omejen na:
 - ZAHOD: reka Raša v Istri
 - VZHOD: reka Cetinja in Vrbasa
 - JUG: Jadransko morje
 - SEVER: reka Sava in Drava

- Pozneje so se priselili še Srbi in se ustalili južno od Hrvatov, nižje od Beograda in Save pa do obale Jadranskega morja, med Cetinjo in Drača, vključno z otoki Brač, Korčula in Mljet. Meja med Hrvati in Srbi je tekla južno od Save in po rekah Vrbasa in Cetinja do morja.
- Zahodno od Hrvatov so se naselili Slovenci.
- Gaj govori o neprekinjenem obstoju hr »plemena«, ki ga imenuje tudi »nacija«, in o skupnem življenju in skupni preteklosti teritorija ki se je v 19st državnopravno imenoval Kraljevina Dalmacija Hrvaška in Slavonija.

Leta 1831 je napisal prvo pismo Šafariku in mu ponudil sodelovanje v pripravi materiala o hr zgodovini in književnosti. Od njega je tudi želel podporo za svoje težnje da se njegovi spisi ki jih je predstavil v Kratki osnovi uvedejo v šolske knjige o Hrvaški.

V pismu je dal tudi vedeti da se ne strinja z njegovim (Šafarikovim) dvomom v obstoj zasebne HR identitete, in da on sam Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo vidi kot enotno celino v preteklosti in sedanjosti.

Ker je želel Gaj predstaviti HR individualnost je moral dokazati obseg HR etnikuma in meje med HR in SRB, ter HR in Slo etnikuma.

B. SRBSKI POGLED (»prema srbima«)

Gaj se je že v letih 1826-29 v Gradcu srečal s srbskimi študenti iz Vojne krajine ki so se šolali za različne upravne službe v Krajini. Med njimi je bil tudi Baltić. On je oblikoval društvo, ki ga je imenoval »srbska vlada« → tudi »ilirski klub«. Gaj je postal tudi član tega kluba On je tudi zagovarjal misel o združitvi Južnih Slovanov pod ilirskim imenom.

V začetku 19st je Sava Tekelija ilirsko ime predlagal kot alternativno ime namesto srbskega za vse Južne slovane. Srbsko ilirstvo je tudi pozneje uporabljalo srbsko in ilirsko ime kot sinonim.

Gaj se je od Baltića naučil jezik, ki se je takrat imenoval »srbski jezi«, danes pa štokavsko narečje.

Istega leta 1829, ko je postal član »srbske vlade«, se je Gaj iz knjige Pavla Jozefa Šafarika o poreklu Slovanov, zavedal ugleda ki ga je srbsko ime dobilo v slovanskem svetu.

V svojem delu je Šafarik z znanstvenim aparatom dokazoval da je srbsko ime bilo najprej skupno ime za vse slovanske narode, ter da so se prvotno Slovani imenovali Srbi, pri čemer je srbsko ime izviralo iz »sarmatskog« trdil je da so Slovani bili smo eno pleme tega velikega srbskega naroda in da je skozi čas srbsko ime bilo zamenjano s slovanskim kot splošnim imenom.

V času študij v Pešti 1829-31 se je gaj družil tudi s Srbi iz južne Ogrske (Vojvodina), in se zbližal z mladim teologom Pavlom Stramatovič-em, pozneje tudi rednikom almanaha Srbska čebela (Srpska pčela).

Pri srbih je Gaj našel predvsem:

- o splošno slovansko razpoloženje,
- o misel o južnoslovanskem sodelovanju, v skladu s Kollarjevo idejo o slovanski vzajemnosti.
- o Tudi izrazito srbsko nacionalno zavest, kar je pomenilo in soglasnost s Šafarikovim delom o srbski etnični pripadnosti, ali s Kollarjevim srbskim predznakom za celo južnoslovansko celino.

V Pešti je Gaj srečal tudi **Josifa Milovuka** (eden od ustanoviteljev Srbske Matice), ki je oglaševal npr 1833 naklado (izdanja) s katero je razpolagal, pokazal da akot Šafarik izenačuje slovansko in srbsko ime. V naslovi Kačićevega »Razgovora ugodnog naroda slovinskoga« je ob besedo »slovinskoga« dodal »Srbskoga«.

V knjigi **Jevte Popoviča** »Sveslavije ili Pantheon« je omejen tudi Ljudevit Gaj. Ta knjiga vsebuje življenjepise vlikih osebnosti srbske povesti: cara Dušana, kneza Lazara, Miloša Obiliča in Jug Bogdana in njegove sinove. V uvodu je Popovič izrazil občudovanje do Šafarika in njegovi knjigi in nato doda misel da so Srbi potomci starih Feničana, posredni (prek Grkov) začetniki evropske kulture, ter pokazal srbski panteon, hram obkrožen z grbi balkanskih držav od Hrvaške do Bolgarije in Grčije.

Gaj je iz vseh teh izkušenj ugotovil, da obstaja močna srbska individualnost, da so nosilci srbske nacionalne ideologije pripravljeni izpolniti južnoslovanski okvir s »srbstvom«, in da oni v nobenem primeru ne bi sprejeli možnost da se ta okvir določi s Hrvaškim imenom. Prav to je bil razlog da je Gaj izbral Ilirsko ime kot neutralno ime za vse Južne Slované. Pristaše ilirskega imena je našel med Srbi v Ogrski in Hrvaški, ter tudi pri Mojsija Balič in Pavle Stamatovič.

C. SLOVENSKI POGLED (»prema slovincima«)

Zvezi med HR in Slovenci je Gaj pristopal drugače kot zvezi med HR in SRb.

Leta 1830 je (konsstatirao) obstoj zasebne slovenske individualnosti, nato pa je 1832/33 začel zastopati misel o hrvaški celini kateri pripadajo tudi deli Južnih Slovanov ki jih je do tedaj določal s slovenskim imenom.

Na začetku 1830 so se na slovenskih pokrajinah še vedno čutili pokrajinski partikularizmi, a različne orientacije v slo preporodnim gibanjih so povzročale prepire okoli oblikovanja enotne latinične grafije in oblikovanja slovenskega standardnega jezika.

Po drugi strani, člani slo preporodnega gibanja iz Koroške in Štajerske so bili naklonjeni sodelovanju v ožjem povezovanju s sosednjem hr in tegracijskem središčem, kar pozneje vpliva na njihovo naklonjenost ilirizmu. Na povezovanje slo-hr je vplivala tudi trgovina med hr in slo in bližina slovenskega in hr kajkavskega narečja.

- Gaj je poznal delo **Antona Linharta** o zgodovini Kranjske, napisano konec 18st, ker je v nekih svojih spisih v začetku 1830 leta preko Linharta opisoval družbeno ureditev po priselitvi Hr na Balkanski polotok.

Linhart je v prosvetljenem duhu oblikoval zgodovinsko idejo o razvoju slovenskega etnikuma v srednjem veku. Zgodovino Kranjske je pokazal v sklopu zgodovine ostalih avstrijskih Slovanov ki živijo od Srbije in Dalmacije an Jadranskem morju do Tirolske in Bavarske, ter od Istre do Mure v štajerski. Pri tem je prikaz razvoja slovenskega etnikuma pripeljal do oblikovanja karantanskih slovencev. Tako je prešel preko razlik v imenu za slovenski etnikum ki so v njegovem času in pozneje bile močno ukoreninjene, ko pa je bilo v Kranjski normalno ime Kranjsko, a na koroškoem in Štajerske pa Slovensko ime.

- Na začetku 19 st je ugledni slovenski slavist **Jernej Kopitar** s svojo gramatiko tiskano 1809 položil temelj edinstvenemu slovenskemu standardnemu jeziku, ampak je karakteristično da pri tem jezika ni imenoval z nikakršnem nacionalnim imenom. Svoje delo je imenoval gramatika slovenskega jezika na Kranjskem, koroškem in Štajerskem. Pravi da je na Kranjskem prebivalstvo sebe imenuje izključno s Kranjskim imenom (Kranjci) in da je tako

od pamtiveka. Po drugi strani identični prebivalci na Koroškem in Štajerskem imenuje sebe izključno s slovenskim imenom (Slovenci, Winden). Ampak je Kopitar predvideval da je to obče slovensko ime ki je ušlo v uporabo, da bi se v tamkajšnjim mešanih krajih označila razlika med slovenskim in nemškim prebivalstvom.

- Maksimiljan Vrhovac (Zagrebški škof) je v prvih desetletjih 19st, je sprejemal Kopitarjeve ideje o potrebi združevanja slovanskih latinskih grafij, in je 1814 vodil pogovore o tem s Kopitarjem v Beču.

Leta 1829 je Gaj napisal predlog grafijske reforme: o enotni latinski grafiji za isto področje o katerem je razmišljal Mahanovič, torej za Hr, Slavonijo in Dalmacijo, ter Kranjsko, Koroško in Štajersko.

D. HRVAŠKI »ETNIKUM« IN HRVAŠKI JEZIK 1830-31

Gaj je Hr individualnost dokazoval z dvema argumentoma ki so postali pomembni elementi njegove takratne nacionalne ideologije:

1. zgodovinska kontinuiteta obstoja HR etnikuma
2. zasebni HR jezik kot vrhunski argument slavistične znanosti in sodobni srednjeevropski model v teoriji naroda .

V svojem spisu o hr jeziku iz 1830 je on južnoslovansko pleme velikega slovanskega naroda delil na tri podplemena:

- slovensko
- hrvaško
- srbsko.

Prav tako je predvideval da v okviru velikega slovanskega jezika obstaja južnoslovansko narečje ki se deli na:

- slovensko
- hrvaško
- srbsko podnarečje

V svojih (najzgodnejših in še ohranjenih) rokopisih opisoval odnose med južnoslovanskimi narodi in je jasno **razlikoval Hrvate in Srbe** kot dve zasebni etnični celini v preteklosti in sedanjosti. V prikazu priseljevanja Hrvatov in Srbov se je držal podatkov bizantinskega carja Konstantina Porfirogeneta, in je oblikoval predvidevanje o teritoriju ki so ga oni na balkanu zasedli.

- V kratkemu pregledu hrvaške zgodovine do 16st in v Spisu o HR jeziku je predvideval da je **meja** med srednjeveškimi Hrvati in Srbi tekla od juga proti Zahodu južno od Save a nato proti jugu ob Vrasu in Cetinji do Jadranskega morja.
- V spisu o hrvaškem jeziku je pokazal da razpolaga z idejo o etničnim spremembah ki so nastale ob turških vpadih. Oblikoval je idejo da so takrat zemlje v katerih so živeli Hrvati izgubile velik del prebivalcev, na zapuščene dele zemlje pa se je naselilo srbsko prebivalstvo.
- Navedel je tudi da v njegovem času Hrvatje zavzemajo ¾ prebivalstva Hraške in nekaj več od polovice prebivalcev Slavonije. Vse ostalo prebivalstvo je srbsko, in da je v Dalmaciji v Zadarskem in Splitskem okrožju prebivalstvo največji del Hrvaško, na Dubrovniškem in Bokokotarskem okrožju pa srbsko.
- Predpostavlja pa da so bile razlike v času priseljevanja med njimi majhne.

- Vztraja pri tem da Hrvatje in Srbi govorijo dva, zelo sorodna, ampak vseeno različna podnarečja. Kot Srbski jezik je identificirajo tisti govor ki ga je slišal od krajišnikov v Karlovcu, tisto ki se ga je učil od Mojsija Baltiča v Gradcu, tistega ki so ga Srbski družabniki, Vuk Karadžič, Šafarik in vsa slavistika imenovali srbskim in tisto ki je komaj v poznejših kvalifikacijah imenovan za Štakovsko narečje.
- V spisu o hr jeziku je potrdil da raziskave o zgodovini in jeziku pokažejo da so Hrvati in Srbi najbližji sorodniki, ampak še vedno različni veji slovanskega naroda

Razlikovanje med Hrvati in Slovenci:

- Izraža v Pregledu hr zgodovine, ko govori o naselitvi Hrvatov na ozemlje, kjer imajo za severozahodne sosede – Slovence.
- Med podnarečji južnoslovenskega narečja je poleg hr, srb navedel tudi slovensko.
- Po Kopitarjevi gramatiki je v slovenski jezik spadalo tudi narečje civilne (kajkavske) Hrvaške. Gaj pa je zasebnost hrvaškega jezika dokazoval z razlikami med hr in slo jezikom.
- Gaj je v Spisu o Hr jeziku zapisal tezo v kateri je v preteklosti obstajal enotni hrvaški prajezik, ki ga imenuje temeljna oblika hrvaškega podnarečja. Skozi čas pa so se razvile 4 variante. Temeljna oblika hr jezika je ostala najbolj ohranjena v civilni Hrvaški, pri Hrvatih Kajkavcih. To varianto jezika, je Gaj izločil iz jezika, ki ga je slavistika imenovala kot slovenski jezik.
- Gaj je preučeval elementne čakavščine in štokavščine. Te elemente je našel v delih hr protestantskih piscev v 16st: Ivan Konzul Istranin & Antun Dalmatin (oba je Kopitar uvrstil v svogo gramatiko) & Pavel Ritter Vitezović (drug.polov.17st, začetek 18st). Verjel je da so ta dela nastala pod vplivom italjanskega in srbskega jezika in da oblikujejo varjanto hrvaškega jezika ki zavzema področje:

- Istra
- Primorje
- Hr krajine
- zahodna Bosna (imenovana tudi Turška Hrvaška)

Majhno različico hr jezika je videl v govoru Hrvata v Ogrski.

Posebno različico (Štokavščino) govorijo Hrvati v:

- Slavoniji
- Bosni
- Dalmaciji

Ta jezik je smatral za Hrvaškega zato ker so ga govorili Hrvati. Po Gaju je ta del HR etnikuma sprejel srbski jezik, ne da bi izgubil svojo Hrvaško etnično pripadnost.

Razlika med HR in SLO jezikom:

- V spisu o HR jeziku je nasprotoval Kopitarjevi in Šafarikovi trditvi (:da je trdi končni (– l) značilnost slovenskega jezika in da provincialni Hrvati nimajo takega) Nasprotno njih Gaj trdi da je končni (- L) v preteklosti in na koncu drugih besed pomembno znamenje Hr jezika. Navedel je primere: biti- bil, briti-bril, piti-pil, viti-vil... Slovenci na temu mestu končajo besedo z -v, -u, -o, ali -a.
 - Hrvatje tudi nimajo dvojine.
 - Slovenski jezik je bližji staroslovanskemu jeziku kot Hrvaškemu.
 - Slo jezik ima veliko nemških besed, kar grozi da se bo »deslaviziral«.
- **Oblike HR jezika:**

1. Gaj je v zgodovini HR književnega jezika našel tri različice, dve zgodovinski in eno živo. Najstarejša **JUŽNA** različica HR jezika je videl v jeziku HR protestantskih piscev 16st. V njeni čakavski osnovi je lahko našel značilnosti ki so bile pomembna znamenja HR jezika.
 2. Drugo različico je našel v jeziku **Pavla Rittera Vitezoviča**, nastali na čakavsko-kajkavski osnovi s primesmi štokovščine.
 3. Tretja različica pa je bil **takratni književni jezik civilne HR** zasnovan na kajkavščini
 4. Pri Hrvatih v **Slavoniji, Dalmaciji** je videl književno različico ki se je od srbskega jezika razlikovala le s hrvaškimi ostanki. → ta jezik ni vedel kam naj ga uvrsti...
- Gaj je iskal model jezika na katerem bi izgradil sodobni HR književni jezik. Za najbolj primernega je smatral Vitezovičev jezik, ker je menil da je zgrajen na načelih kulturnega vseslovanstva. V ta jezik je Vitezovič gradil tako da je vzel najlepše elemente iz vseh HR različic; zato tudi razumljiv vsem Hrvatom.
- Namenil ga je Hrvatom v:
- civilni HR,
 - HR Krajini od Drave do morja,
 - na HR primorju
 - Istra
 - Turška HR (zahodna Bosn)
 - Hrvatje na Ogrskem.
- Jezik pa ni bil namenjen Hrvatom ki govorijo SRB jezik v :
- Slavonija
 - Bosna
 - Dalmacija
- Gaj je predvideval so da med katoliki ki govorijo SRB jezik tudi Srbi, a da kljub temu je največji del takih ki so Hrvatje, zato to skupino imenuje SRBO-HRVATJE. Ker jezik ni bil namenjen vsem, je s tem naredil neravnotežje v sistemu.
- Ker je hkrati Gaj zagovarjal tudi misel o izgradnji enega enotnega južnoslovenskega književnega jezika, lahko sklepamo da je Gaj proces izgradnje HR jezika videl kot etapni del, kjer bi najprej zgradili slovenski, HR, SRB književni jezik, nato pa šele južnoslovenski književni jezik.

E. GAJEVI »VSI HORVATI STARE DERŽAVE« 1832-33

- Leta 1832-33 je Gaj zgradil novo obliko svoje nacionalne ideologije v kateri je te odnose postavil drugače. Pesem »Još Horvatska ni propala«, nastala 1832/33 vsebuje nacionalni program ki je ga je Gaj pozneje tiskal 1835 z imenom »Horvatov sloga i sjedinjenje«. Ta program se je oblikoval na jezični klasifikaciji in zgodovinski osnovi.

Gaj pravi so »vsi Horvati stare deržave« = Hrvatje ki živijo v

- Hrvaški (ožja HR)
- Slavoniji,
- Dalmaciji
- Bosni

▪ **Spis »Ein Fragewort«**

je nastal najverjetneje v letu 1832. v njem gaj anjprej prepiše dele Richterjevo delo, ki se osredotoča na frankovsko zavzemanje slovenskih in HR območij konec 8st in na upor Ljudevita Posavskega na začetku 9st.

Richter pravi da

- o se je frankovska država razširila v 8st proti jugovzhodu in da so v njeno vojvodino Furlanijo bile vključene Vindiška marka (območje poznejše Kranjske, Dalmacija in Hrvaška).
- o Vindiška marka zavzema teritorij med Dravo, Savo in Kolpo (torej severni del današnjih slovenskih in hrvaških območij, oz v 19st dele južne Štajerske, Hrvaške in Slavonije)
- o Hrvaška se je raztezala južno od Kolpe.
- o Po smrti Karla Velikega 1818so pod frankovsko vrhovno oblastjo vladali v Vindiški marki – vojvoda Ljudevit Posavski, v Dalmaciji Knez Borna.
- o UPORI: Ljudevit se je proti frankovski oblasti uprl, pridružijo se mu še Karantanija, Kranjska, Gačani in Timočani. Po zatrem uporu je Vindiška marka postala frankovska pokrajina.
Upor dvignejo nato Hrvati v Dalmaciji pod Bornom in vzpostavijo samostojno hr državo.

Gaj pravi da:

- o Obsoja slovenske rodoljube ki so želeli zgodovino Vindiške marke in Ljudevitov upor vključiti v zasebno slovensko tradicijo. Pri tem je verjetno mislil na Kopitarja, ki je trdil da je tudi Slavonija samo del starih slovenskih dežel

	Spisi iz 1830-31 (Spis o Hrvatskom jeziku in Pregled Hr zgodovine do 16st)	Spisi iz 1832-33, do 1835	Po avgustu 1835	Po letu 1861
ODNOS HRVATJE - SLOVENC	je ugotovil da so se Hrvati v novi domovini naselili med Dravo in Jadranskim morjem, na zahodu do Raše in na jugu do Vrbasa in Cetinje. Sosedje so bili Slovenci in Srbi.	Hrvati so se v 7st naselili na bolj širše območje, tudi na Kranjsko, Koroško in Štajersko. Hrvaško državo imenuje Hrvaška republika in je bila zasnovana na patriarhalni demokraciji in nemonarhijskem principu. <u>Zavzemala je v 7-8st:</u> - gornje Hrvate v Kranjski, Koroški, Štajerski in Istri, - ter srednje in spodnje Hrvate v poznejši Hrvaški in Slavoniji,		

		<p>- ter Dalmacijo in Bosno. Na območju Slovenije živijo Hrvatje, do etničnih razlik pa je prišlo zaradi nemške kolonizacije in germanizacije, ter priselitvijo Srbov v HR, Slavon., Dalm, Bosno. Teritorij med Savo in Dravo je imenoval Posavska Panonija, Ljudevit pa je bil vojvoda Hrvatov v Posavski Panoniji. V uporu Ljudevita je videl poskus osvoboditve in ponovnega združenja hrvaškega naroda. Komaj 834 so dobili svojo samostojnost na območju Hrvaške, Slavonije in na delu Dalmacije, Bosne.</p>		
<p>RAZLIKE IN PODOBNO STI MED HR & SLO JEZIKOM</p>	<p>Povdarja različnost med HR in Slo jezikom</p>	<p>Podarja Identičnost med HR in SLO jezikom. Vse prej našteje elemente za podlago za različnost jezikov sedaj razlaga kot »izkrivljenost« izvirne oblike HR jezika.</p> <p>Slovenske oblike: »bia, bio, bao, biu« so samo izkrivljene hrvaške oblike »bil«</p>	<p>Jezično individualnost Slovencev, HR, SRB prizna, saj je hrvaško narečje stari ilirski most med Slovenci in Srbi. (v Danici v članku »Naš narod«)</p>	
<p>NOTRANJ A STRUKTU RA JUŽNIH SLOVANO V</p>	<p>Povdarja tridelno notranjo strukturo (Slovenci, Hr, Srb)</p>	<p>Zamenja z dvojno notranjo strukturo južnih Slovanov: Hrvati \$ Srbi. To bipolarno strukturo uporabi še na začetku 1835 leta. v članku »Pravopis«, kjer Ilire deli na Hrvate in Srbe.</p>	<p>Slovence razvrsti v zasebno ilirsko pleme z lastnim narečjem. Slovenci živijo: na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Gorici in v delu Istre. (v Danici v članku »Naš narod«)</p>	

			(Decembra 1835 v Proglasu zapiše:) <u>Ilirija obsega pokrajine:</u> Koroška, Gorica, Istra, Kranjska, Štajerska, Hrvaška, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Črnagora, Hercegovina, Srbija Bolgarija, spodnja Ogrska. <u>Iliri so:</u> Srbi, Hrvati, Slovenci.	
KNJIŽEVNI JEZIK VSEH JUŽNIH SLOVANO V	Še išče pravo <u>narečje</u> za Hrvaški književni jezik in pozneje tudi enotni južnoslovanski jezik.	Tu je (začetek let a1835) štakovščina že sprejeta kot snova književnega jezika za vse Južne Slovane. V Danico jo počasi uvaja od njenega prvega dela 1835 leta		Gaju je žal da Slovenci niso sprejeli štokavščine kot osnovo enotnega južnoslovanskega knjižnega jezika. Da je bila to napaka slovenskih rodoljubov.

F. DRAŠKOVIČEVA »ILIRIJA VELIKA« IN GAJEVA »HORVATSKA REPUBLIKA«

- »Disertacija« grofa Janka Draškoviča se je pojavila konec 1832 in je bila prvenstveno politični spis.
- V ozadju Draškovičevega programa je ležala poleg socialnega interesa HR plemstva, še nacionalna koncepcija.
- Draškovičeva ideologija je imela znake plemiške ideologije iz časa prehoda iz fevdalizma v kapitalizem in se je osnovala na fevdalni tradiciji. Vsebovala je predočitev o »Veliki Iliriji« ki je zavzemala področje:
 - Koroške, - Štajerske, - Kranjske, - Istre, - Hrvaške, - Slavonije, - Dalmacije in Bosne.
 Ime »Ilirsko Kraljestvo« je Draškovič uporabljal za politično ustvaritev, ki bi zavzemala področje Velike Ilirije pod Habsburško Monarhijo.

- Politično združitev in oblikovanje Ilirskega kraljestva je Draškovič zahteval na temelju hr državnega prava in na osnovi jezikovne, etnične sorodnosti.
- Prebivalce v »naših kraljevinah« - Hrvaška, Slavonija in Dalmacija – je označil kot Hrvate imenovane »Slavo-Hrvati« (menil je da so to etnični Hrvatje, in tudi pravoslavne HR, razen v Sremu). Je pa s Hrvaškim imenom poimenoval veliko bolj širše območje.
- Ilirsko in Hrvaško ime je rabil kot sinonime.
- Standardni jezik zasnovan na štokavščini je v Disertaciji imenoval »naš« jezik. Narodni štokavski govor je imenoval »Ilirski« govor. «Slavo-venski« (predvidevam Slovenski) in Hrvaški govor pa je uvrstil v rubriko »pomešanega« dialekta. Pozneje je menil da mora ta jezik, zasnovan na štokavščini, postati književni jezik vseh Južnih Slovanov.

Razlike: GAJ - DRAŠKOVIČ

- Draškovič **NI** zastopal izrazit model naroda zasnovane na jeziku in **NI** Slavo-Hrvate postavil v južnoslovanski okvir, in **NI** ilirsko ime uporabljal za vse Južne Slované.
- Za razliko od Gaja, je štokavščino imenoval z Ilirskim in ne Srbskim imenom.
- Podobnost med »Disertacijo« in »Ein Fragewort« je v obsegu DRaškovičeve Velike Ilirije in Gajeve Horvatske republike.

2. IZPISKI IZ ŠIDAK: HRVATSKI NARODNI PREPOROD – IDEJE IN PROBLEMI, IN ILIRSKI POKRET IZ GROSS MIRJANA: DRUŠTVEN RAZVOJ U HRVATSKI (tudi Šidakov članek)

- Preporodno gibanje, ki je položilo temelje moderni Hrvaški, se je odvijalo pod **ilirskim imenom** kot skupnim pred-imenom, ki je bilo najbolj prikladno, da združi različna pokrajinska – rodovna, genetična imena ne le na hrvaškem, temveč na vsem južnoslovanskem področju. To ime se je začelo širiti za katerikoli del južnoslovanskega področja v sredini 15. stoletja, ko so ga iz antike obudili humanistični pisci. Najpogosteje se je uporabljalo za celinsko Hrvaško, BIH, v upravni praksi Avstrije pa je v 18. stoletju postalo sinonim za Srbe, doseljene iz Balkanskega področja. Za časa Napoleonove vladavine ga razumemo kot služben naziv za en del južnoslovanske zemlje, naseljen predvsem s Slovenci in Hrvati. Do srede 19. stoletja je v zgodovinski praksi veljalo prepričanje, da so vsi južni Slovani potomci Ilirov.
- Preporodnemu gibanju to ime (ilirsko) ni dal Ljudevit Gaj, temveč ga je vsa preporodna generacija prevzela kot sled davne preteklosti.
- Ilirsko ime je izbrano zato, da se območju ne da katero od genetičnih imen (slovensko, hrvaško ali srbsko) – niti hrvaško, ki je v času najhujših političnih bojov postalo, v svoji kajkavski obliki, sinonim za nasprotnike ilirizma in pristaše madžarskega nacionalizma. Ilirsko ime naj nadomesti jugoslovansko, v skladu z mnenjem, da so antični Iliri slovanskega porekla. Kakor reče sam Gaj: »Naš namen ni posebna imena ukiniti, temveč jih pod skupnim narodnim imenom združiti...«
- **Skupen jezik:**(o tem piše odlično v izpiskih iz Zgodovinskega časopisa): bogata dediščina dubrovniško – dalmatinske književnosti je botrovala temu, da je že **Janko Drašković** opravičeval uporabo **štokavščine** v svoji **Disertaciji** (glej nižje). Zahvaljujoč tej književni tradiciji je štokavsko narečje v književnosti ilirizma in v vsej hrvaški književnosti nasploh

postalo knjižni jezik (se pravi, če upoštevamo Draškovićevo izjavo – v zgod. časopisu upoštevajo dejansko razglasitev...) že dvajset let preden je **Vukova** (Vuk Karadžić, tudi v izpiskih iz Zgodovinskega časopisa) jezikovna reforma uspela da popolnoma izrine umetno *slavenosrpštinu* iz književnosti vojvodinskih Srbov. Štokavščina Ilircev pa se je v marsičem razlikovala od Vukove, čeprav je hotela da v sebi združi različne elemente (v skladu z osnovno idejo ilirizma...) vseh narečij. Novi knjižni jezik se je ustvarjal v sodelovanju *pregalaca* iz različnih govornih področij, poleg **kajkavcev** (ki so se za skupen jezik najbolj žrtvovali) so sodelovali tudi tisti iz **štokavskih** (npr. Vekoslav Babukič) in **čakavskih** (npr. Antun **Mažuranić**) krajev. Skupen jezik je slonel tudi na uvedbi skupne *ortografije*.

- **Začetek ilirskega gibanja** je večinoma datiran v 1835, ko se pojavijo Gajeve **Novine horvatske** in njihova književna priloga **Danice horvatske, slavonske i dalmatinske**. Zgodovinarji so književnost iz razdobja Ilirskega gibanja datirali 1835/36 – 1843, ko je prepovedano ilirsko ime. Ker je ime dve leti kasneje v literaturi spet dovoljeno, se širi dalje v javnem življenju. Včasih je bilo razširjeno mišljenje, da je začetek gibanja 1832, ko grof **Janko Drašković** izda prvi politični spis v štokavskem narečju: **Disertacija ili razgovor darovan gospodi poklisarom**, Ljudevit Gaj pa pesem **Horvatov sloga i zjedinjenje**. Šidak to mišljenje zavrne. Pravi, da v končni fazi tako razmišljanje ilirsko gibanje loči od narodnega gibanja kot neko njegovo stranpot. Znano pa je tudi mišljenje literarnega zgodovinarja **Franja Fanceva** (sicer že tudi pred njim), da idejo zbliževanja Južnih Slovanov, značilno za Ilirsko gibanje, potisne v korist ožje hrvaške, v bistvu veliko-hrvaške koncepcije. Šidak vse te podobne interpretacije, ki vidijo začetke v '32, zavrne z pojasnilom, da je v letih 1830 – 1832 šlo za osamljene primere posameznikov, ki pa so s svojim delovanjem postavili temelje gibanju, ki je vezano na Gajeve liste (časopise..). Obstaja pa še več **interpretacij** (zraven zgoraj napisanih): ena južnoslovansko idejo Ilircev pojasnjuje z hiperprodukcijo hrvaške inteligence. To mišljenje je na videz marksistično, kot prejšnje pa poskuša s svojo vulgarizacijo odvzeti južnoslovanski ideji v hrvaškem preporodu njen pravi pomen.
- Danes ni več suma, da je hrvaški narodni preporod kot gibanje, ki seveda ima svojo predzgodovino, v svojih prvih korakih z Gajevimi Novicami nosil v svojih temeljih **idejo o jezikovnem in etničnem sorodstvu Južnih Slovanov**.

- **Vplivi in okoliščine**

Ilirsko gibanje se je lahko pojavilo samo v določeni zgodovinski situaciji. Neposredno pred njim so razna evropska nacionalna gibanja in revolucije, vezana na pariško Julijsko revolucijo 1830, pa tudi prvi viden spor med hrvaškimi in madžarskimi študenti v Zagrebu 1832.

Hitro širjenje madžarskega nacionalnega gibanja, ki je v svojih težnjah želelo ustvariti madžarsko državo od Karpatov do morja, je najbolj neposredno ogrožalo obstoj hrvaškega naroda in tako vplivalo na nastanek gibanja tudi med Hrvati. *Hrvaški sabor je 1827 sprejel odločitev, da se madžarščina v hrvaške šole uvede kot obvezen jezik* – materinski jezik se tedaj še sploh ni predaval. Politika madžarizacije se je začela širiti že 1790, po neuspešnem poskusu cesarja Jožefa II., da se nemški jezik uvede tudi v ogrsko polovico države kot službeni namesto latinskega (to je spodbudilo odpor do nemškega jezika, naslonitev na madžarskega: zakaj pa ne na materinskega? Zaradi jezikovno pravopisnih tegob, o katerih malo nižje...).

V času francoske vladavine so ti med 1805-1813 poskušali, da tudi na hrvaško zemljo prenesejo neko svojo »revolucionarno dediščino« – to se je pokazalo za preuranjeno. Propadla je široko zasnovana reforma šolstva, predvsem zaradi nerazumevanja in materialnih tegob v katerih se je nahajalo kmetstvo. Mišljenje, da je francoska vladavina s svojim vplivom in uporabo ilirskega imena neposredno vplivala na kasnejšo preporodno gibanje, je pretirano!

➡ Pomembnejši so **vplivi socialnega in ekonomskega razvoja** pri Hrvatih: prodor kapitalizma v dotrajano ekonomsko-družbeno strukturo fevdalnega sistema se je videl zlasti pri hitri rasti trgovine in prometa (predvsem pri razvoju velike žitne trgovine po rekah), kar je omogočilo številčno in materialno dvigovanje trgovske buržoazije. Slednja sama po sebi ni mogla biti nosilec nacionalnega gibanja, je pa z gospodarsko dejavnostjo vlivala družbi vse večji meščanski značaj, ki je postal značilen tudi za inteligenco različnega družbenega porekla, ki pa je postala nosilka preporodnega gibanja.

Od konca 18. stoletja je vidno rasel delež plebejskih študentov na zagrebški Akademiji znanosti. Večinoma so postajali duhovniki, cerkev jim je tudi omogočila šolanje. Stalno je upadal delež študentov plemiškega izvora, hkrati pa je rasel delež meščanskih študentov. Mnogi plemiški sinovi so se šolali na Ogrskem, med plemiči, ki so v Zagrebu ostajali, pa so prevladovali pripadniki malega kmečkega plemstva iz bližnjega **Turopolja**. Javno službo so, če izvezemo 7 svobodnih kraljevih mest, lahko opravljali do 1844 le pripadniki plemiškega razreda. Poleg svobodnih kraljevih mest je bilo še 14 plemiških mest, ki so preko gospodarske dejavnosti obrtnikov in trgovcev na sejmi, ki so bili v njih nastanjeni, nekoliko pospeševali razvoj notranjega trga, čeprav je bilo vsakdanje življenje še vedno ozko povezano z

poljedelstvom.

Srednje plemstvo je, kot tudi v sosednji Ogrski, dajalo osnovno obeležje vsemu javnemu življenju in odločalo je tudi o političnih vprašanjih, zato je uspeh preporodnega gibanja bil odvisen od tega, kakšno držo bo naraščajoče meščanstvo zavzelo nasproti njim.

➡ **Vpliv slavistike in jezikovnih tegob:** že samo na hrvaškem ozemlju je stoletni razdvojen razvoj povzročil močan pokrajinski partikularizem, ki je preprečeval, da bi se hrvaškemu imenu priznalo prvenstvo nacionalnega imena. Nacionalno ime se je mnogo bolj povezovalo z imenom kajkavskih Hrvatov, njihov jezik *lingua croatica* se je že od davno razlikoval od *linguae illyricae*, kot se je kasneje pričela imenovati štokavščina (imamo torej kajkavščina versus štokavščina). Različni jeziki pa so bili tudi pri drugih južnih Slovanih. O pravopisnih vprašanjih je Vrhovac debatiral in prejemal pobude od Kopitarja – slavistika nosi pomemben vpliv, če hočemo pravilno dojeti slovansko misel v ideologiji Ilirskega gibanja. Pomembni imena sta Šafarik in Jan Kollar, ki je v ilirsko gibanje pod Gajevim posredovanjem vnesel misel o hrvaško-srbski štokavščini kot jeziku književnosti na slovanskem jugu. Ni pa upošteval jezikovnih posebnosti Slovencev. Predpostavka o jezikovni enotnosti Južnih Slovanov, ojačana z mnenjem ideologa slovanske edinosti Kollara (ima idejo o štirih knjižnih jezikih za vse slovanske narode in je prepričan v slovanstvo antičnih Ilirov) je vplivala na širjenje ilirskega imena kot skupnega pred-imena za vse Južne Slovane. Ta ideja je v sebi nosila teoretsko možnost ene nacionalno – unitaristične koncepcije, čeprav so se zavedali, da se iz več pokrajinskih imen J. Slovanov dvigajo tri kot rodoslovna ali genetična: Slovenci, Hrvati in Srbi, ki nikoli ne bodo sprejeli kot skupnega imena enega izmed teh treh. (te zadeve so ful dobro pojasnjene v izpiskih iz Zgodovinskega časopisa).

- **Pomembne objave za začetke – pa vplivi pa to...**

Publicistična dejavnost je ključna za širjenje preporodnih idej: uvajanje časnika v Hrvaško je bilo do Gaja neuspešno: 1792 Bogdanović dobi dovoljenje za izdajanje (le v Dalmaciji nekaj let izhaja dvojezičen list) časopisa; 1810 dobi Gorotić z Dunaja nalogo izdajanja hrvaškega lista kot propagande proti Francozom; 1814 dobi dovoljenje za tiskanje Antun Nagy, a mu ne uspe, 1818 Šporer dobi dovolilnico za ogrski list, a mu ne uspe, 1830 pa dobijo privolitev Gaj in njegov krog...-----»

➡ Ker je bil meščanski razred v 30'letih šibak, sta ves pomen nosila inteligenca in duhovništvo; utirala sta pot buržoaznemu načinu življenja. Pomembna prelomnica v preporodnem gibanju je bil pojav cele generacije mladih aktivistov v začetku '30 let (do tedaj so se neke preporodne ideje neuspešno pojavljale le pri posameznikih). Ta mlada generacija je

zrasla iz dvoletnega študija filozofije na zagrebški Akademiji med 1828 – 1830; neposredno po odločitvi hrvaškega plemstva, da postane madžarski jezik šoloobvezen. Manjkal je samo še človek na čelu...

➡ To je postal **Ljudevit Gaj**, ki je študiral filozofijo v Grazu in pravo v Budimpešti, kjer je v stalni zvezi s Kollarjem zasnoval svojo življenjsko pot. **1830** objavi v kajkavščini »*Kratku osnovu horvatsko – slavenskog pravopisanja*«. S tem sproži **ortografsko reformo** (jezikovno reformo), ki ni namenjena le kajkavcem med Hrvati, ampak vsem južnim Slovanom, ki pišejo v latinici, njen glaven cilj pa je obramba pred madžarizacijo. V njej želi uvesti šumnike in s tem iz dvoglasnikov enoglasnik, pa tudi y dosledno zamenjati z i. Čeprav ta prva ideja ni nikoli uspela, se v modificirani obliki razširi kot **gajica** (v bistvu so male razlike: stehice pri šumnikih so po madžarskem vzoru...) Naslednji korak, kot je navedel v koncu omenjenega spisa, je vpeljava skupnega književnega jezika za ves slovanski jug. Že v 1832 je s kolegi iz Zagreba pričel s pripravami na izdajanje prvih hrvaških novic.

➡ Nujnost borbe proti madžarizaciji je pokazal tudi protonotar kraljestva **Josip Kušević**, ki je v latinskem jeziku prvi poskusil v celovitem pregledu prikazati *iura municipalia*, javno pravo, s katerim se je Hrvaška kot poseben del (kot združena kraljevina znotraj krone sv. Štefana) razlikovala od ostale Ogrske. Važen je odmev, ki ga je njegov spis doživel med mlado generacijo, čeprav je bil Kušević predstavnik službene fevdalne Hrvaške. Klerik **Pavao Štoos** ta odmev jasno pokaže v pesmi »*Kip domovine vu početku leta 1831*«. Gre se za to, da so nacionalne ideje in nacionalen jezik že od začetkov povezovali z obrambo municipalnega prava, ki je Hrvaški zagotavljalo njeno državnost.

➡ V sledečem letu **1832** so se oglasili Štoosovi kolegi: teolog **Jožef Kundek** s pesmijo »*Reč jezika narodnoga*« in pravnik **Ivan Derkos**, ki je v latinščini napisal spis »*Genij domovine nad svojim sinovima koji spavaju*« s katerim je prvi dal dobro obrazloženo podlago ideji o edinosti književnega jezika za Troedinico, v katerem bi bila zastopana vsa tri hrvaška narečja s težiščem na štokavščini kot najširšem izmed njih. Pomemben pa je tudi **Matija Smodek**, ki je 6. 11. 1832 začel na Akademiji s prostovoljnimi predavanji iz materinskega jezika v kajkavščini, ki je za seboj imela že dolgo uhojeno tradicijo.

Istega leta je Gaj na svoje stroške objavil staro pesem slovanskega pastorja Đure Rohonya, ki se je širila v kajkavskem prevodu in tako (po besedah sodobnika Dragutina Rakovca) prebudila globoko uspavan patriotizem Hrvaške in Slavonije.

➡ To pa je tudi leto, ko mlajše generacije odkrijejo 60-letnega grofa **Janka Draškovića**, ki se je priključil mladim ter jim pomagal s svojimi izkušnjami in ugledom. Njegova »*Disertacija*«, ki je objavljena anonimno, ni razprava temveč neke vrste navodila za hrvaške

odposlance v ogrskem parlamentu, ki je od 1832 – 1836 razvijal do tedaj neobičajno reformno delovanje. Drašković spis imenuje razgovor in v njem razloži svoje mišljenje o vseh važnih vprašanjih za nadaljnji razvoj Hrvaške. Čeprav to naredi z velikim obzirom do hrvaškega plemstva, v njem izdela celoten program politične aktivnosti na vseh področjih javnega življenja. Sicer pretirano mu je dati značaj nacionalnega programa za hrvaški narod do propada Habsburške monarhije, je pa v njem izrazil tiste razvojne tendence, ki so se hitro zatem izrazile v preporodnem gibanju. V bistvu gre za prvo politično brošuro, ki je izšla v hrvaškem jeziku (v štokavščini kot jeziku večine).

Tudi za Draškovićeve poglede je značilno ozko povezovanje moderne nacionalne ideje z zgodovinskimi državno-pravnimi dojemanjem. Ne zamišlja si le enotnost hrvaške zemlje temveč *Veliko Ilirijo* na temelju jezične sorodnosti. Pomemben je, ker Ogrski prvič po 1779 (ko je Hrvaška podrejena ogrskemu namestniškemu svetu kot skupni vladi) postavi zahtevo, da Hrvaška ponovno dobi svojo samostojno vlado z hrvaškim kot službenim (uradnim) jezikom. Hkrati se je zavzemal za razvoj industrije, organizacijo kreditov, ustanavljanje strokovnih šol. V fevdalne družbene odnose pa ni drezal: ni šel dlje od humanizacije fevdalizma in možnosti, da se v interesu samega plemstva vsaka pametna kmečka glava izšola. Proti hitrim družbenim spremembam je za vzor imel angleško konzervativno politiko.

➡ **1833** v Karlovcu **Antun Vakanović** izda še en spis proti madžarizaciji: gre za nemški prevod pesmi slovaškega pastorja Samuela Hojča »Sollen wir Magyaren werden?«.

1833 tudi Gaj v **avdijenci** pri kralju dobi načelno odobritev za izdajanje političnega časopisa, kar mu ogrsko namestništvo ni hotelo dati. Do tega časa dobi na svojo stran ne le zagrebško mladino, temveč tudi tisto, ki se je zbirala v Bratislavi (Požun) in na Dunaju.

Ilirci so pogosto v svojih spisih omenjali **Pavla Vitezoviča**; tako je Rakovac mislil npr, da je imel V. pred očmi enak cilj kot oni.

➡ **Gaj (meščan)** ni bil plemič – ta okoliščina je omejevala njegovo politično delovanje. Zato je bila tolikšnega pomena Draškovićevega podpora gibanju – njegov položaj aristokrata v družbi. Glede kmečkega vprašanja so bili preporoditelji prisiljeni, da se prilagodijo razrednim interesom **plemstva**. Samo na ta način so lahko gibanju dali nacionalen značaj, ki se mu je na vasi pridružilo **duhovništvo** – Gaj je njihovo podporo dobil z zavračanjem enakopravnosti protestantom, čeprav je enakopravnost priznaval pravoslavcem. Pomembna za gibanje je bila (kot že omenjeno) **mladina** in **ženske**, katerim je dal nov knjižni jezik in tako izrinil nemščino iz njihovih krogov.

➡ **Nasprotniki** gibanja so bili t.i. »dobri Hrvati«, branilci kajkavske književne tradicije,

ki so se zapirali v ozke meje pokrajinskega hrvaštva. Ilirci so v desetih letih izgradili nacionalno kulturo, medtem ko njihovi nasprotniki niso razvili ničesar takega; so pa do 1848 tudi sami sprejeli neke osnovne ideje preporediteljev – štokavščino kot književni jezik in Gajevo pravopisno reformo.

- **Začetki časopisne dejavnosti pa vsega kar gre poleg...:**

Ko je vlada 9. 8. 1834 končno odobrila Gajevo prošnjo, podprto s priporočili hrvaških župnij, se v njegovem krogu sestavi razglasni tekst, objavljen 20. 10. Na konceptu tega razglasa se izoblikuje četverica; kasnejši **kodifikatorji novega knjižnega jezika**: kajkavca **Gaj** in **Vukotinović**, čakavec **Mažuranić** ter štokavec **Babukić**. Ker je ogrski namestniški svet že 1833 namesto političnih novic odobril izdajanje književnega časopisa, se je Gaj tudi po dovoljenju v začetku 1835 odločil, da zraven političnih »*Novine Horvatzke*« (Novic Hrvaških), ki so tako ali tako smele le prenašati že objavljene politične vesti, doda še tedensko književno prilogo »*Danica Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka*«, na katero je prenesel težišče dela. Danica je postala glasilo preporednega gibanja: že od začetka so bile v njej priloge v štokavščini, od 10. številke dalje pa novi pravopis. Ko so Novice z novim letom 1836 začele v celoti izhajati v **štokavščini**, je Gaj ime obeh časopisov zamenjal z ilirskim: **Ilirske narodne novine** in **Danica Ilirska**. Skupen knjižni jezik je želel razširiti s Troedine na celotno Veliko Ilirijo, kateri da še večji obseg od Draškovića, saj vanjo vključi vse južne Slované¹.

➡ V istem letu izhajanja Danice je Gaj dal dokončno obliko **ortografski reformi**: v petih primerih je žrtvoval načelo ena črka za en glas (lj,nj,dj,gj in tj). Njegova gajica se je s časom razširila med vse Slované, ki so uporabljali latinico.

➡ Poleg tega je v 1837 uspel dobiti privilegij za odprtje **lastne tiskarne**, s čimer je vidno pospešil razvoj ilirske književnosti, že v 1836 pa je objavil svoj predlog o osnovanju »Društva prijatelja narodne izobraženosti ilirske«, ki bi, poleg znanstvenega delovanja – še posebej na jezikovnem področju, izvršilo potrebne priprave za odprtje javne knjižnice in narodnega muzeja. Hrvaški sabor je sicer dojel osnovno misel tega predloga, a ga ni potrdil.

➡ Za hitro širjenje preporednih idej je Gaj že takrat razumel **pomen popevk** s preprostimi melodijami, ki se hitro zapomnijo. Sam je uglasbil (začetek 1835) »*Horvatov sloga i*

¹ Da mu notranja delitev med južnimi Slovani ni bila popolnoma jasna, se vidi iz članka »Naš narod« (1835): Gaj uporabi jezikovni kriterij – zaradi tega vse Slované smatra kot eno narodnost, v kateri vidi štiri velike člene (to je takrat zelo razširjeno), eden izmed njih je ilirski. Ko je kot genetična ali rodoslovna imena izpostavil Slovence, Hrvate in Srbe, mu tudi za to ni uspelo dati nekih vernih kriterijev.

zjedinjenje«, ki je ostala popularna tudi v časih po ilirskem gibanju.

➡ Vsi ti začetki preporodnega dela padejo v dobo, ko ogrski sabor v letih 1832-1836 poskuša ogroziti posebni državnopravni položaj Hrvaške (municipialno pravo...). Že po obnašanju plemstva na hrvaškem saboru, ki se je sestal pred skupnim saborom, se je videlo, da Draškovičev spis ni ostal brez odmeva. Še večji pomen mu je dalo zakonsko delovanje ogrskega sabora. Novi urbar (?) je povzročil, da je večino hrvaškega plemstva začelo nasprotovati uvajanju madžarskega jezika, tako da je ta socialna reforma vplivala na mnoge konzervativne plemiče, da se pridružijo narodnemu preporodu. Ob priliki, ko se predlaga »Društvo izobraženosti ilirske...« se v saboru prvič pojavi nekaj, kar bi lahko smatrali kot opozicijo kasnejših madžaronskih plemičev (ki uspejo – kasneje, pridevnik ilirski zamenjati z narodni). Tu so začetki diferenciacije, ki v vrstah hrvaškega plemstva 1841 pripelje do nastanka prvih političnih strank.

➡ V 1838 se v večjih mestih (najprej v Varaždinu, nato Karlovcu in Zagrebu) pojavijo *čitalnice*; postanejo tista organizacijska oblika, ki pristašem narodnega preporoda olajša sestajanje in dogovarjanje o narodnih stvareh... Največji vpliv na nadaljnje dogajanje gibanja je imela Ilirska čitalnica v Zagrebu, ki je pod predsedovanjem Draškovića uspešno vplivala na nastajanje drugih, za gibanje nujnih ustanov: knjižnice, zbora »*Matica Ilirske*« za izdajanje knjig, *domorodnega* teatra, Gospodarskega društva.

➡ V prvih petih letih po izhajanju »Gajevih« časopisov so ilirci razvili do tedaj neobičajno **plodno delovanje v novem knjižnem jeziku**: nastali sta *dve slovnici*, s katerima je začela delovati t.i. zagrebška filološka šola:

Vjekoslav **BABUKIĆ**, 1836: *Osnove slovnice slavjanske narečja ilirkog* : s tem postavi čvrst temelj novemu knjižnemu jeziku, ki se je od Karađićeve reforme razlikoval po tem, da se z osvajanjem različnih jezikovnih in pravnopisnih elementov poskuša približati tudi ne – štokavcem;

Antun **MAŽURANIĆ**, 1839: *Temelji ilirskog i latinskog jezika za početnike*;

- Poleg jezikovnih problemov je preporodno gibanje pozornost obračalo tudi k *poznavanju preteklosti*:

Stjepan **MOYSES**, 1836 ponovno izda Vitezovičev spev »*Odiljenje sigetsko*«. V uvodu poleg jezikovnih in črkovnih vprašanj osvetli tudi življenje Nikole Šubića Zrinskega. V prevodu izda tudi rokopis »*Dika i kod neprijatelja*«.

Ivan ŠVEAR v obsežnem delu *Ogledalo Iliriuma* poskuša prvi preteklost južnih Slovanov prikazati v novem knjižnem jeziku in v duhu ilirske nacionalne ideje.

- V tem času izstopajo s pesmimi, proznimi in dramskimi deli:

Ivan MAŽURANIĆ: pesem »*Viekovi Ilirije*«;

Stanko VRAZ: »*Đulabije*«, ki 1840 izidejo tudi v obliki knjige;

Antun MIHANOVIĆ, 1835: pesem »*Horvatska domovina*«, ki kasneje postane hrvaška himna;

Ljudevit VUKOTINOVIĆ 1838 in 1840 objavi dve knjigi pesmi in pripovedk;

Dimitrij DEMETRI, dramski poskusi;

Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1838 dramsko delo »*Juran i Sofija*«;

Dragutin SELJAN v 1840: »*Početak, napredak i vrednost Literature Ilirske*«.

Gaj dobi 1839 od vladarja briljantni prstan za svoja književna prizadevanja; pomembni pa so predvsem njegovi spisi s programskim značajem.

- **Odzivi pri drugih narodih:** ilirizem se je najbolj razširil na Hrvaškem, kjer so ga po podeželju začeli širiti duhovniki – tako je postalo vertikalno in je nazadnje preželo vse sloje. Drugi narodi so ga sprejeli različno.

➡ **Srbi:** Že v razglasu za 1836. leto je Gaj omenil pojav odpora pri nekaterih Srbih in Hrvatih; v razglasu (gre za razglas časopisa pred sledečim letom, če sem prav skužla..) za leto 1840 je svojo pozornost usmeril na vprašanje **ogrskih Srbov** (med ogrskimi Srbi se ideja sicer ni prijela, je pa bila vseeno močnejša kot v **Kneževini Srbiji**, glej nižje), ki je postajalo vse aktualnejše. Kakor meni, občutenje južnoslovanskega zavezništva ne sme biti ovirano zaradi različne veroizpovedi ali pisave (BTW, Srbi so pravoslavci in pišejo v cirilici). Z obzirom na cirilico je omenjal kot dolžnost vsakega učenika ilirskega izobraževanja znati pisati tudi v cirilici; v 1837 je celo poskušal dobiti dovoljenje za uporabo cirilice v svojih časopisih, kar pa mu ni uspelo. Ilirsko gibanje je sprva doživelo **močan odmev med Srbi v Vojni Krajini, z odporom pa so ga sprejeli vojvodinski Srbi**, ki so s svojim književnim in kulturnim delom že od prej usmerjali nacionalni razvoj srbskega naroda nasploh. Ta odpor je bil razumljiv in neizbežen, saj je na začetku stoletja tu vzknilo srbsko državno jedro, ki bi lahko postalo privlačno središče za ves srbski narod. Ta odpor (pri katerem ni šlo za vprašanje

jezika kakor pri Slovencih) je ilirsko ime želel nadomestiti s srbskim (ki je samo eno od vseh treh genetičnih!!packi!!), s tem pa bi se izničila misel o popolni enakopravnosti vseh treh nacij...Tak odnos je posledica zelo razvite srbske nacionalne zavesti, ukoreninjene v religiji, ki nosi neverjetno močno nacionalno obeležje in seveda drugačne pisave. Ta boj med nacionalnimi koncepcijami ilircev in vojvodinskih Srbov, ki so svoj odpor prenesli tudi na Kneževino Srbijo, je postal najmočnejši v med 1839 – 1841; ilirska ideja se je prijela le med srbskimi intelektualci v Hrvaški.

➡ **Slovenci:** Šidak pravi, da se vztrajanje pri skupnem **jeziku**, ki je bilo najbolj moteče za Slovence, katerih jezik se je tudi najbolj razlikoval, ne more smatrati kot težnja po njihovi pohrvatitvi. A vendar primer Stanka Vraza, ki je s pristajanjem na Ilirsko gibanje prenehal biti slovenski pesnik, kaže, da bi isto usodo morali doživeti vsi slovenski književniki. Vedeti pa moramo, da, ne glede na šibko narodno gibanje, ki je zaostajalo za hrvaškim, slednje v Sloveniji korenini v delih protestantskih piscev iz 1550, ki so že takrat postavili osnove slovenskemu jeziku. Zato je ilirska ideja pospešila bujenje nacionalne zavesti v določenih krajih, ki so bili v njenih časih pod največjo nevarnostjo germanizacije (Štajerska in Koroška), na Kranjskem, kjer je bilo jedro slovenstva, pa ni doživela večjega odmeva – nek delež mladine se je za ilirizem sicer navdušil, vendar je prevladalo mnenje, da se bodočnost slovenskega naroda lahko zagotovi le z ohranitvijo njegove jezikovne individualnosti, kar je močno poudarjal tudi Prešeren. So pa **Slovenci od Ilirskega gibanja dobili gajico.**

➡ V **Bosni** so **mladi franjevci**, zbrani okrog **Ivana Franje Jukića**, že med 1839 – 1840 pod Gajevim vplivom² pristali na ilirizem in tako vzbudili sum pri turški oblasti.

➡ Na podoben odmev je ilirizem naletel pri hrvaški duhovščini v **Istri**, ki je kasneje na svojih plečih nosila velik del nacionalne borbe (**Juraj Dobrila** je tam pripravil prvo fazo preporoda).

➡ Gajevo potovanje v **Dalmacijo** 1841 je tudi tam, predvsem v Dubrovniku, naletelo na močen odmev, četudi ni takoj naletelo na neko boljše zasnovano razumevanje.

- **Nastanek strank:** zasedanje ogrskega sabora v času 1839 – 1841 je sprožilo iniciativo, da se nasprotniki ilirizma na Hrvaškem povežejo v posebno politično stranko – tako **1941** nastane

»horvatsko – ungerska stranka« (omenjena tudi kot *horvatsko – vugerska stranka*, ilirci pa

² O tem piše npr. Mažuranić: »Kar je napisano v Novicah in Danici, to smo MI naredili. A kar je zunaj, doli v Slavoniji, Bosni in Dalmaciji, da se je tam razplamenil sveti narodni ogenj, to je v največji meri Gajevo delo«.

so jo s pravim razlogom imenovali *madžaronska stranka*). Vodijo jo aristokrati, naslanja pa se na vaško plemstvo, od katerega je predvsem tisto iz Turopolja (zraven Zagreba) odigralo odločilno vlogo v strankarski borbi do revolucije 1848. *Madžaromani* (kot se tudi imenujejo) so se zavzemali predvsem za širjenje madžarskega jezika; pristali so celo na politiko madžarizacije, ki je ta jezik hotela narediti službeni (uradniški) namesto latinskega. Obsojali so uporabljanje ilirskega imena ter se imeli za prave Hrvate – hrvaško ime pa so povezovali samo s kajkavskimi Hrvati. Po vzoru svojih zaveznikov, madžarskih liberalcev, so se borili za enakopravnost protestantov, čeprav so bili v drugih socialnih in kulturnih pogledih nadvse konzervativni. Poleg vsega tega so bili pripravljeni, da hrvaško municipalno pravo žrtvujejo za idejo velikega »*Magyarország*« (velike Madžarske); v skrajnem primeru bi celo obšli hrvaški sabor z neposrednim zastopništvom hrvaških županij³ v ogrskem saboru.

Ilirsko gibanje je moralo, v želji ohraniti svoje cilje, ustvariti svojo stranko – 1941 nastane *Ilirska stranka* (tudi oni so zelo konzervativni – opomba iz zapiskov, Stergar). Nobena od strank ni takoj sestavila programa, v katerem bi izrazila svoja stališča do vseh aktualnih vprašanj. Narodnjaki so kot neke vrste program uporabljali dobro premišljeno parolo, v katero je Gaj vključil to, kar je bilo za preporodno gibanje potrebno: »*Da Bog živi konstituciju ugarsko, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku!*« Poudarjanje ogrske ustavnosti je bilo velikega pomena, saj se je z zahodno polovico monarhije še vedno upravljalo absolutistično (avstrijski del..), zato se ilirci niso borili proti ogrski ustavi, temveč le za pravico municipalnega prava in v zvezi z njim za samostojno vlado, neodvisno od Ogrske. Pojem narodnosti v prvi vrsti označuje nacionalno zavednost, lahko pa je tudi pomenil edinost južnih Slovanov po jeziku, pesmih, običajih, se pravi po skupni kulturi širokih narodnih slojev. Leta 1843 (prepoved imena 'ilirski') se stranka preimenuje v *Narodno stranko*.

Zraven programske parole so ilirci v politično borbo vnesli tudi neke druge novosti: na skupščini varaždinske županije so se 1841 pojavili v *surki z rdečo kapo* kot nacionalni obleki; zaradi tega so jih nasprotniki krstili za »*crveno stranko*«. Uporabljati pa so pričeli tudi poseben grb s polmesečem in zvezdo, ki so ga imenovali »*ljeljivom*«.

Že ob koncu 1841 so narodnjaki »zmagali« v križevski in varaždinski županiji, v 1842 pa še v zagrebški. Ker se je ta borba odvijala med plemstvom, Gaj kot ne-plemič ni mogel neposredno sodelovati, vendar je še vedno opravljal neke organizatorske aktivnosti. Zaradi plemiško obarvanega strankarskega boja se zdi, da je ves hrvaški narodni prepod bil v rokah plemstva. Ker so njegovi nasprotniki izhajali iz vrst visoke aristokracije in vaškega plemstva, se sklepa, da je narodnjake zastopal srednji sloj plemstva. Med malimi plemiškimi občinami

³ Koliko vem županije niso ne občine ne župnije!!

(vaško plemstvo) je bila izrazito madžarsko razpoložena turopoljska, tudi ostale pa so se bale, da bodo z zmago ilirizma priključeni avstrijski Kraljevini Iliriji. Vseeno se ne more sto odstotno reči, da je vso srednje plemstvo podpiralo ilirce. Je pa res, da so neko svežino v hrvaško javno življenje z mladimi prispevali le ilirci. Tudi k bogatenju narodne kulture niso *madžaroni* prispevali ničesar – iz njihovih vrst ni prišlo niti eno književno delo.

- **Delovanje ilircev:** V 5. desetletje so ilirci stopili z razširjenim organizacijskim delovanjem. Konec 1841 je osnovano *»Hrvatsko – slavonsko gospodarsko društvo«* s poglavitnim ciljem, da pospeši razvoj poljedelstva. V njegovem okviru je pod vodstvom Dragutina **RAKOVCA** izhajal *»List mjesečni«*. Neodobreno književno društvo je nadomestila *»Glavnica Matica Hrvatska«* – tako je zagrebška čitalnica imenovala fond za izdajanje knjig. Hrvaško književnost so zastopali intelektualci, nižja duhovščina in nižje plemstvo, daleč pa so ji bili aristokrati, trgovci in obrtniki. V okviru Gospodarskega društva je, s trdom Rakovca, nastal 1843 **Narodni muzej**.

RAKOVAC je skupaj z **VRAZOM** in **VUKOTINOVIĆEM** v 1842 začel izdajati prvi književni časopis, ki se je z Vrazovo zaslugo množično izdajal tudi med drugimi slovanskimi narodi (700 izvodov na izdajo – medtem ko Gajeve Novice malo pod 400), imenovan *»Kolo«*.

Nov književni jezik je Hrvaški sabor 1840 sprejel z osnovanjem posebnih kateder na Akademiji in vseh gimnazijah; skladno s tem je 1842 izšel *»Nemačko-ilirski slovar«* (**MAŽURANIĆ**, **UŽAREVIĆ**) – je prvo takšno delo, tiskano v gajici. V 1843 Dragutin **SELJAN** izda prvi zvezek *»Zemljopisa pokrajina ilirskih«* (drugi zvezek ni ugledal luč življenja..☺).

Ožje književno področje je bilo do 1845 zastopano s **pesmimi in proznimi deli VRAZA, KUKULJEVIĆA, VUKOTINOVIĆA, DRAGOLJE JARNEVIĆEVE** in drugih. Na dramskem področju je Demetrij **DEMETER** s svojo *»Teuto«* napisal najbolj zrelo dramsko delo ilirske književnosti. Najmlajši **MAŽURANIĆ** (**MATIJA**) je napisal *»Pogled u Bosnu«*, njegov brat pa upesnil Gundilićeva *»Osmana«*.

Za razliko od madžarona so ilirci spesnili in »prepevali«☺ mnogo budnic in hvalnic, mnoge so jih preživele. Ko se v to delo vključi Vatroslav **LISINSKI**, skupaj z A. **STRIGOM** osnuje prvo svetovno *»ilirsko glasbeno društvo«*. **RAKOVAC** in **VUKOTINOVIĆ** sta izdala 1842 *»Pesmaricu«* z najbolj priljubljenimi patriotskimi pesmimi.

Poseben značaj dajo delu ilircem njihovi programski spisi, v katerih **RAKOVAC, VUKOTINOVIĆ, GAJ, KUKULJEVIĆ** IN **ŠULEK** v letih 1842 – 1844 obširno razložijo

osnovno razumevanje ilirskega gibanja. Ilirska stranka je smatrala RAKOVIČEV »Mali katekizam za velike ljude« (1842) za najboljšega tolmača svojih ciljev. V njem kot cilj gibanja R. poudari neoskrunjeno čuvanje municipalnega prava, ker je slednje temelj njihovega političnega bitja. V političnem pomenu se ilirsko ime omejuje le na »Iliriju ugarsku«, to je Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo!⁴

V obliki eseja VUKOTINOVIĆ predstavi osnovne cilje preporodnega gibanja mnogo bolj strnjeno a zelo jasno v tekstu »Ilirisam i Krotisam« (1842): te pojme najprej politično določi. Pravi, da ilirizem v političnem smislu ne obstaja, kakor v književnem smislu ne obstaja kroatizem. Ilirizem je le na področju slovnice, kakor je kroatizem na področju politike; potrebo ilirskega imena za skupen knjižni jezik opravičuje, kakor Gaj in Rakovec, z dejstvom, da se niti hrvaški niti srbski niti slovenski narod ne bo odrekel svojemu imenu na račun katerega od drugih dveh imen.

V razglasu za novo leto izhajanja svojih listov je GAJ v decembru 1842 kot poglavitno izpostavil vprašanje odnosa ilircev do svojih »starih pravic« Hrvaške in vprašanje plemenske individualnosti znotraj ilirizma. (za kaj gre? Tu pa zgoraj se vidi ta razlika med političnim pa kulturnim ilirizmom...Pazi, to je pomembno!) Gaj teži za skupno »ilirsko narodnostjo vsega ilirskega naroda«, NI pa unitarist v smislu negiranja tistih narodnih posebnosti, ki so dovedle do oblikovanja posebnih nacij. Gaj tako svojim novicam da za poglavitno nalogo »svobodno, z ogrsko krono združeno konstitucionalno, municipalno Ilirijo«, to je troedino kraljevino dalmatinsko – hrvaško – slavonsko. Za razliko od tega pa Danica kot književno – zabavni list še dalje izvršuje nalogo glasnika književne sloge celega ilirskega naroda, kje koli ta živi.

KUKULJEVIĆ v enem od člankov v nemškem jeziku označi edino tendenco ilirskih Hrvatov in Slavoncev, da zaščitijo svojo konstitucijo, svojo pravo in narodnost, vse, kar so dobili po zaslugi svojih dedov.

Tudi ŠULEK se v istem času zoperstavi madžarskim obtožbam, da ilirci nameravajo politično združiti več južnoslovanskih narodov. Ni se sicer posluževal z jasnimi Vukotinovičevimi pojmi (s katerimi je slednji ločil politični od književnega ilirizma), je pa ilirizem delil na širšega in ožjega, od katerih prvi sledi političnim ciljem (jaz bi rekla da drugi, samo tak je v literaturi...). Iste misli Šulek zastopa dve leti kasneje, ko v času prepovedi ilirskega imena kot urednik Danice 1843 v Beogradu objavi anonimno brošuro »Šta nameravaju Iliri?«. Šulek se osebno zadržuje pri poudarjanju pomena municipalnega prava Hrvaške, ob tem pa opozarja na različen pomen imena Iliria – to ime se lahko uporablja le v

⁴ Nujno je ločiti ilirizem na področju književnosti in slovstva ter na področju politike!!! Se mi zdi da to poudari tudi Stergar!!!

književnem jeziku, v političnem smislu bi ga bilo uporabljati norost! Odgovarjajoč na vprašanje, če je resnica, da Iliri želijo neko novo carstvo ustvariti, Šulek odločno zavrača tako možnost.

Z vsakim od teh programskih spisov je njegov avtor poskušal dati svoj pečat, a osnovna ideja (ločiti politični od kulturnega oz. književnega kroatizma, v besedah Vukotinovića), je bila skupna. S temi spisi je Ilirska stranka, ki se je po prepovedi tega imena 1843 imenovala Narodna stranka, poskušala definirati svoje mnenje v pomembnih vprašanjih nadaljnega narodnega razvoja. Rakovičev spis je uradno krstila za svojo politično izpoved.

Ni sicer mogoče v celoti zanikati, da se ideja političnega ilirizma pri nekaterih nacionalistih v resnici ni pojavila. Zanimivo je pričanje poljskega agenta Franje ZACHA, ki je v zimi 1843/44 v sodelovanju z Gajevim zaveznikom Sjepanom Carem za srbskega ministra Ilija Garašanina izdelal »*plan slovanske politike Srbije*«, v katerem je trdil, da Gaj ne namerava ustvariti ilirskega kraljestva, temveč srbsko carstvo v družini Karađorđevi. In da v resnici ime Ilirizem pomeni združitev vseh južnih Slovanov v eno državo. V resnici naj bi Gaj v 1848, v sporočilu samega Garašanina, razmišljal o tem, da se združitev naredi med vsemi južnimi Slovani in da se eno carstvo vodi iz Beograda. Manjka pa za take trditve več izvirnih podatkov. To trditev v bistvu potrjuje le en sam, ta podatek, je pa v nasprotju z vsem, kar je Gaj do konca življenja povezoval z ilirskim imenom, čeprav se zdi, da je njegov končni cilj bila združitev vseh južnih Slovanov. Če čemu, bi ta združitev bila morda bližja obnovitvi Dušanovega carstva.

- **Prepoved ilirskega imena in zaostrena politična borba**, kakršne še Monarhiji ni bilo, je kanclerja Metternicha prepričala, da je **11. 1. 1843** pri vladarju (Ferdinand V.) dosegel prepoved ilirskega imena in grba. Vendar (kljub izgledom...) cilji prepovednega gibanja ostali nedotaknjeni – celi sam vladar jih je vzel pod svojo zaščito.

2. 5. 1843 Ivan KUKULJEVIĆ prvi v Hrvaškem saboru govori v hrvaščini o uvedbi hrvaščine v javno življenje namesto latinščine.

Vseeno je **prepoved imena in grba hud udarec**: mnoga dela so zaplenjena, položaj narodnjakov v družbi oslabi, Gaj pa zaradi mnenja, da je prepoved v prvi vrsti posledica njegovega političnega delovanja, počasi izgublja neposreden vpliv na politiko.

Ogrski sabor je 1843/44 ponovno poskušal, da s svojim predlogom Osnove o madžarskem jeziku in narodnosti doseže madžarski kot služben jezik v Hrvaški, vendar zaradi cesarja ni uspel; slednji pa tudi ni prepovedal latinščine.

Cesar 23. 1. 1845 ilirsko ime dovoli v književne namene; s tem se na zagrebški akademiji osnuje katedra za ilirski jezik. Cenzure je bila znatno ublažena, vse to pa posledica dejstva, da si je vladar želel pomiritve obeh strank. V Beogradu tajno izhaja *Branislav*, periodični letaki, ki so kritizirali Madžare in se zavzemali za ideje gibanja ter reformiranje prihodnjega hrvaškega sabora. Čeprav se je zdelo, da cesar želi okrepiti Narodno stranko v »boju«, se je zdelo, da bo naredil karkoli, kar bo to politično borbo oslabilo. Eno od možnosti so zahtevali madžaroni – » naj vaško plemstvo dobijo osebno pravico sodelovanja v hrvaškem saboru: s tem bi madžaroni zaradi velike podpore turopoljskih plemičev zelo profitirali.

Zaradi kolebanja Dunaja so madžaroni na ponovnih volitvah uradnikov v zagrebški županiji 1845 zmagali – s tem so obdržali oblast do maja 1848. To jim je uspelo kljub srpanjskim žrtvam, ki so 29. julija 1845 padle zaradi nepremišljenega blokiranja izhoda iz trga in vojaškega streljanja na demonstrante - narodnjake. Narodna stranka v tem vidi simboliko, »mit« in še zaostri položaj. Neposredno po zmagi v zagrebški županiji je ogrska stranka uvedla ogrsko pravo v hrvaškem saboru⁵. Tedaj so se politični vrhovi na Dunaju zavedli svoje napake; drugi dan po zasedanju hrvaškega sabora 23. septembra je ban prebral kraljevi restrikt o odvzemu pravice individualnega glasovanja v saboru. S tem je glavna nevarnost odstranjena: pravico do glasovanja ima le še turopoljski župan, kakor pred 1819. To in še druge zaključke sprejme sabor na razpravi, ki sledi: poveča število županijskih zastopnikov, hkrati pa odredi, da ne glede na število banskih zastopnikov županijskim pripada polovica vseh glasov. S tem narodna stranka v hrvaškem saboru l. 1845 dobi večino.

Kljub porazu v zagrebški županiji preporodno gibanje ni na ničemer izgubilo: izhajajo književna dela, pesmi, poseben pomen ima Narodni muzej, Narodni dom, nov knjižni jezik na Akademiji, delovanje Gospodarskega društva, prva hrvaška hranilnica,...

Po letu 1846/47 Narodna stranka sodeluje z vladno stranko ogrskih neokonzervativcev (narodnjaki so ves čas zelo konzervativni – večina jih je plemičev, v nekaj je v njih tudi demokratov...) in tudi zato se ponovno začne omenjati nujnost političnega programa, s katerim bi se tudi razmejili napram drugim. Kot podloga naj bi se uporabil Vukotinovičev neobjavljen načrt iz konca 1846, s katerim bi narodna stranka postala izrazito liberalna, vendar ga takrat še ne sprejmejo. Zaradi povezovanja z neokonzervativci se nekateri želijo odcepiti (krog Mažuranića, Kušljana) Vendar se na sestanku 1847 odločijo za enotnost; tudi zaradi zmage radikalne struje v Ogrskem državnem zboru, ki je pomenila grožnjo – morali so ostati enotni!

⁵ Prenehanje izdajanja Gajevih novic, zaprtje tiskarne, prepoved novega knjižnega jezika in pravopisa, skidanje ustanove credencionalista, tudi proti posebnemu hr.konziliju.

27. 10. 1847 hrvaški sabor proglasi narodni jezik (hrvaščino) kot diplomatski javni jezik. Le deset dni zatem Narodna stranka v »*Narodnih zahtevanjima*« objavi dokaj napreden program, s katerim vstopijo v 1848...(ostane tudi takrat program...)

- **Gaj** se 1846/47 povezuje z avstrijskimi oblastmi; dobi finančno pomoč za svoje publikacije, s tem pa si pokvari politični ugled še bolj. V 50' in 60' bankrotira in v 70' v revščini umre. (njegov pomen je vseeno jasen: jezikovna reforma, publicistični vidik, začetno politično delovanje).

TEMA 2: 3. Izpiski iz Šidak: Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret, 3.poglavje

- **DALMACIJA 1835 – 1847**

Zraven italijanskega značaja Dalmacije je čutiti vpliv sosednje Hrvaške – ilirskega gibanja. Vendar so nepremostljive težave (tuja šola,..) povzročile, da se je gibanje omejevalo le na **skupinice posameznikov**, brez odobravanja med zaostalim preprostim ljudstvom, podvrženim sumničanju in pritiskom vsemogočne policije in birokracije.

Impulzi iz Hrvaške so uspešno delovali med **pravoslavni** ljudmi – ker so se zaradi svojega nacionalnega verskega karakterja svojih institucij slednji hitreje izolirali in tako ohraniti nacionalno identiteto pred nevarnostjo asimilacije. Tako je Šibenčan **BOŽIDAR PETRANOVIĆ** začel izdajati list »*Prijatelj Prosvještenija – Srbsko-dalmatinski almanah za leto 1836*«. Že 1838 se list seli v Zadar pod nazivom »*Srbsko-dalmatinski magazin*«. Tudi nanj so se izvajali pritiski, vendar je dunajska vlada tudi tukaj (kot tudi pri Gaju) v interesu držati Madžare na neki distanci listu pustila izhajanje.

Petranovičev »*Magazin*« kot prva dalmatinska knjižna revija v narodnem jeziku je s svojo vsebino deloval na izobraženo, vendar nacionalno **NEorientirano** dalmatinsko sredino. Tiskan v cirilici je vseboval tudi priloge v latinici. Petranović je bil pristaš Gajevega gibanja; imel se je za Ilirca iz Dalmacije, si z Gajem dopisoval ter ga v Dalmaciji tudi propagiral. Na čelu uredništva je Petranovičev naslednik Đorđe **NIKOLAJEVIĆ**.

Zasluge za bujenje narodne zavesti in tudi Šibenčan **ŠPIRA POPOVIĆ**, trgovec, ki je negativno reagiral na dunajsko politiko in njihove dalmatinske pristaše, že 1839 obsojajoč dalmatinske Hrvate in Srbe, ki so pozabili na svoje poreklo in ime. Italijanstvo je bilo posebno

močno na področju Šibenika, pa tudi Zadra in Splita. Izjema sta bila Dubrovnik in Boka, kjer se tuj jezik nikoli ni prijel.

Velike zasluge za bujenje narodne zavesti nosi **Gajevo potovanje v Dalmacijo** v maju in juniju 1841, za katerega se je odločil zaradi male podpore Dalmacije Zagrebu. Na tej poti je Gaj uspel pridobiti neke posamezne pristaše gibanja, še posebej za širjenje skupnega pravopisa, ki bi nadomestil zaostale regionalne pisave. Navdušil je le posameznike: DONATA **FABIJANIĆA**, NIKOLE **TOMMASEA** (sprva je zelo navdušen; izda *Iskrice*; kasneje začne gibanje sovražiti), IVANA **KATALINIĆA** (za časa Gajevega obiska izda *Memorie* na dogajanja z Dalmacijo v času propada beneške republike v italijanskem jeziku; javnosti želi prikazati beden položaj dalmatinskega kmeta).

Najbolj odločno je Dalmacijo iz njenega mrtvila poskušal odtrgati Splitčan ANTE **KUZMANIĆ**: že v 1842 se začne dogovarjati z bratoma Petrom in Napoleonom Battara iz Zadra, ki sta imela tiskarno – poskušajo dobiti dovoljenje za tiskanje časopisa v maternem jeziku, ki ga dobijo z grožnjo sankcij, če bi Kuzmanić prestopil »okusno mero narodnega entuzijazma«. Prvi poziv za prednaročnike K. napiše 6. 11. 1843 z naslovom: *»Poziv svim ljubiteljima krasnog i slatkoga hervatskog jezika, narodnog nauka i napridka«*. Doda tudi program časopisa. Časopis se imenuje *»Zora dalmatinska«*, Kuzmanić uspe za prvo izdajo pridobiti **pesnika Preradovića**, ki takrat prvič v hrvaškem jeziku spesni *Zora puca, bit će dana* (in od takrat dalje mnogo pesni v domačem jeziku). Na Kuzmanićev poziv se odzovejo številni (a še vedno jih je premalo...): **Ivičević**, **Kurtović**, Ana **Vidović**.

Kuzmanićev končni cilj je bil razširiti med ljudstvom ljubezen do maternega jezika, zato se je obrnil na revne meščane ter kmete. Za pisavo je izbral dalmatinsko regionalno, **ikavico**, ker je to jezik tistih, katerim je *Zora* namenjena. Zaradi tega so bili nanj izvajani pritiski (da sprejme skupno pisavo..) – zato ga na uredniškem stolčku zamenja IVAN **KAZNAČIĆ**, ki je pravopis poskušal zamenjati vendar je števil naročnikov začelo naglo padati – njega zamenja 3. Urednik, **VALENTIĆ**, ki v *Zoro* uvede **Gajev pravopis**. Tako je **število naročnikov padlo na minimum**; v takem stanju se je k listu vrnil **KUZMANIĆ**, ki je kakor, prej, izdajal list v **ikavščini** in Gajev pravopis popolnoma odstranil iz *Zore*. Kuzmanić je poznal staro hrvaško književnost, pisano v ikavščini, zato je menil, da bi slednja morala biti izvorni hrvaški jezik. K. je bil v mišljenju daleč od romantičnega Gaja; tudi ni sprejel vodeče vloge Zagreba v gibanju, saj je v Dalmaciji tako ali tako prevladovalo mnenje, da je Zagreb mnogo bolj madžarski ali nemški kakor pa hrvaški, pravi center hrvaštva pa bi morala biti Dalmacija – v takem načinu mišljenja se je Kuzmanić počutil kot prvak, ki mu je Gaj prevzel vse zasluge.

- **ISTRA 1835 – 1847**

Administrativna ureditev: ni bistvenih sprememb; gubernij avstrijsko – ilirskega primorja iz Trsta še vedno upravlja z Istro. Kljub strogo centralizirani nemški upravi je čutiti popuščanje pri birokraciji in vojski. Uprava okrožja in financ v Pazinu je še vedno nemška, je pa *kotarsko sodišče italijanaško-italijansko*. Pritožno sodišče se nahaja v Celovcu, sodna oblast pa zaseda v Pazinu in Belaju, za Istro so pristojna tudi posebna sodišča v Rovinju in Trstu.

1835 se področje deli na komisariate prve, druge in tretje stopnje, ki so pristojni za upravne in sodne posle. Obstaja tudi posebni komisariat za ceste (Pazin), specialni sanitarni organi pa so na tridesetih mestih.

V cerkveni razdelitvi obstajajo škofije: Poreč-Pula, Trst-Koper in Krška. Vojna komanda je v Trstu, glavna pa v Grazu.

Gospodarstvo: slabljenje fevdalnih odnosov, najbolj na stari avstrijski posesti. S tem se večja razslojevanje kmečkega prebivalstva.

Najbolj se izvažajo **poljski proizvodi**, pa tudi **manufakturno** – industrijska proizvodnja se širi. Kmetijstvo spodbuja tudi država; 1839 predpiše, da se neobdelana občinska zemlja proda in razdeli med zainteresirane kmete, občina pa obdrži samo obdelano zemljo. Za izboljšanje občinskih financ se občinam v 1846 preda neka zemlja cerkve.

Živi se slabo – siromaki se brez finančnih možnosti zaposlujejo v srednji in zahodni Istri – gre se za golo preživetje. Hrvaški reveži za razliko od italijanskih in nekaterih bogatih kmetov zemljo še vedno obdelujejo na star način. Zaradi splošno slabega stanja so nekih pritiskov deležni tudi nekoliko boljše situirani kmetje. Na vse vplivajo še slabe letine, suše, bolezni – kmetje se raje kot da prosjačijo zapufajo pri plemičih in trgovcih...

Kljub slabemu življenju večine kmečkega prebivalstva je treba omeniti **rast Pule**.

Pomorska proizvodnja – ni mnogo vplivala na večino prebivalstva, je pa ladjedelništvo in ladjarstvo v nekih krajih pomemben vir zaslužka (Lošinj!!, pa tudi Liburnija in zahodni del Istre). S pomorstvom se povezujejo tudi prve plovbe: 1836 začne redna linija Trst – Kotor, obstaja tudi poseben parnik med Trstom in Reko v 1844; kasneje tudi do Pule.

Istra je imela znatno gospodarsko škodo zaradi ker je bila ločena od carinskega področja. Trgovalo se je v glavnem proti zahodu in severu; največ preko Kranjske, zaradi visokih carin

pa je bil izvoz nizek. Največ so izvažali vino in olje. Veliko je bilo tudi tihotapljenja, ki je bilo sicer tvegano, s zelo donosno.

Glede strojništva je pomemben pojav prvih parnikov in parnega mlina v Rovinju.

Iz Karnije in Furlanije so mali trgovci in obrtniki Istro sprva le prečkali, kasneje pa so se začeli naseljevati. Pogosto se ukvarjajo s posojanjem denarja za visoke obresti (lihvarstvom) – tako nastaja poseben gospodarski sloj.

Prosvetno-kulturne značilnosti: 1835. leta obstaja državna gimnazija v Rovinju, glavne osnovne šole za fante so v sedmih mestih, za deklice v dveh; nižje osnovne šole so v dvajsetih mestih, obstaja pa tudi nekaj privatnih šol. Šole so do 1847 na podeželju večinoma le tam, kjer je katoliški duhovnik – župnik – dekan. Močna je germanizacija šolstva, čeprav slabi. 1837 je sprejeto, da se v šolah uči v nemškem jeziku, a s pomočjo kranjsko-nemške slovnice. 1845 je morala vsaka šola upoštevati **šolski zakon**, tiskan v nemščini, italijanščini, hrvaščini in slovenščini. Istega leta je **kot uradni v šole uveden ilirski jezik**; njegovo širjenje naleti na praktične težave. Pojavijo se učbeniki: 1845 *Mali Katekizam s pitanji i odgovori za potrebu pervoga razreda v začetnim učilištima* – napisan v Gajevem pravopisu. Dve leti kasneje je tiskan prevod nemške slovnice v ilirskem jeziku. Med 1848 in 1852 je izdanih okoli dvajset knjig v hrvaškem jeziku, več deset pa v slovenskem, italijanskem in nemškem. V vrhnjih slojih je od 1843 živahna diskusija o tem, da se nemški jezik v šolah zamenja z italijanskim.

Od srednjih šol je pomembna nižja gimnazija, ki je 1836 odprta v Pazinu (frančiškani), pa reška latinsko-italijanska gimnazija in pomorska šola na Malem Lošinju – podobna pa je tudi na Cresu.

Kulturno delovanje Ivana **Feretića** je omejeno le na Vrbnik in Krk. V Barbanu ustvarja Peter **Stanković** – njegova dela ne zanimajo italijanski kulturni svet, do hrvaških kmetov pa sploh ne pridejo.

Izhajajo **italijanski časopisi**: »*La Favilla*« v Trstu, zbornik »*Il Prelidio*« izide v Benetkah, v Reki pa nekaj časa »*Ecco del Litorale Ungarico*«. Ta glasila močno vplivajo na istrske Italijane – nastaja širši kulturni krog ustvarjalcev, vezanih predvsem na mesta: 1840 *La sociate del Casino* v Labinu, podobno tudi na Krku – slednji profitira z bogato knjižnico in zbirko muzikali z redkimi inštrumenti.

Hrvaški intelektualci so maloštevilni – v glavnem duhovništvo, ki nima možnosti za objavlanje svojih glasil. Razvijajo pa prosveto, širijo pismenost in ohranjajo običaje.

Na pomenu počasi izgublja poseben kulturni svet, vezan na uporabo glagolice in

staroslovanskega jezika, v glavnem v vzhodni Istri in na Krku, ker na omenjenem področju mlajša duhovščina raje uporablja hrvaški jezik in latinico. Borbo za ohranjanje narodnega življenja spodbuja Jakov **Volčič** iz Kranjske, pomemben vpliv imajo tudi ljubljanske Novice.

Politične in narodne značilnosti:

Politično življenje v tem času je nekoliko živahnije, čeprav le med italijanskim delom prebivalstva. Gre za inteligenco – pravniki, duhovništvo in zdravniki; med njimi je le malo Hrvatov (mislim, eni so tudi genetsko Hrvati samo da se majo za Italijane). Italijanizacija napreduje na vseh področjih, z zakonskimi in drugimi predpisi.

Odmevi ilirskega gibanja pridejo tudi do Istre in otokov: **BABUKIĆ** 1836 izda *Osnove slovnice slavjanske narečja ilirskoga*, **SELJAN** knjigo *Početak, napredak i vrednost Literature Ilirske*, leto kasneje Srb – ilirec P. **JOVANOVIĆ** objavi proglas o izhajanju »*Bačke Vile*« in izpostavi, da je namenjena tudi Istranom.

Istrski Hrvati se, čeprav redko, tudi sami javljajo v hrvaških prepovedanih glasilih: Vraz v Kolu objavi narodne pesmi, ki jih je zbral in poslal **JOSIP BRATULIĆ**, deluje tudi **VOLČIĆ** iz Škofje Loke, pa **RAJČIĆ** iz Voloskega, pa Petar **STUDENAC** iz Reke, ki v Danici objavi članek *Nekoje misli o narodnom sdruženju*; bil je tudi član Matice ilirske. A. **MAROT JURJENIĆ** iz Kastavštine je avtor kastavske himne – budnice *Črez prodrtu crnu maglu*.

Oblikuje se tudi širši krog vrbniških (Vrbnik, mesto) intelektualcev, zahvaljujoč dejstvu, da je na stolici krških škofov Bozanić. V Vrbniku so še dalje prepovedane šole v hrvaškem ali staroslovanskem jeziku.

Franjo **VOLARIĆ** – delovanje na otokih in Istri, učiteljuje v Piranu in Barbanu, 1840 je nadzornik osnovnih šol na Krku. 1847 objavi *Njemačku slovnico za ilirske učenike*, in kasneje nekaj hrvaških učbenikov. Njegovo delo ima izrazito prepovedno – politični značaj. Sodeloval je tudi z Danico in Zoro dalmatinsko, kot sodelavci se omenjajo tudi **FILIP IĆ** in **VOLARIĆ**.

Pomemben je vpliv Vrbničana **VITEZOVIĆA**, ki kot častnik Dvorske pisarne na Dunaju ter zaveznik in cenzor dalmatinske pokrajinske vlade v Zadru pozitivno in neposredno vpliva na začetke izhajanja Zore dalmatinske (1844). Namestništvo v Zadru je prepovedalo uporabljanje Gajevega pravopisa (1845), vendar je cenzura sčasoma popuščala, zagotovo v dogovoru z vodilnimi organi – Vitezović je redno pregledoval Zoro, bil je med prvimi predplačniki, pomagal pa je tudi pri izdajanju drugih časopisov v hrvaškem jeziku.

V tem času pride do pojava, da se več ne potujči vsa inteligenca (z izjemo duhovnikov).

Npr. mnogo lastnikov ladij na malem Lošinju daje ladjam hrvaška imena, čeprav se v ladjedelništvu uporablja izključno italijanščina.

V 30' in 40' letih se, največ v Padovi, nahajajo študenti iz hrvaških krajev, ki na razne načine sodelujejo z italijanskimi intelektualci. Šolana mladina je prežeta z italijanskimi narodnimi idejami. Italijanski vladajoči sloj v Trsu in Istri se še dalje drži municipalno - fevdalnega razumevanja, po katerem so edini resni nasprotniki Nemci, ne pa sluge, kmeti...se pravi hrvaško in slovensko kmečko prebivalstvo. O Hrvatih in Slovencih se je govorilo večinoma kot o svetu, v katerem se živi barbarsko življenje – vendar Italijani pričenjajo razumeti moč, ki bi jo lahko slednji imeli v političnem svetu (če jih navdušijo zase in ne za Nemce) – tako se z obeh strani, nemške in italijanske, gre le za to, da ljudstvo naredijo »zase« – *La Favilla* tako na nekih področjih začne kazati interes za južne Slované – tako objavi nekaj prilog Dubrovčanov **PUCIĆA** in **KAZNAČIĆA**; vendar to ni bilo vseč drugemu italijanskemu svetu in avstrijski politiki – zato prepovejo izhajanje *La Faville*.

4. ZAJC: Kje se slovensko neha in hrvaško začne: Slovensko hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja.

RAZVOJ GAJEVE NACIONALNE INTEGRACIJSKE IDEOLOGIJE

Kje so pa Hrvati?

Ljudevit Gaj(1809-1872) – začetnik ilirizma:

- oblikoval je osnovne poteze hrvaške integracijske ideologije
- 1827 je začel študirati v Gradcu – s seboj je prinesel osnovne podatke o razvoju hrvaškega etnikuma
- 1826 je napisal brošuro o krapinskih gradovih – tu omenja idejo o skupnem poreklu slovanskih narodov
- v prvem letu študija pride v stik s Šafarikovim delom o zgodovini slovanskega jezika in spozna Kopitarjevo slovnico
- navdušen je bil nad slavističnim modelom, ki je temeljil na srednjeevropskem modelu nacije (zasnovan na jeziku)

- ni maral trditev o :
 - nejasni in sprejemljivi naravi hrvaškega imena(Šafarik)
 - omejitve hrvaškega jezika na provincialno Hrvaško(Dobrovsky)
 - priključitve k slovenski jezikovni skupini(Kopitar)
 - srbstva hrvaških štokavcev
- 1829-1931 je študiral v Pešti – tu se je zblížal z Janom Kollarjem
- Kollarjev model mu je bil zelo zanimiv:
 - združevanje Slovanov v 4 jezikovne skupine
 - enačenje južnih Slovanov s Srbi – to je Gaja motilo
 - edini Hrvatov ni delil med Slovence in Srbe
- 1830 je napisal revolucionarno brošuro **KRATKA OSNOVA HRVATSKO SLAVENKOG PRAVOPISANJA**:
 - v delu je skušal poenotiti pravopis hrvaških dežel

Zakaj je bilo to delo revolucionarno?

- pri problematiki zapisovanja sičnikov in šumnikov se je zgledoval po češkem pravopisu (Vaclav Hanka, 1817) – uporabil je strešice
- upošteval je načelo – en znak za en glas

Kako je Kollar še vplival na Gaja?

- pri Gajevi zahtevi, da bi slovanski jezik "četverna glavna narječja skupztegnul se bude"
 - * pri tem je zamolčal imena teh štirih narečij
- Slavonce in Dalmatince je pozval k sprejetju tega novega pravopisa – prav to je nagovarjal tudi prebivalce slovenskih dežel

Torej.....:

- pripadnike slovenskih dežel je dal v isto skupino kot Slavonce in Dalmatince

Gajevo pismo Šafariku:

- branil je hrvaško individualnost – Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo je striktno imenoval troedina kraljevina
- piše, da je od slovenskih sosedov (Windischen Nachbarn) dobil zagotovilo, da bodo sprejeli njegov rokopis, takoj ko bo zaživel na Hrvaškem

Šafarikov odgovor, februar 1831:

- govori o polemiki kajkavskih piscev – Gaj jih je namreč označil za zastarele zagovornike mračnosti
- sovraštvo, ki vlada med južno slovanskimi narodi se mu zdi škandalozno

Gajevo delo ZGODOVINA:

- 1832-1833 je napisal spise o avtohtonosti južnih Slovanov – t.i. teorija o dvojni selitvi

Gajevo hipoteza:

- antični Iliri so bili Slovani, ki so se v času vojn z Rimljani, preselili za Karpate
- tu so dobili ime – Karpati-Hrvati
- v 7.stol. pa so se vrnili v pradomovino
- stari ilirski jezik je bil po njegovem homogen že pred zadnjo priselitvijo
- v teh spisih je Srbe, Hrvate, Bolgare in Slovence imenoval Južni Slovani (imeli naj bi ilirsko poreklo, živeli na teritoriju imenovanem Ilirija, uporabljali ilirsko

narečje)

Pasti Gajeve nove ideologije:

- moral je določiti mejo med: - srbsko in hrvaško etnijo
- slovensko in hrvaško etnijo
- poznal je trdno zavest o srbski individualnosti – jasno mu je bilo, da bi bili Srbi pripravljeni razširiti srbsko ime na vse južne Slovane, da pa pod nobenim pogojem ne bi pristali na poimenovanje tega okvira s hrvaškim imenom – zato je uporabil nevtralnno ilirsko ime

Kam s Slovenci?

- 1830 je Gaj Slovincem že priznaval individualnost (južno slovansko pleme velikega slovanskega naroda je razdelil v 3 podplemena: srbsko, hrvaško in slovensko)
- 1832-33 pa je začel zagovarjati misel, da bi slovenske dežele spadale v hrvaško celoto
- razvij je teorijo, da je v preteklosti obstajal enotni hrvaški jezik – Grundform
- menil je, da je v slovenskem jeziku preveč nemških besed – to pa ga deslavizira
- hrvaški jezik pa naj bi bil slovnično čist
- v prejšnjih spisih je trdil, da je hrvaško ozemlje med Dravo in Jadranom, ter Rašo na zahodu in Vrbaso na vzhodu
- kasneje je hrvaško ozemlje precej razširil – v 7.stol. naj bi se Hrvati naselili na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem – to območje imenuje Ober Kroatien
- poleg tega naj bi hrvaška patriarhalna republika obsegala – provincialno Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo
- konec 8.stol. naj bi vsi Južni Slovani razen Bolgarov prišli pod oblast Frankov
- okoli 834 naj bi si Hrvati izborili samostojnost na teritoriju Hrvaške, Slavonije, dela Dalmacije in dela Bosne

Kaj se v tej novi teoriji zgodi z jezikom?

- v tem času je zadržal prepričanje, da sta hrvaški in srbski jezik podobna, a različna v narečjih – slovenski jezik pa je vključil v okvir hrvaškega narečja
- 1830-31 je poudarjal razliko med hrvaškim in slovenskim jezikom – zdaj pa je govoril o njuni identičnosti
- vse razlike med Hrvati in Slovenci je pripisoval nemškemu vplivu med Slovenci
- karakteristike slovenskega jezika je razglasil za idiotizem
- zahteval je, da se avstrijski Slovani vrnejo k slovanski tradiciji
- imena Slovenci ni priznaval za etničnega – uporabljal ga je za splošno oznako za Slovane
- torej – slovenske in hrvaške kajkavce je združil v eno jezikovno skupino - to spominja na koncept Kopitarja in Dobrovskega
- Gaj je hrvaški iz 8.stol. priključil tudi Slavonijo in Dalmacijo
- opustil je trojno strukturo ilirskega naroda(Hrvati, Slovenci, Srbi) in prevzel dvojno strukturo(Hrvati, Srbi)

Vrnitev Slovencev:

- 1835 je Gaj v Danici objavil PRAVOPISZ
* tu izraza Slovenci ni uporabil za Slovence, pač pa kot splošni izraz za

Slovane

- * Slovence je omenjal zgolj z deželnimi imeni (Kranjci,,)
- 1835 je Gaj napisal OGLAS za naročnino na Danico
 - * v njem nadaljuje z dvojno strukturo Ilirov
 - * v prispevku je tudi grajal vse tiste, ki ne sprejemajo njegovega pravopisa
- v drugi polovico 1835 pa je Slovence spet sprejel kot tretji del velikega ilirskega naroda
- članek NAŠ NAROD
 - * natančno je določil slovenske dežele in opisal njihove jezikovne razmere
 - * naštel je 80 milijonov Slovanov
 - * Slovane je razdelil na Ilirsko-ruske in Čeho-poljske
 - * med Ilirsko-ruske Slovane je dal tudi Slovence

Kako je opredelil Slovence?

- Slovenci - Vindi
- živijo v spodnji Štajerski, Kranjski, Koroški, Goriški, v delu Istre, okoli Mure in Rabe
- skupaj jih je 1.240.000
- so katoliki, nekaj je protestantov

ILIRIZEM PLEMIŠKEGA NARODA

Natio Croatica:

- hrvaško plemstvo se je v 18.stol. skupaj z madžarskim borilo proti avstrijskem razsvetljenem absolutizmu
- konec 18. stol so se skupaj upirali preoblikovanju Ogrskega kraljestva v madžarsko nacionalno državo
- branili so latinščino:
 - * v tem jeziku so bili zapisani njihovi privilegiji
 - * ker je bila "nevtralna"
 - * tako so želeli ohraniti svoje municipalne pravice – pravica, da sami odločajo o upravi svojega območja
- madžarskim privilegij je šel na roko tudi politični sistem:
 - * med 1761 in 1848 sta Hrvaško in Slavonijo v ogrskem državnem zboru predstavljala samo 2 legata
 - * dunajski absolutizem in nacionalistično delovanje madžarskega plemstva sta imela poguben učinek na hrvaško plemstvo
 - * med 1790 in 1848 je bila Hrvaška državnost bolj virtualna kot realna

Delo DISERTACIJA:

1832 je grof Janko Draškovič napisal Disertacijo

- politično-programski spis namenjen hrvaškim legatom v Ogrskem državnem zboru –ti so imeli politično moč
- napisan je v štokavskem narečju

- v njem so obdelani gospodarski, kulturni in politični problemi tistega časa
- Draškovič si je zamislil VELIKO ILIRIJO
 - * obsegala bi Koroško, Štajersko, Kranjsko, Istro, Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo, Bosno
 - * zanimiva je tabela, ki kaže število in veroizpoved Ilirije velike – slovenskim deželam je pripisal 892.000 duš, jezikovno jih je uvrstil v kategorijo pomešanega dialekta
 - * jasno je ločil slovenski element od hrvaškega kar se tiče jezika
 - * enačil je hrvaško in ilirsko ime – Ilirija velika je zanj prostor, kjer živijo Slavo-Hrvati

Razlika med Draškovičem in Gajem:

- Draškovič ni zagovarjal modela nacije zasnovanega na jeziku, niti ni zagovarjal Kollarjevih idej
- Draškovič je ilirsko ime uporabljal v drugem kontekstu
- Draškovič je štokavščino imenoval ilirski jezik ne srbski(Gaj 1832)
- Draškovič je za razliko od Gaja zagovarjal državnopravni koncept

Različne interpretacije Disertacije v historiografiji:

- veliko sporov o tem ali je Draškovič videl Veliko Ilirijo kot hrvaško državo ali kot jugoslovansko
- 1986 je hrvaški zgodovinar Korunić zapisal, da je Draškovič pred očmi že imel nekakšno Jugoslavijo
- 1993 je Korunić trdil, da je Draškovič imel v mislih celovito Hrvaško, ki bi znotraj Velike Ilirije skupaj s slovenskimi deželami in Bosno stopila v konfederacijo z Madžarsko

TEMA 2: ILIRSKO GIBANJE IN HRVAŠKI NARODNI PREPOROD

Elinor Murray Despalatović: Ljudevit Gaj in ilirsko gibanje

1. GAJEV KROG, 1832-34

- Gaj pride v Zagreb januarja 1832: 5.1.1832 v peticiji zaprosi za položaj jurata (odobreno); 22.1. se zaposli kot pomočnik pri odvetniku Valečecu – napreduje do advokata.
- 19.1. se prvič sreča z zagrebško mladino (Fran Kurelac, Maraković, Antun Vakanović), ki ga željno pričakuje, v hiši Ljudevita Farkaša Vukotinovića. S somišljeniki skušajo razširiti narodno zavest. Hrvaški knjižni jezik postavijo na štokavsko osnovo in ga imenujejo ilirski.

- Gajev krog: jurati Rakovac, A. Šuljok, Antun Vakanović, študentje teologije Josip Kundek, Pavel stoos, študentje na zagrebški Akademiji Matija Smodek, Maraković, Ivan derkos, Vjekoslav babukić, osebni učitelj Antun Mažuranić. Najstarejši med njimi je Mažuranić, 27. So različnega socialnega porekla (očetje Vukotinovića, vakanovića, Šuljka so nižji plemiči, Derkosa in Kurelca oficirji iz Vojne krajine, Babukića pek, Gaja lekarnar, Rakovca upravitelj posestva, Stoosa in Mažuranića kmetje). Samo Gaj in Vakanović sta že imela lastne dohodke, vsi pa so bili izobrazbena elita.
- Ivan Derkos 1832 objavi pamflet v latinščini, *Genius patriae*. V njem poudarja pomen maternega jezika za intelektualni razvoj naroda in za kot narečno osnova zanj priporoča štokavščino, ker je najbolj razširjena po hrvaških zgodovinskih deželah. Priznava kajkavsko knjižno tradicijo in preko slednje možnost povezave s Slovenci, vendar zavrača kajkavščino ravno zato, ker ne omogoča povezovanja z Dalmacijo, Bosno in Slavonijo.
- Gaj napiše članka, ki ostaneta v rokopisu. V enem zagovarja tezo, da je štokavščina tudi HR narečje, kar dokazujejo, po Šafariku, katoliški Slavo-Srbi, ki jih Gaj imenuje Serbo-Croate in jih ima za vezni člen med kajkavščino in štokavščino. V spisu *Ueber die Vereinigung zu einer Buechersprache* se Gaj sprašuje, kako so Srbi prišli na Hrvaško in koliko jih tam sedaj živi. Za SRB ima vse pravoslavne Slovane, katerih predniki izhajajo z ozemlja srednjeveške SRB. Oblikuje tezo o južnoslovanskem narečju in 3 njegovih podnarečjih: slovenskem, hrvaškem in srbskem. Ob historičnih dialektih izpostavi 1.) srbohrvaški dialekt (dalmatinska književnost), 2.) kajkavski dialekt v Civilni HR, 3.) panslavistični jezik Pavla Rittera Vitezovića (v svoji *Kroniki* iz 1696 Vitezović sam pravi, da je nabiral slovanske besede s celega Balkana – bolje si je sposojati od Slovanov kot pa od tujcev, sopomenke bogatijo jezik). Gaj ceni dalmatinsko meščansko književnost, kajkavsko pa ocenjuje kot močno vezano na Cerkev ter arhaično. Najprimernejša se mu zato zdi taka štokavščina, ki bi bila obogatena z različnim besedjem po Vitezovićevevemu vzoru.
- maja 1832 instalacija novega bana in njegovega vicenotarja: Franjo Vlasić + Stjepan Ožegović. Gaj, Rakovac in Kundek pišejo slavlne pesmi, naj ban povede Hrvaško v boljše čase.
- Gaj priobči satiro v latinščini *Palma*, ki jo je spisal slovaški pastor Gjuro Rohony, in jo je Gaju izročil Kollar, ker na Hrvaškem cenzura ni bila tako stroga (proti madžarizaciji).
- Gaj želi izdati časopis (cenejši od knjige, močnejši vpliv, tudi likanje jezika). Gaj mora zagrebško administracijo zaprositi za priporočila pri Ogskem državnem zboru v Budi oz. ogrskem kanclerjevem uradu na Dunaju. Če ga zavrneta ti vladni teles, ga lahko odobri

samo še cesar. 31.3.1832 Gaj pošlje prošnjo ogrskemu palatinu. V njej objasni željo po izdaji časopisa v hrvaškem jeziku (Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska), kar bo privedlo do kulturnega dviga podložnikov. Vseboval naj bi članke o poljedelstvu, zgodovini, etnografiji, književnosti in aktualni politiki. Časopis v hrvaščini utemeljuje z dejstvom, da hrvaščine, v nasprotju z mnogimi tujimi jeziki, celo arabščino, še ni mogoče študirati v Habsburški monarhiji.

- 1.5.1832 so ZG oblasti prejele odgovor – v njem so natančneje spraševali o časopisu, značaju in sposobnostih urednika ter zavrnili politične teme v časopisu. Gaj je moral zbrati priporočila.
- oktobra je lektor na ZG Akademiji, Matija Smodek, prosil za odobritev brezplačnih predavanj o hrvaščini (kajkavščini) na Akademiji. Vodstvo univerze mu neuradno prošnjo potrdilo, kar sproži nemire MAD študentov. Fran Kurelac v protest napiše 12 točk v nemščini, latinščini in kajkavščini ter jih ponoči obesi na eno izmed oken Akademije. V njih Hrvate poziva, naj se uprejo MAD, saj so svobodni ter v zvezi z OG zgolj po lastni volji. Prišlo je do pretepa med hrvaškimi in madžarskimi študenti. Sedaj vodstvo tudi uradno potrdi predavnja. Prvo je bilo 6.11.1832, prišlo je več študentov, pa tudi odvetnikov, piscev, uradnikov in profesorjev (kasneje mnogo manj, saj so prišli v znak protesta zoper MAD). V uvodnem predavanju Smodek poudari pomen negovanja maternega jezika. Smodek o kajkavščini predava do 1846!
- malo pred sklicem Sabora v novembru 1832, grof Janko Drašković (1770-1856) izda svojo Disertacijo iliti razgovor ... po jednom starom domorodcu > 1. politični program v hrvaščini. Za podlago knjižni hrvaščini Drašković, kajkavec, pripozna štokavščino, ker jo govori večina. Pravi, da morajo biti odposlanci na ogrski državni zbor biti odgovorni domovini in kralju, zastopati pa vse prebivalce Troedinega kraljestva ne glede na vero. Kralj je zaščitnik HR pred madžarskimi zahtevami, saj se je HR OG pridružila iz dobre volje. HR so suvereni, njihov jezik pa kulturno razvit. Odposlanci naj pred kralja položijo zahteve o združitvo Civilne HR z Dalmacijo in VK ter Bodno v kraljestvo Ilirija. Banu naj se povrnejo vsa njegova pooblastila. Ustanovi naj se OG narodna branka (višji krediti, stabilna valuta).
- Sabor se sestane 11.11. Ban Vlašić razglasi generala Rukavino za kapetana Troedinega kraljestva, generalov uvodni govor v hrvaščini navduši vse! Sabor 1830 zahteva le stanje, določeno 1790. Sabor 1832 razpravlja o Draškovićeve predlogih in jih podpira (Drašković izbran za osposlanca): hrvaški odposlanci naj na ogrskem državnem zboru branijo municipalne pravice, zahtevajo vrnitev odvzetih pokrajin ter vztrajajo pri

latinščini kot edinem uradnem jeziku Troedinega kraljestva. Če bodo Madžari nasprotovali, bo Hrvaška preklicala zakon iz 1791 in obnovila lastno upravno in finančno ministrstvo. Drašković je večino časa 1832 preživel na posestvu pri Karlovcu. Za svojega tajnika na državnem zboru je vzel jurata, prijateljevega sina Vukotinića, ki ga je decembra seznanil z Gajem.

- 24.11. Gaj vloži drugo prošnjo za izdajo političnega časopisa, ki bi izhajal dvakrat tedensko s tedensko književno prilogo. Januarja 1833 odpotuje na Dunaj in, ko zbere vsa priporočilna pisma, zaprosi za zasebno avdienco pri cesarju Francu, ki ga na avdienci 29.5. podpre v njegovih prizadevanjih za izdajo hrvaškega časopisa. Urad ogrskega kanclerja tako 23.9. odloči, da lahko Gajev časopis prevzema politične novice iz cenzuriranih avstrijskih in ogrskih časopisov. 12.11.1833 je bil grof Josef Sedlnitzky zadolžen, da zbere informacije o značaju in sposobnostih Gaja kot urednika ter potrebah HR po časopisu. 15.6.1834 je Sedlnitzky obvestil cesarja, da se zdi Gaj primeren in vreden zaupanja, ideja o časopisu pa med HR uživa splošno podporo. Dovoljenje za časopis cesar podpiše 9.7., uradno preda 16.7.1834. Gaj je bil na Dunaju do junija 1833 – v tem času je skrbel za narodno zavest dunajskih Slovanov ter juratov iz Bratislave = Pressburga. Koncept časopisa se širi – narodna enotnost, povezava s Slovenci = »starimi HR«, obnovljene županije in banovine > kot v pesmi Još HR ni propala, 1833. Gaj je bil v stiku s Kopitarjem, Karađićem in Šafarikom (pisal zgodovino HR). Nato gre v Krapino.
- Gaj pridobi naziv doktorja na Univerzi v Leipzigu.⁶ Kot urednik časopisa je namreč moral imeti veljaven naziv.
- oktobra se vrne v Zagreb in z zapuščino po starših najame veliko stanovanje, ki naj služi tudi kot uredniška pisarna časopisa. Časopis naj bi se prodajal po 6 forintov v Zagrebu, zunaj mesta po 8,⁷ da bi pokrili stroške mora zbrati vsaj 600 naročnikov (zato so oktobra 1834 natisnili 4000 Oglasov - oglasnih letakov). Najtesnejši sodelavci Dragutin Rakovec (pomočnik, edini z redno plačo), Mažuranić, Babukić (občasni honorarji) in Vukotinić. Ker je bila večina naročnikov kajkavsko plemstvo in duhovščina, so ohranili kajkavski jezik in pravopis.

2. ILIRSKO GIBANJE, 1835

⁶ Za to univerzo se odloči, ker je bila ena redkih, ki je ohranila latinščino kot občevalni jezik. Doktorata ni napisal, saj mu je bil podeljen na osnovi že napisanih člankov (Dr. phil. Tabulis publicis). V Leipzig je prišel na zagovor 8.7.1834.

⁷ Za študente je bila to razmeroma visoka cena, zato so se organizirali v skupine, ki so skupaj plačale letno naročnino.

- 6.1.1835 so izdane Novine Horvatzke, 10. 1. pa Danica Horvatzka, slavonzka y Dalmatinzka.⁸ Danica je bila pomembnejša, saj je bila nosilka ilirske ideje > 1836 objavljen Proglas (manifest ilirskega gibanja).
- 2.3.1835 umre cesar Franc, prestol zasede slaboumni sin Ferdinand. Novica o smrti je objavljena 7.3., 14.3. že upoštevane reforme latinične pisave, kot v Pravopiszu (drugačen od Kratke osnove). Gaj začne s prisposodbo reke – J slovanska narečja z različnimi črkopisi so kot potočki, ki zaradi tujega vpliva tečejo vsaksebi. Z enotno pisavo bi se združili v mogočno reko, po kateri bi lahko plule ladje! Poudarja, da mora nov pravopis sloneti na J-slovanski tradiciji, če pa v njej ni primerne rešitve, na slovanski. Črke naj bodo čimbolj podobne sedanjim. Črkopis Vitezovičevih knjig in knjig zagrebškega škofa se mu zdi boljši od sedanjega. Iz Kratke osnove prevzame le Č, š, ž po češčini, po dalmatinski in slovenski pisavi uvede dj, lj, nj za mehke d', l', n', po poljščini pa ć (ta glas ima le štokavščina). Za jat prevzame ě, ki naj bi ga vsako narečje izgovarjalo po svoje (bělo = bjelo, belo, bilo). Tak pravopis je slovanska dediščina, zato manj tuj kot sedanji, pravi Gaj! Po 29 tednu je Danica v celoti natisnjena v gajici.⁹ Čeprav nekjer tega izrecno ne omeni, so za osnovo knjižnega jezika privzeli ijekavsko štokavščino, ker jo govori največ ljudi, podprta pa je tudi v sodobni in dubrovniški meščanski književnosti.
- ilirsko idejo gaj gradi na več zaporednih člankih s filozofijo Herderja, Schleiermacherja, Fichteja, Schlegla.¹⁰
- 5.12.1835 so v Proglasu oznanili preimenovanje Danice Horvatzke ... v Danico ilirsko, 29.12.1835 pa Novine Horvatzke ... v Narodne ilirske novine.¹¹

⁸ Od domačih vesti so Novine prinašale razglase Sabora, cene pridelkov, opise naravnih nesreč ter vabila na kulturne dogodke. Politično dogajanje na tujem je bilo povzeto po Augsburger Allgemein Zeitung, Hirlap, Hirnoek, Oesterreichischer Beobachter, Pressburger Deutsche Zeitung, Srpske novine, Wiener Zeitung. Bolj kot Z Evropa ga je zanimal bližnji Balkan (dogajanje v Turčiji). V Danici so objavljali članke o drugih J Slovanih, biografije ruskih in srbskih carjev, zgodovino Slovanov, anekdote, pisma bralcev, pregovore Dositeja Obradovića, pesmi ...

⁹ Zadnji članek v Danici, napisan v kajkavščini in v starem pravopisu je Nima domorodstva prez ljubavi materinzkoga jezika > kdor je patriot, mora ljubiti svoj materni jezik. Ljubi hrvaščino, saj je del sloavnščine, ki jo govori 80 milijonov ljudi na ozemlju, velikem za pol Evrope. Slovanščina je indoevropski jezik, madžarščina pa ne! Znanje tujih jezikov je koristno, nevarno pa, kadar tuji jezik izriva domačega. V jeziku je zajeto bistvo naroda. če bo hrvaščina omejena na kmečke sloje, bo postala trda in negibka.

¹⁰ Ti članki so izdani v drugi polovici leta 1835. Najprej prevod Herderjevega *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, lasten članek Naš narod (tu poudari številnost Slovanov v Evropi, ki jih za razliko od Kollarjevih 4 narečij razdeli na 4 teritorialne enote: Veliko Ilirijo, veliko Češko, Veliko Poljsko in Veliko Rusijo. Po Šafariku prevzame delitev na JV Slované (Iliri in Rusi) in SV Slované (Čehi in Poljaki). Prebivalci Velike Ilirije so Hrvati, slavonci, Slovani Spodnje Madžarske, Slovenci s Spodnje Štajerske, Koroške ter Kranjske z Istro, bosenski Slovani, Črnogorci, Hercegovci, Dubrovčani, Srbi in Bolgari. Velika Ilirija je večja od Draškovičevega Kraljestva Ilirija, bolj podobna Vitezovičevi Croatia rediviva), Šafarikov *Značaj i izobraženosti Slavskoga naroda u občinskom*, lastni članki na temo ljudskih pesmi *Nešto verhu narodnoga pjesništva u občinskom* (povzetek po J. Wenzigu, Gaj poudari, da mora domoljub poznati ljudske pesmi), *Slavske narodne pjesme* (povzeto po Šafariku, hvala slovanske ljudske pesmi), v rokopisu *Sbirke narodnih slavenskih pjesamah* (Hrvati in Slovenci naj zbirajo svoje pesmi kot Srbi). 12.12.1835 Gaj objavi *Nešto o dogodivštini talianskoga jezika – italijanščino primerja z ilirščino: italijanščina je nastala na osnovi toskanščine, dobila nevtralno ime za 15 narečij – zakaj ne bi zmogli tudi Slovani kaj takega?*

¹¹ Proglas se začne s prisposodbo dekleta z liro – gre za Evropo, katere lira, ki jo drži pri srcu, je Ilirija. Nekoč so bile vse strune v sozvočju, sedaj pa zaradi tujih vplivov ne zvone – z združitvijo bomo ponovno dosegli harmonijo – kot del Slovanov bomo nad presegli Madžare.

- V Danici objavljen slovarček ilirščine *Sbirka nekotih rječih koje su ili u gornjoj ili u dolnjoj Ilirii pomanje poznane* s pripisano latinsko in nemko ustreznico (pa tudi kajkavsko-štokavsko, če se ti razlikujeta).
- Slovnica ilirščine *Osnova slovnice Slavjanske nerječja ilirskoga* je bila objavljena v Danici marca in aprila 1836.
- razlike med ilirščino in Karađićevo knjižno srbščino: Srbi zapisujejo po načelu »piši kao što govoriš«, ilirci pa »Govori za uši, a piši za oči« (srbsko slatka, ilirsko sladka); Srbi pišejo v cirilici, ilirci v latinici (gajici), razlike v sklonih predvsem v dajalniku, mestniku, tožilniku (srbsko vedno ženama proti ilirsko ženam, ženah, ženama), srbščina črpa besede iz ljudske govornice, ilirščina pa iz vseh narečij (kajkavščina in čakavščina), slovenščine ter drugih slovanskih jezikov, veliko je novotvorjenih besed > ilirščina naj bi bila nemudoma vpeljana v družabno življenje, zato je morala s svojo socialno razplatenostjo zadostiti političnim, ekonomskim in intelektualnim potrebam.
- 1850 Karađić in vodilni hrvaški književniki (brez Gaja) na Dunaju pod posredovanjem predsednika komisije za avstrijski Občedržavlanski zakonik Franca Miklošiča podpišejo Književni dogovor. V njem ijekavska štokavščina priznana za Hrvatom in Srbom skupni jezik.¹²
- Novine so prejemale dopisniška pisma od Draškovića z ogrskega državnega zbora, študentov z Dunaja, Gradca, Pešte in Osijeka, kot tudi simpatizerjev iz slovenskih dežel, Bosne, Dalmacije, J Madžarske, Šafarika in Kollarja. Kljub temu zveze slabe (pošta Zagreb-Varaždin-Dunaj dnevna, Zagreb-Ljubljana-Trst, Zagreb-Sisak-Slavonija 3x tedensko).¹³ Ilirsko vzdušje se je v Zagrebu stopnjevalo z uglasbitvijo Još Hrvatska ni propala in še 7 Gajevih pesmi ter Vukotinovićeve Nek se hrusti šaka mala. Vrhunec marca, ko je kontesa Sidonija Erdoedy recitirala omenjeni pesmi.

3. PODPORA RASTE, 1836-37

- 1836-37 so tiskali po 750 izvodov Novin in Danice, saj so jih delili tudi zastonj med mogoče naročnike. Po uvedbi novega pravopisa v Novine januarja 1836 je število naročnikov upadlo s 520 na 400, potem pa počasi raslo na 800 1848. Študentje so ustanovljali posebna društva, da so zmogli odplačevati letno naročnino. V Zagrebu je imel monopol nad tiskom Franjo Suppan (njegov tiski precej nekakovostni), zaadi finančnih

¹² 1892 so Hrvati opustili Gajev pravopis (prešli na piši kao što govoriš), 1899 pa povsem sprejeli ijekavsko štokavščino. V istem času so Srbi za knjižni jezik uveljavili ekavsko štokavščino.

¹³ Šafarik Gaja opozori, da ne bo mogel prejeti plačil čeških naročnikov, ker Novine še niso na poštnem seznamu odobrenih časopisov iz leta 1834!

težav pa je bil Gaj primoran ustanoviti lastno tiskarno (ideja že 1834). Gaj je vložil prošnjo za ustanovitev Bibliografskega instituta z litografsko trgovino, 1835, vendar prošnje niso odobrili, zato se odpravi na Dunaj. Veliki župan Zagrebške županije Herman Bužan ga je naslovil na von Wernekringa, ta pa na grofa Kolowrata, notranjega ministra (znan kot zavetnik Slovanov, saj je ustanovil Češki narodni muzej; Gaja je sprejel 6.6.1836. Hkrati je Gaj vložil prošnjo pri cesarju. Anonimna analiza govori Gaju v prid: cesar si bo z odobritvijo zagotovil hvaležnost Hrvatov in drugih Slovanov!

- do maja 1836 so Madžari izoblikovali svoje zahteve (Ferdinand jim popušča): tesnejše gospodarske vezi z avstrijskimi deželami, postopna osvoboditev kmeta, svoboda tiska (vendar ne za nemadžarske narode) ... Sprejet je nov Urbarium, ki mu konservativno hrvaško plemstvo nasprotuje (ilirci v plemstvu iščejo podporo). To je sprožilo avstrijsko represijo: ogrski kancler Reviczky je zamenjan s Palfyjem iz dvorne stranke, parlamentarni člani radikalne domoljubne organizacije (Tarsalkodai egyesület) so bili aretirani. Kralj je vložil veto na madžarski poskus ukinitve hrvaških Jura municipalia (protestantje ne morejo biti lastniki nepremičnin na Hrvaškem, polovični davek, delna samouprava vojske, lastna izbira jezika notranje uprave).¹⁴ Sedlnitsky je bil zadolžen, da poroča o razmerah na Hrvaškem.
- Draškovićeve prizadevanja za nacionalno kulturno društvo, dejaven predvsem Gaj (društvo naj skrbi za razvoj ilirskjega jezika in literature ter zbiranje knjig, rokopisov, novcev in geoloških vzorcev nacionalne vrednosti, ustanovitev muzeja za te zbirke).¹⁵ 16.8.1836 o tem odloča Sabor, ki društvo preimenuje v Društvo za narodnu prosvjeto. Društva ne odobrijo vrhovne oblasti.
- 9.10.1836 študentje zagrebškega teološkega semenišča ustanovijo Ilirsko narodno društvo domorodne mladeži.¹⁶
- Gaj maja 1836 pride na Dunaj, da bi dosegel dovoljenje za ustanovitev Bibliografskega instituta (prva prošnja zavrnjena, druga neodgovorjena). Kljub temu, da sam ni bil izurjen tiskar, so mu ogrske oblasti 20.5. dovolile ustanovitev Bibliografskega instituta (cesar potrdi s podpisom 7.6.). Gaj je ostal na Dunaju do avgusta – v tem času ga je nadzorovala

¹⁴ Ko so Madžari hoteli uvesti madžaršino kot edini uradni jezik, je Herman Bužan ne le branil pravico Hrvatov do latinščine temveč kot uradovni jezik pripoznal tudi hrvaščino, ki bo kmalu dovolj razvita za tako funkcijo.

¹⁵ Prevedli Kollarjev članek O literarni vzajemnosti mezi kmeny a narječimi slavskymi, Gajev članek Njekoja društva slvajanska kao srjedstva narodne izobraženosti (popis slovanskih kulturnih društev pri čehih, Poljakih, Rusih, Srbih) oboje v Danici.

¹⁶ To je 1. uradno ilirsko društvo. Njegovi cilji so bili 1.) kultivirati ilirski jezik, 2.) prevesti cerkvene očete v ilirščino, 3.) študirati zgodovino Ilirije, 4.) učiti se drugih slovanskih jezikov, 5.) ustanoviti knjižnico + zbirati ustno slovstvo med počitnicami. Seminaristi so bili v stiku z Gajem, Kollarjem, Teodorjem Pavlovičem (urednik Srpskih novin) ter srbskimi in slovaškimi študenti.

tajna policija. Gaj je govoril s policijskim ministrom Sedlnitskym o nameri izdati časopis v latinici in cirilici, kar je ta odobril.¹⁷

- Gaj se je julija na Dunaju sešel z Ivanom Kukuljević-Sakcinskim, poročnikom v ogrski armadi in sinom hrvaškega ministra za šolstvo. V Danici je objavil Kukuljevićeve pesmi, obetal pa si je, da bo sin vplival na očeta.
- Gaj je spoznal Tomasa Buriana, avtorja češko-nemške slovnice in profesorja češčine na Vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu. Zagotovil mu je brezplačne izvode Novin in Danice, da bi jih brali kadeti iz vojne krajine.
- prek Buriana je spoznal Stefana Herkalovića (1810-66), oficirja cesarske vojske iz Vojne krajine, ki je oktobra 1837 postal direktor Srbske vojaške akademije v Beogradu. Gaja je zalagal s pomembnimi informacijami.
- sodelavci Gaja iz Zagreba obvestijo o strožji cenzuri – panslavistični članki postajajo vse bolj nezaželeni. Gaj zato odredi zmanjšanje člankov o zgodovini in etnografiji, kljub temu pa pred hrvaško identiteto postavlja ilirsko. Odnosi s Kollarjem se ohladijo.¹⁸
- v začetku avgusta 1837 Gaj odide v Karlove Vare obiskat Šafarika, potem pa v Prago, kjer je pri Bogomilu Haasu in sinovih kupil najsodobnejšo tiskarsko opremo v Monarhiji. Za faktorja je pridobil češkega tiskarskega mojstra Wilhelma Landauerja.
- Gaj najame hišo na kapucinskem trgu, kjer uredi tiskarno, pisarne in stanovanje zase in za mater.

4. LJUDEVIT GAJ – VODJA, 1838-40

- tiskarska oprema za 8000 florintov, stroški tiskanja in redne plače tiskarjem (1. kolektivna pogodba na Hrvaškem), spodbujanje ilirsko pišočin za dolgoročnimi plačili brez obresti so privedli do dolgov, ki jih je Gaj odplačeval s posojili pri varaždinskih in karlovških poslovnih. Finančno stanje se izboljša, ko Agrarner Zeitung odpove pogodbe s Suppanom in jo sklene z Gajem. Tiskajo še razglase, vabila in pozive, občasno za cerkev in vojsko. Zavedni kajkavci s pesnikom Ignjat Kristijanović Gajevo tiskarno bojkotirajo.
- Ker nacionalna kulturna organizacija ni odobrena, ustanovijo mrežo lokalnih kulturnih društev – čitaonic (čitalnice). S članarino plačujejo naročnino za domače in tuje časopise ter knjige. Tedaj še ni javnih knjižnic, člani društva pa imajo prost dostop do gradiva. Poslovni sestanki so 2x letno, ko izberejo vodstvo. Na pobudo Metela Ožegovića se že

¹⁷ Ko se Gaj vrne v Zagreb novembra 1836 je o svoji nameri glede latinično-cirilčnega časopisa obvestil tudi cenzorja Stjepana Moyses, ki je o tem vprašal grofa Sedlnitskega.

¹⁸ Do 1842 si Kollar in Gaj nista dopisovala (tudi Šafarik toži, da Gaj redko odpisuje). Gaj je obiskoval Šafarika v Karlovih Varyh, ne pa Kollarja, čeprav je Pešta bliže. Srečala sta se šele ob Kollarjevem obisku Zagreba 1841.

ajnuarja 1838 ustanovi čitalnico v Varaždinu (Prijatelji našega narodnoga slovstva), marca v Karlovcu (Karlo Klobučarić) in Križevcih (Ljudevit Vukotinović), avgusta v Zagrebu (Janko Drašković, do 1846 tajnik Vjekoslav Babukić)¹⁹ 1839 so ustanovili čitalnici v pečuhu in Bakarju, 1845 v novem Vinodolu. Zagrebška čitalnica je kmalu dobila ilirski značaj in se je preimenovala v Ilirska čitaonica v Zagrebu.

- septembra 1838 Gaj odpotuje na Dunaj, da se sestane z grofom Aleksandrom Benkendorfom, šefom ruske tajne policije – ima prošnjo za ruskega carja Nikolaja II.²⁰ Gaj se je v prošnjah 1.11.1838 in 3.7.1840 obrnil na carja za finančno pomoč za izdajo svojega časopisa.²¹ V drugi prošnji Gaj preseže kulturni panslavizem, postane politik. Vendar pa Rusija kot članica Svete alianse ni imela namena napasti zaveznice Avstrije.²² Gaj je že decembra 1838 v Rusijo poslal Herkalovića, a je bil zajet in izpuščen marca 1839 v Zagrebu. Matija Mažuranić, brat Ivana in Antuna, je do 1841 potoval po Balkanu in oskrboval Gaja s podatki.
- 1.4.1839 Gaj prvič uradno obišče ilirsko društvo semeniščnikov, kar izzove tolikšno navdušenje, da vodstvo seminišča društvo ukine. Obnovljeno je 1840, vendar pod nadzorstvom nadrejenih.
- junija 1839 spor med madžarskimi profesorji na zagrebški akademiji in prolirskimi študenti (Marchik, Mikusay).
- 7.3.1839 ideja o ustanovitvi Matice ilirske po zgledu Matice srpske v Pešti, Matice češke v Pragi.
- 24.6.1839 se Gaj sestane z grofom Kolowratom na Dunaju in zaprosi za znak pripoznanja njegovih zaslug (dobi prstan z diamantom, podeljen od bana Vlašića 27.8.1828). Gaj pošlje Herkalovića v Rusijo.

¹⁹ 4.8.1838 v Danici objavijo vodstvo čitalnice: Janko Drašković, Josip Stajdacher, Stjepan Pogledić, Valentin Vrančić. Med ustanavnimi člani ni omenjenega Gaja, čeprav naj bi sodeloval. Verjetno se je umaknil, ker je Drašković zagovarjal kulturni namen čitalnice ter se je oddaljil od ilirstva. Januarja 1839 je obljubil denarne nagrade tistim, ki napišejo najboljšo knjigo na temo 1.) kako izvažati hrvaško vino, 2.) kako ustanavljati tekstilne in usnjarske tovarne, 3.) kako ustanoviti papirnico, 4.) kako poučevati kmete o izboljšavah v poljedelstvu. Nobena knjiga ni bila napisana.

²⁰ Pred odhodom se Gaj spre z Dragutinom Rakovcem, ker naj bi se napil, plačeval zasebne izdatke iz časopisne blagajne, si prisvajal Gajeve zasluge za časopis ... Rakovac je bil naveličan urednikovanja v Gajevi senci, vendar mu je ta dal še eno možnost.

²¹ Ruska akademija je vabila afarika, Hanka, Čelakovskega, naj predavajo v St. petersburgu, Karađića je nagradila z rento ...

²² Gaj je carja opozoril pred protirusko Madžarsko. Rusija, ki je zaščitnica Slovanov, bo v iliriji našla zaveznico proti Madžarski. Rusija bi edina lahko osvobodila pravoslavne Slovane izpod turškega jarma, z njenim denarjem pa bi zanetili revolucijo v Albaniji, Črni gori in Vojni krajini – vse te dežele bi bile ruske zaveznice. če bi prišlo do vojne z Anglijo, kateri bi se pridružila Avstrija, bi imela Rusija vso podporo Balkana. Gaj je opozoril na težak položaj slovanov: v Dalmaciji podvrženi italianizaciji, na S madžarizaciji, v Srbiji jih tlači princ Miloš... 1838 je res obstajala napetost med Rusijo in Anglijo v zvezi s Turčijo (vodi Mohamed Ali). Gaj je bil preoptimističen – v Bosni so se res upirali muslimanski begi Mahmudu II., ne pa tudi krščansko prebivalstvo. Težko je pričakovati, da bi Vojna krajina postala ruska zaveznica. Gaj kljub svojemu redniškemu položaju ni imel dovolj podatkov o političnih razmerah. Gaj je imel alternativo k doslejšnji politiki (povezava z avstrijo proti Madžarom ali obratno): »avstroslavizem« z rusko pomočjo.

- Dimitrije Demeter, Gajev sopolec v Gradcu, je do 1836 študiral medicino na Dunaju in v Padovi, 1838 pa napisal Dramska pokušenja, 1. drama v ilirščini. 1839 Ivan Kukuljević napiše dramo Juran i Sofija, ki jo uprizorijo amaterji v Sisku 2.10.1839. Direktor nemškega gledališča v Zagrebu, H. Boernstein je bil navdušen – Gaju je predlagal ustanovitev ilirskega Gledališkega društva oz. Narodnega gledališča; sam bi jim priskrbel prostor, kostume, orkester in kulise. Gaj je njegov predlog objavil v danici; 840 so za dva meseca njeli igralce iz Novega Sada. Uprizarjali so v Sisku, Zagrebu, Karlovcu, Varaždinu, Križevcih, Petrinji. Denar naj bi priskrbele čitalnice. Tudi Sabor je podprl gledališče s 4500 forinti (Ogrski državni zbor je za ogrsko narodno gledališče namenil 450.000 forintov!).
- Že 1836 je prišlo do vprašanja, ali uvesti ilirščino kot učni jezik v osnovne šole. Antun Mažuranić in Vjekoslav Babukić sta bila profesorja na zagrebškem Gimnaziju in sta poučevala ilirščino. 1840 sta bila Gajev pravopis in ilirščina uvedena v vse osnovne šole, na višjih šolah pa kot izbirna predmeta. Sabor je vložil prošnjo po ustanovitvi stolice za ilirski jezik na vseh višjih šolah, vključno zagrebški Akademiji.
- marca 1840 se Gaj odpravi v Rusijo. V Brnu obišče Frantiska Zacha, posredodnika z desnim krilom poljskih emigrantov, v Pragi Šafarika, v Dresdnu kneza Friderika Avgusta Saškega, v Varšavi pa Benkendorfa, a ugotovi, da Rusi niso navdušeni nad njegovimi političnimi idejami. Benkendorf Gaja napoti k ministru za šolstvo, Uvarovu, ta pa ga seznanja z Rusko akademijo, ki Gaju da 1000 rubljev. Prek profesorja zgodovine na moskovski univerzi Pogodina Gaj vstopi v Slovo-filski krog, ki za Gaja zbere do 20.000 rubljev. V Zagreb se vrne oktobra 1840.

5. ILIRCI V POLITIKI, 1841-43

- Gaj se je sprl s sourednikom Danice, Babukićem. Zamenjal ga je Dimitrije Demeter, Rakovca pa srbski fizik Jakov Užarević, ki je postal jezikovni (rojeni štokavec), Bogoslav Šulek pa tehnični urednik.
- 2.2.1841 se zagrebška čitalnica odloči nastaniti v Gajevi hiši.
- ker v Zagrebu ni bilo javnega shajališča²³ oz. prostora za zbirke in knjige, Gaj 27.3. predlaga, naj Zagrebška čitalnica zgradi Narodno središče za potrebe Narodnega gledališča, čitalnice, Narodnega muzeja, Narodnega kulturnega društva in Matice ilirske.

²³ V ta namen je Drašković prirejal večerje pri sebi doma.

Denar bi se zbral z loterijo; v komisijo so izbrani Drašković, Gaj ter poslovneži Ambroz Vranyczany, Anastas Popović, Jovan Malin.²⁴

- 25.3. zagrebški škof Haulik in Drašković ustanovita Horvatsko-Slavonsko gospodarsko društvo v Zagrebu, zadolženo za napredek v poljedelstvu, ki se mu Gaj pridruži šele 1842, ko že ima 630 članov.²⁵
- 6.4. Gaj z Antunom Mažuranićem odpotuje v Dalmacijo, da bi si pridobila zagovornike ilirstva ter stare knjige, ki bi jih ponatisnili v Matici ilirski.²⁶ Edino Dub., ki se ni poitalijačnil, ju je sprejel z navdušenjem (Antun Kaznačić 1784-1874 se je razglasil za ilirskega pesnika in za seboj pritegnil še druge literate). Gaj in Mažuranić sta z Vukom Karadžićem odpotovala v ČG in se srečala z vladiku na Cetinju, nakar se je Mažuranić vrnil v Dubrovnik, Gaj pa v ZG²⁷
- Srbe je ilirstvo motilo: zaradi imena (predlagali so Jugoslovane), jezika (zaposleni s polemiko o Karadžićevem jeziku in slaveno-srbskem), pisave (hoteli cirilico) in vere (v ilirizmu so videli prikrito katolištvo).
- Slovence je ilirstvo motilo, ker je zavračalo slovenščino (bolj za kulturno povezoavnje in kvečjemu stapljanje jezikov, ne pa prevzem). Sploh je ilirizmu nasprotoval Jernej Kopitar (pisava mu ni bila lepa, jezik umeten, ker ni utemeljen na ljudski govoric, kot katolik je bil prizadet zaradi močnega vpliva protestantov Šafarika in Kollarja). Eden redkih ilircev je Stanko Vraz 1810-1851, ki po 1839 piše izključno v ilirščini.
- v Bosni so se za ilirstvo naduševali frančiškani (Franjo Jukić, Martin Nedić, Grga Martić). V Vespremu so zasnovali tajno družbo, ki naj bi sprožila oborožen upor zoper Turke, a jo je razkrinkal škof Rafo Barišić in jo oznanil Duanju, Vatikanu in Turkom.
- Ilirsko gibanje je omejeno na Troedino kraljestvo!
- februarja 1841 se oblikuje heterogena hrvaško-ogrska stranka, ki jo povezuje anti-ilirsko razpoloženje (člani magnati, nižje plemstvo, vladni uradniki, tujci, diplomiranci z Ogrske in kmečki veljaki) > madžaro(ma)ni. Hoteli so obdržati kajkavski jezik in stari pravopis ter vključenost v ogrsko. V ilirskem gibanju so videli orodje dunajskega centralizma in ruskega imperializma.

²⁴ Gaj je nameraval natisniti 20.000 listkov po 5 forintov, nagrade pa v vrednosti 17.500 forintov. Vranyczany ugovarja, ker bi v primeru neprodanih listkov loterija lahko pridelala izgubo, zato se odločijo za prostovoljne prispevke.

²⁵ Gaja kmetijstvo ni zanimalo. Bil je prepričan v svojo ideologijo, po kateri je posameznik najprej član naroda, šele potem pripadnik socialnega razreda, in čeprav je zasebno zagovarjal pravice nižjih slojev v angleški ustavi, jih ni pritegnil v ilirski program.

²⁶ Dubrovniške književnike Gundulića, Gjorgića, Palmotića, Zlatarića so v Danici objavljali že od 1837; 1838 so slovesno obeležili 200-leznico smrti Ivana Gundulića v cerkvi sv. Katarine v Zagrebu.

²⁷ Tam so slovesno obeležili njegov rojstni dan 8.7., Mirko Šandor pa je v krapini poskrbel za godovanje 25.8.

- tudi ilirci se povežejo: v Ilirsko stranko oz. od 1843 Narodno stranko. Ilirci zmagajo na volitvah 1.9.1841 v Križevcih in 3.11. v Varaždinu. Kandidiral je Gaj kot zastopnik baronice Ane Sermage oz. opata Krizmanića.²⁸ Njegovo geslo »Bog ohrani OG ustavo, HR kraljestvo in ilirskonarodnost« so kmalu privzeli Ilirci.
- 12-14.9. je bil v Zagrebu Jan Kollar, ki so ga ilirci slovesno sprejeli, čeprav z zadrego – bil je namreč protestantski pastor, kar je bilo za katoliško gibanje moteče (zato njegove slike niso izobesili v zagrebški čitalnici).
- oktobra 1841 je v Zagreb prišel Adam Lyszcynski, agent princa Adama Czartoryskega, vodje poljske vlade v izgnanstvu (hotel Lambert v Parizu), ki si je prizadevala za vzpostavitev neodvisne Poljske. Czartoryski je upal, da bo dejavnost na Balkanu odvrnila pozornost Rusije in avstrije od Poljske, zato je podpiral turčijo, hkrati pa slovanska narodna gibanja na Balkanu. Lyszcynski je že bil v Beogradu, kjer je govoril o morebitni južnoslovanski državi.
- Madžaroni so si obetali zmago na volitvah v Zagrebu, saj so se opirali na kmečke veljake v Turopolju, Svetem Ivanu, Mosavcu in Draganiću. 1831 in 1835 je ogrski zbor veljakom dal pravico glasovati kot posamezniki, kar sop lahko izkoristile stranke (vpliv na kmete). Comes Turopolja je bil zaprisežen madžaron Daniel Josipović; samo Draganić se je opredelil za ilirce. Da bi zmagali v Zagrebu, so morali heterogeni ilrci napisati program, ki bo ustrezal vsem: braniti jura municipalia, narodni preporod v smislu ilirstva, zmerne reforme političnih, ekonomskih in šolskih institucij. V ta namen so 1842 izdali Dragutina Rakovca Mali katekizam za velike ljude,²⁹ Ljudevita Vukotonovića Ilirisam i kroatizam,³⁰ Ivana Kukuljevića Die Nationalitaet in Kroatien und Slawonien.³¹
- ilirci so nosili svojo uniformo: rdečo čepico (s hrvaško-srbskih področij) z ilirskim grbom (zvezda in polmesec z rimskih novcev in plemiških grbov), modro ali rdečo šurko hrvaških kmetov (dokolenska ohlapna suknja s klinastimi gumbi, nošena čez telovnik) in sabljo.
- Študentje v Zagrebu so bili nasilni do madžaronov. Zagrebški veliki župan Nikola Zdenčaj je bil ilirist in je proti madžaronski želji razglasil volitve na dvorišču banske palače in ne na polju, je pa prepovedal nošnjo orožja. 31.5. so na volitve prišli neoboroženi madžaroni,

²⁸ Gaj kot neplemič ne bi mogel kandidirati, toda obstajal je zakon, ki je dovoljeval, da prelati ali plemiške vdove izberejo zastopnike, ki kandidirajo namesto njih.

²⁹ V tej knjižici so bili razloženi osnovni cilji ilirskega gibanja: narodni jezik in literatura, ohranitev iura municipalia ter položaja znotraj Ogrske, izobraziti ljudi, nočejo pa biti komerkoli podrejeni. Upraviči tudi ime »ilirski« - tudi če Iliri niso bili Slovani, gre za že uveljavljeno geografsko ime.

³⁰ Poudarja pomen jezika za obstoj naroda ter loči kulturni ilirizem, ki je v duhu slovanske vzajemnosti ter razvoja ilirskega jezika ter šolstva, od političnega kroatizma, ki pomeni ohranitev jura municipalia in zvestoba ustavi ter kralju.

³¹ Cilji stranke so torej razsvetlitev, izobrazenje ljudi, obramba ustave, starih pravic in narodnosti.

ilirci pa ukaza niso upoštevali – prisilili so jih, da so glasovali za ilirsko stranko. 2.6. je 200 podpisnikov poslalo pismo cesarju o izsiljenih volitvah 31.5., pa tudi ogrskemu kanclerju ter županijem v Cicilni Hrvaškli in Slavoniji, zagrebškemu škofu in tudi drugam na Ogrsko. Turopoljski kmetje so od cesarja 11.6. zahtevali preiskavo o zakonitosti volitev.

- Sedlnitsky je že dlje časa dobival poročila o Gaju: 31.5.1840 je bosanski paša Mehmed Vedzihî pisal banu Vlašiću, da se v Bosni pripravljajo na oborožen upor, k čemer naj bi jih spodbujal ljudevit Gaj. Ker je bil ban ravno umrl, je pismo prejel Sedlnitsky in ga posredoval Metternichu, ki ga je o tem junija obvestil tudi ruski veleposlanik. Julija je pismo iz Vatikana obtožila Gaja zvez s francoskim ministrom Thiers, ki naj bi ga zaprosil za denarno pomoč. Gaj se je katoliški cerkvi zdel nevaren zaradi stikov s protestanti in pravoslavci. Ilirce je potrebno nadzirati.
- Za bana 16.6.1842 nastavi grofa Franja Hallerja, oficirja in ogrskega magnata, 25.7. pa je Josip Šišković imenovan za komisarja v preiskavi majskih volitev. V Zagreb sta prispela oktobra. Haller je razpustil ilirsko stranko in predlagal prepoved vseh slavansko zavest budečih člankov, imena »ili« in ilirskega grba, zagrebškega škofa pa spodbudil, naj disciplinira teologe. Poročilo odda 19.10.³²
- razkol v gibanju: Stanko Vraz je razočaran nad politizacijo gibanja, ustanovil lasten literarnokritični panslavistični časopis Kolo. Vukotinović in Rakovac sta se mu ponudila za sourednika, pridružili pa so se mu še Demeter in Antun Mažuranić. Prva številka je izšla maja 1842, Gaja pa je silno razžalil članek, v katerem Rakovac opisuje zasluge Dositeja Obradovića za ilirski jezik, ne omenja pa Gaja.³³ Gaj je v Vrazu spoznal svojega sovražnika.
- 24.9. se Gaj poroči s Paulino Krizmanić, nečakinjo opata Krizmanića.
- Zagrebška čitalnica je za Matico ilirsko junija zbrala 3000 forintov, ki jih je namenila za nizkoobrestna posojila, dokler Matica ni ustanovljena (čakali na dovoljenje z Duanaja). Kot izvoljeni predsednik komiteja za zbiranje financ je Gaj hotel vzeti posojilo, a ga je blagajnik Ferdinand Zerjavić kot plačilno nezmožnega zavrnil, kar je močno ranilo njegov ponos.
- 1839 je abdiciral Miloš Obrenović in oblast je dobila stranka Ustavobranitelji > izvolitev Aleksandra Karađorđevića. Gaj je bil v stiku s Herkalovićem, ki je bil učitelj otrok Toma

³² Poročilo je prestrašilo dvor; 1.12. je palatin Jožef posvaril brata nadvojvodo Ludvika o Gaju kot hrvaškem Kossuthu, 23.12 pa je grof Majlath opozoril na vpliv ilirstva na študente iz Vojne krajine. Metternich je za zdrahe krivil tako ilirce kot madžarone in se ni opredeljeval.

³³ Kot stalno opevani vodja je postal Gaj zelo občutljiv na kritike ali neizkazano spoštovanje za svoje zasluge.

Vučić-Perišića in Avrama Petronijevića, 1843 pa je postal vojni minister in je delala z Ilijo Garašaninom (minister za zunanje zadeve). Gaj je novembra 1842 v Beograd poslal Stjepana Carja (zaradi sodelovanja v majskih volitvah izgubil službo na Akademiji) v lastnem imenu! Herkalović je Carja spoznal z Garašaninom, Car pa se je srečal še z Zachom (zastopal poljske interese princa Czartoryskega, v Beograd prišel oktobra 1943). Zach je imel načrt za južnoslovansko državo in ga predal Iliji Garašaninu, ki ga je predelal v načrt za Veliko Srbijo, znan kot Načertanija (ni bilo poglavja Odnos Srbije do Hrvaške). Hrvaška politika takega načrta ni podpirala, ker bi po njem posesti pod turško oblastjo, ki so si jih obetali, pripadla Srbiji, Zach pa je mislil, da je prejel podporo ilircev (dejansko pa le ljudi, zvestih Gaju). Carju sta sledila Albert Nugent in Pavao Čavlović, 1846, 1847 pa je šel Gaj osebno. Razlogi za Gajevo sodelovanje s Srbijo niso natančno zanni, saj je Gaj uničil celotno korespondenco tega obdobja (tudi iz Rusije). Verjetno je v Srbiji iskal alternativo: Karađorđevići kot dinasti južnoslovanske države Srbije in Hrvaške. Gajevo javno politično delovanje se je razlikovalo od skrivnega in mu celo nasprotovalo!

- 7.12.1842 Gaj v Zagrebu izda Proglas v obrambo ilircev.

6. TIHA LETA, 1843-45

- 11.1.1843 kralj potrdi sklepe državne konference, da ne nasprotuje rabi hrvaščini in municipalnemu pravu, da pa bi preprečil politične nemire prepoveduje imena Ilirija, ilirec, ilirstvo ter ilirski grb. Sklep razglasi ban Haller 18.1.
- glede na Šiškovicevo poročilo odredijo: zagrebškega podžupana Josipa bunjevca, zagrebškega vicenotarja Roberta Zlatarića, karlovškega vicenotarja Dragutina Kušlana, karlovškega načelnika Josipa Smendrovca ter zagrebška sodnika Josipa Čackovića in Josipa Stajdacherja so suspendirali s kandidatne liste in proti njim uvedli kazenske postopke (slednje tudi zoper stjepana Carja in Ljudevita Gaja). Proilirski minister za šolstvo Antun Kukuljević je bil predčasno upokojen, nadomesti ga madžaron škof Josip Schrott, zagrebški veliki župan Nikola Zdenčaj mora odstopiti.
- 1843 je Ivan Kukuljević v Saboru imel govor v hrvaščini, v katerem je oznanil, da bo hrvaščina kmalu nadomestila latinščino kot uradni jezik. Narod, ki rabi mrtev jezik, tudi sam umre. Ivan je bil 27-leten ilirski pesnik, ki se je ravnokar vrnil z vojske. Imel je ugled, ni pa še bil povezan s politiko, zato postane ob Draškoviću in Franju Kulmerju vodja stranke.³⁴ v stranki so bili še Ljudevit Vukotinović, Nikola Zdenčaj, Gjuro Oršić, Albert

³⁴ Drašković je bil že star, bolan in v denarni stiski. Večinoma je ostajal doma. Franjo Kulmer (1806-1853), hrvaški magnat, je bil izobražen na Theresianumu, pravnik, ki je služboval v administraciji na Uradu ogrskega kanclerja na Dunaju. 1836 je prišel v Zagreb in bil predsednik Banskega sodišča. Udeležil se je Ogrskega državnega zbora 1832-36, 1839-40, 1841-42,

Nugent, Ambroz Vranyczany, Anton Vakanović, Dragutin Kušlan. Drašković Gaja, ki na stranko meče luč ilirstva, odvrta od politike in ga nazadnje z Metelom Ožegovićem izrinja. Zvesta mu ostaneta Nugent in Vranyczany.

- Zaradi nevarnosti prepovedi časopisa je Gaj januarja 1843 Ilirske novine preimenoval v Narodne novine, marca 1844 pa v Novine horvatske, slavonske i dalmatinske, kakor je že januarja 1843 poimenoval Danico horvatsko, slavonsko i dalmatinsko.
- 11.1.1843 je Stjepana Mojsesa zamenjal nov cenzor, slovaški promadžarski profesor Machik. Bil je tako strog, da so pričeli tiskati na Dunaju (Demetrova igra Teuta) in Beogradu. Machik je namreč prepovedal objavljati poročila o srečanjih Saborja v času, ko je bilo to pomembno za propagando (sabor odločal o sklepih Ogrskega državnega zbora).
- Decembra 1843 je v beograd prišel Pavao Čavlović, tajnik Ilirskega društva zagrebškega semenišča. Domenil se je za natis izčrpnega pamfleta Šta namjeravaju Iliri? Bogoslava Šulka. Srbska vlada je delo natisnila marca 1844, tisk je plačalo Ilirsko društvo zagrebškega semenišča.
- Ilegalni časopis Branislav (oktober 1844-februar 1845) je bil brez informacij o avtorju in izdajatelju. Tiskali so ga v beogradu, urednik je bil Pavao Čavlović, glavni pisec Bogoslav Šulek. Material so iz Karlovca poslali v Beograd, od tam pa natisnjene izvode s parnikom Sloga (lastnik Vranyczany) v Karklovac, Sisak, Zemun. Stjepan Marjanović je bil zadolžen za koordinacijo financ ter tihotapljenje prek potnikov, če ni šlo drugače. Časopis je propagiral nekatere reforme za zasedanja Saborja ter objavil Kukuljevićeve govore, ki pa je protestiral, da so objavljeni brez njegove vednosti, kar je urednik tudi priznal.
- Gaj je nadaljeval skrivno politiko c Czartoryskim, ki je menil, da Slovani največjega sovražnika vidijo v Avstriji (kar ni res – poljsko stališče!). Svoje načrte je objasn timer poslancih Adamu Reithu Reinerju³⁵ in Januszu Woroniczu.³⁶ Po neuspešni poljski vstaji 1846 je Czartoryski opustil sodelovanje s HR.
- 22.4. se skliče Sabor, da bi izbrali odposlance za OG državni zbor. Comes Josipović je povedel 700 oboroženih madžaronov, da bi izsilili svoje interese (madžaronski poslanci). Ban prestavi Sabor na 24.4. Josipović je opozoril na nezakonitost volitev in pozval MAD,

1842-44, kjer je bil stalen član zgornjega doma. Narodni stranki se je pridružil 1842 zaradi vse večjega madžarskega pritiska, čeprav je bil sam konservativnih načel, zvest dinastiji in prepričan, da lahko Hrvati le ob podpori Dunaja branijo svoje pravice pred Madžari.

³⁵ Reiner je najprej obiskal Slovake, nato pa novembra 1844 prispel v Zagreb. Misli je, da želijo ilirci ustanoviti državo od Karpatov do Jadrana, vključujoč Slovaško. Zanašal se je na Gajeve podatke, da mu priskrbi 570 domoljubnih oficirjev iz Vojne krajine in njim podložnih 200.000 vojakov. Januarja 1845 je šel v Beograd k Zachu. General Mayerhof je bil že prej pozoren na Zacha, po julijskem poročilu iz Pariza in Reinerjevem obisku (Avstrijcem znan kot Rotter) pa so ga razkrinkali. Poleti 1845 je avstrijska policija prejela več poročil agenta Gabriela = Poljak Alois Gavrinski, ki pa so jih označili za nezanesljive.

³⁶ V Zagreb je prišel konec 1845 in ostal nekaj tednov. Spremljal ga je francoski novinar Hipolyte Desprez.

naj ukrepajo, Narodna stranka pa je od Dunaja pričakovala preklic 1835 srejetega odloka, da kmečki veljaki volijo kot posamezniki.

- 14.5.1843 se začne OG državni zbor. Madžarsko levico vodi Kossuth, ki stalno nasprotuje OG konservativni stranki. Hrvaški odposlanci so v skladu z naročilom Sabora uporabljali latinščino in ne madžarščino, zato so jih Madžari ignorirali. Kralj je dovolil rabo latinščine, 1844 pa so dosegli dogovor: po 1850 se bo na OG državnem zboru rabila le madžarščina, Hrvatje pa alhko obdržijo latinščino v notranji upravi. Madžari so poudarjali vključenost Slavonije in Primorja v Ogrsko (Civilno Hrvaško naj bi sestavljale le 3 županije!). Metternich se je zbal radikalnih zahtev Madžarske opozicijske stranke, zato je novembra 1844 podprl politiko zmernih reform Ogrske konservativne stranke.
- novembra 1844 so baron Kulmer in drugi vodilni hrvaški politiki, Metternich in državna konferenca na Dunaju zavzeli stališče do ilirskega gibanja. Oslonili so se tudi na anonimni memorandum, ki je opozarjal, da se bodo HR pridružili SRB, če Avstrija ne izpolni njihovih zahtev: zamenjati cenzorja Machika s HR, ki bo podrejen avstrijskim in ne ogrskim oblastem ter dovoljenje za rabo besede »ilir, ilirski«. 3.1.1845 Ferdinand dovoli rabo besede »ilirski«, Machika zamenja Pavao Muhić, stolica za ilirski jezik pa je uvedena na Akademijo.
- Kulmer je povezal Narodno stranko z Ogrsko konservativno stranko v podporo Metternichovi politiki ter prosil Gaja, naj ga podpre ter preneha z izdajanjem Branislava.³⁷
- 29.7.1845 so bile okrajne volitve, obetala se je zmaga madžaronov. Ban Haller je iz previdnosti okoli volišča namestil vojake 13. pehotnega bataljona. Zgodil se je incident – ubitih je bilo 12 ljudi, od tega 8 iz Narodne stranke (pogreba se udeleži čez 4000 ljudi), ranjenih ok. 30. Škof Schrott pokliče Gaja, da pomiri množico.
- Skupščino 5.8.1845 Narodna stranka bojkotira zaradi dogodkov 29. 7. Josipović predlaga, se pred kralja postavi prošnja za preklic privilegijev, danih Gaju za časopis, da se vnovič uvede kajkavski knjižni jezik in stari pravopis ter ravnatelj Akademije postane kajkavski profesor, kmečki veljaki pa dobijo pravico voliti kot posameznik na okrajnih in saborskih volitvah. Strinjali so se z nošenjem madžarske noše na državnem zboru, zakone pa so jim prebrali najprej v madžarščini, nato latinščini.
- 8.8.1845 pošljejo protestno delegacijo na Dunaj, ki za dogodke 19. 7. krivi bana in oborožene kmete.

³⁷ Čeprav je izgubil politično vlogo, je bil Gaj še vedno središče kulturnega dogajanja: za Matico ilirsko je tiskal dela dubrovniške renesanse, imel je tudi odlično knjižnico. Ilirskim piscem je bilo zelo težko – kratke članke so lahko objavili v Danici in Kolu. Ti pisci so pisali v prostem času, bili so učitelji, duhovniki, odvetniki in uradniki, sami pa so morali kriti stroške tiska (Gaj jim je ponujal dolgoročna posojila z nizkimi obrestmi). Pomagale so čitalnice, največkrat pa so bili ilirski pisci drug drugemu najboljše kupci.

- 14.9 Ferdinand podpiše odlok, ki ga prebere ban na odprtju Sabora 23. 9. Odloči, da na Saboru sodelujejo le odposlanci županij, mest, Cerkve in posamezniki, ki jih določi ban. Madžaroni so protestno zapustili Sabor. Narodna stranka je sprejela sklep: vsaka županija ima dva izvoljena in 5 častnih predstavnikov, ki predstavljajo polovico saborskih članov, ostalo pa kraljeva mesta, katoliška Cerkev in pravoslavna duhovščina ter zagrebška Akademija. Kmečke veljake le na okrajnih skupščinah predstavlja comes z enim glasom. Kralja prosijo, naj obnovi Kanclerjev urad kot v letih 1767-79, poviša Aademijo v univerzo, poviša zagrebškega škofa v nadškofa in poskrbi, da arhidieceza ne bo podrejena Madžarom. Sabor se zaključi 14. 10.
- ban Haller se upokoji, nadomesti ga škof Haulik, član Narodne stranke.
- Septembra Gaj in Kulmerjem potujeta na Dunaj, da utrdita vezi z ogrskimi konservativci. Sestaneta se vodjem stranke in vicekanclerjem, Gyoergijem Apponyijem. Gaj zaprosi za dovoljenje za tisk. 22.1.1846 mu odobrijo tudi tisk njegove zgodovine (do padca Bosne 1463) Dogodivštine Ilirije Velike s pridano Šulkovo Bibliotheco Illyrico.
- Gaja je obiskal član Madžarske opozicijske stranke, ki ga je skušal prepričati, anj prestopi k njej in si tako zagotovi politično in ekonomsko varnost. Morda je bil sam Kossuth, ki je bil v Zagrebu 22.10., potem pa šel na Reko zaradi gradnje železnice Buda-Reka. Tam se je sešel z Vranyczanyjem, ki naj bi ga seznanil s prvaki Narodne stranke, a so ti odklonili srečanje.
- 13.12.1845 Gaj v Novinah objavi Proglas in pravac našega teženja, v kateri oznani skupen boj Narodne in Ogrske konservativne stranke za zmerne reforme pod zaščito kralja in ustave.

7. IZPOLNJENO UPANJE, 1846-47

- januarja in februarja 1846 je Gaj napisal nekaj kritik madžarske politike.³⁸
- 27.3. Gaj za 12.000 forintov kupi veliko hišo v gornjem Zagrebu, na kredit. 1844 se mu namreč rodi hčer Slava, 1845 pa sin Velimir. Ker le redki vedo za Gajeve dolgove se razširijo govorice o njegovem bogastvu.

³⁸ 25.12.1845 v Budapest Hirado Kossuth objavi svoj članek, v katerem ozmerja ilirce, ker so nasprotovali njegovim načrtom o poteku železnice čez križevačko županijo. Gaj je januarja v Novinah objavil svoj članek Odgovor gospodinu Kossuthu, v katerem brani Narodno stranko ter upravičuje ravnanje Križevačke županije – morali bi upoštevati tudi hrvaške interese. Kossuth pa naj ve, da je Nardni stranki naklonjen sam cesar. Kulmer je bil navdušen nad tem člankom ter nad decembrskim Proglasom. Gaj je prevedel drugi Kossuthov članek kot Odgovor na bjesnilo ilirske stranke u Križevačkoj varmediji – v njem je Kossuth zatrjeval, da Madžarska opozicijska stranka nima nič proti hrvaškemu nacionalizmu, hkrati pa je odkrito napadal Narodno stranko (zakaj niso uvedli hrvaščine v Sabor, hkrati, da bi lastno sodišče pomenilo odcepitev od Ogrske). Gaj odgovori z Odgovor gospodinu Kossuthu na njegov drugi članek, v katerem razkrije Kossuthovo dvojno politiko in lobira za konservativce.

- 23.4. Gaj prispe v Beograd, o čemer obvesti tudi Kulmerja (ta mu ne zaupa povsem), nato gre v Kragujevac k princu Aleksandru in Garašaninu. V znak podpore dobi 392 dukatov. 27.4. se sestane z Zachom. Maja skupaj napišeta memorandum za avstrijskega ministra Gerveya, v katerem Gaj trdi, naj Avstrija podpre Srbijo, sicer bo zapadla ruskemu vplivu. Omenja Františka Zacha kot bivšega revolucionarja, ki pa je sedaj zvest Habsburžanom. Gaj je tako prepričal Metternicha, da je ta povprašal, ali bi Zach postal avstrijski agent. Julija se Gaj vrne v Beograd, da Zachu poroča o sklepih državne konference ter se pozanima, zakaj Srbi odkrito ne podpro ilirskega gibanja. Nato Gaj odide v Prago in Leipzig, da najde litografa in ilustratorja za Dogodivštino.³⁹
- kulturni razvoj: 1846 Ivan Mažuranić izda ep Smrt Smail-age Čengića, pesnik Petar preradović izda pesniško zbirko Prvenci. »Matica ilirska« 1844 izda Gundulićevo pesnitev Osman (manjkajoča speva dopiše Ivan Mažuranić), 1846 pa njegove različite pjesni. Ilirske igre se uprizarjajo v Zagrebu in Karlovcu. 1840 je v Zagrebu ustanovljeno Ilirsko glasbeno društvo. 28.3.1846 uprizorijo 1. hrvaško opero Ljubav i zloba, ki jo napiše Vatroslav Lisinski. 1844 je v Zadru ustanovljen časopis Zora Dalmatinska. Vjekoslav Babukić na zagrebški Akademiji poučuje ilirski jezik in književnost.
- Zagrebška čitalnica 26.2.1846 od grofa Dragutina Draškovića kupi hišo s 30 sobami za 28.000 forintov, ki jo dokonča do decembra. Uporabi jo kot Narodni center in v njej zgradi dvorano za javne prireditve, odprto 7.2.1847. Muzej obogati tudi Gaj z delom svoje zbirke.
- Julija 1847 kralj odobri ustanovitev krovne kulturne organizacije Matice ilirske, sprva kot del čitalnice, samostojna od 1848-49.
- novembra 1846 na pripravi političnega programa ogrske konservativne stranke sodelujeta tudi Ivan Kukuljević in Stjepan Car. Sklepe so januarja objavili tudi v hrvaščini. Da so lahko tekmovali z opozicionisti, so morali biti »progresivni konservativci« - s tem so v Narodni stranki preprečili delitev na konservativno in progresivno strujo (predvsem mladi iz Karlovca). Ljudevit Vukotinović kot predstavnik prve in Dragojlo Kušlan kot druge sta napisala podobna programa.
- Od 1845 dalje ima Šulek vedno večjo vlogo pri urejanju Novin in danice. Novine naredi za politični časopis z aktualno in raznoliko vsebino (članki o trgovini, ekonomiji,

³⁹ V Pragi je neprijetno presenečen, ko mu Palacky pove, da je Vraz, ki bil v Pragi malo pred njim, o njem govoril, da je okradel zagrebško čitalnico, ki je zbirala denar za Narodni center. 7. 1. 1846 je namreč izjavil, da ni zbral nič denarja zaradi zapletov na volitvah, vendar naj bi si sam z njim kupil vilo za 16.000 forintov. Gaj naj bi bil pijanec, ki monopolizira s tujci, da se jim prikaže v boljši luči. Gaj je dosegel, da se mu je Vraz opravičil, Palackemu in Šafariku pa pisal, da sta ga narobe razumela.

poljedelstvu, šolstvu ...), Danico pa bi razširil, vendar jo ureja Demeter. Število naročnikov zraste na 800.⁴⁰

- 23. . Gaj kandidira za mestnega svetnika (pridobi meščanstvo), vendar je 7-14.7. v Beogradu, kjer išče denarno podporo ter cirilske črke. Srbski senat mu odobri le slednje, ki mu jih pošlje v začetku leta 1848.
- 1847 je umrl stari Suppan, njegov sin Lavoslav pa je moderniziral podjetje in kupil hitri tiskarski stroj. Gaj se zбоji konkurence in tudi sam kupi hitri tiskarski stroj, toda julija se tiskarja povežeta proti E. J. Sassenbergu z dunaja, ki je vložil prošnjo za odprtje tiskarne v Zagrebu.
- Avgusta se Gaj odpravi na Dunaj in zaprosi Apponyja za 12.000 forintov subvencije za Novine in potne stroške v Srbijo. Metternich poudari, da se je tja odpravil po lastni volji, odobrijo pa mu 1000 forintov za potne stroške ter 3600 forintov za Novine, kar bo dobil izplačano v treh letih. Ker Gaja dušijo dolgovi, zaprosi Miloša Obrenovića, ki je po izgonu živel na Dunaju, za 2000 forintov. Dobi 1000 ducatov. Nato odide v Bratislavo, da bi prisostvoval ogrskemu državnemu zboru in želi zaprositi za podelitev plemiškega naslova.
- 23.10.1847 sklican sabor. Soglasno sprejmejo hrvaščino za uradni jezik Troedinega kraljestva in vpeljavo hrvaščine na vse višje šole. Kralj anj postavi bana iz lastne družine, po možnosti z znanjem hrvaščine, z izvršno oblastjo. Kot odposlanci za ogrski državni zbor so izbrani herman Bužan, Metel Ožegović, Josip Bunjik: branijo naj municipalna prava, Slavonijo in Primorje v okviru Hrvaške ter zahtevajo priključitev Dalmacije. Odločitev o hrvaščini kot uradnem jeziku je bila sprejeta povsod po Hrvaškem, razen v zagrebu, kjer so obdržali latinščino, v posameznih zadevah rabijo hrvaščino celo v Slavoniji.

Jaroslav Šidak: HRVATSKI NARODNI PREPOROD – IDEJE IN PROBLEMI

- ilirsko gibanje se ne začne 1835 z izdajo Novin in Danice, ampak 1832 z Disertacijo in Gajevim krogom.
- Javno prisotno je ilirsko ime 1836-1843, ko je prepovedano do 1845.

⁴⁰ Kljub temu se Stjepan Pejaković, ki je objavljajl v Danici, Gaju pritožuje nad nerednostjo urednikov, posebno Demetra.

- ime Ilir je prevzel, ker je bilo nevtrarno za vse J Slovane (Slovenci so uradno živeli v Ilirskem kraljestvu, srbski jezik se naziva ilirski, Marija Terezija ustanovi ilirsko pisarno, ki je zadolžena z Srbe) in je, kot naglašava Šulek v Šta namjeravajo iliri, omogočalo, da vsako pleme obdrži svojo individualnost. Hrvaški se je preveč navezovalo na kajkavski = madžaronski (Ante Starčević). Kljub temu srbi zavrnejo ilirstvo zaradi imena, latinične pisave in vere, Slovenci pa zaradi jezika, saj obstaja tradicija protestantskih piscev, Vodnika in Prešerna ob hkratni jezikoslovni avtoriteti Jerneju Kopitarju. Kljub temu so sprejeli gajico (izgubili pa Jakoba Frasa = Stanko Vraz).
- Hrvaška družba je zaostala – obrti omejuje cehi, razvita le izvozna trgovina z žitom in rečno brodarstvo. Plemiških otrok je vse manj, kmečkih otrok na Akademiji vse več. Kot srednje plemstvo na Ogrskem so bili tudi ilirci primorani pripraviti socialni program, ki pa je bil skromen, ker so se ilirci opirali na plemstvo in inteligenco ter duhovščino (Gaj oceni, da če podeželski župniki ne bodo ovirali Novin, bo to že uspeh).
- Ilirsko gibanje je med Hrvati imelo največji odmev, ker je bilo tudi v preteklosti prisotno (Rakovac v svojem Malem katekizmu piše, da je Vitezović imel podobne cilje kot tedanji ilirci, Brlić pa 1848 v svoj dnevnik zapiše: Vitezovićev cilj dosežen).
- Prvi kodifikator ilirščine je slavonski štokavec Vjekoslav Babukić, nato primorski čakavec Antun Mažuranić.
- Cenzor Stjepan moyses 1840 upravičuje ilirsko gibanje pred avstrijskimi oblastmi, češ da so Srbi nenaklonjeni ilircem.
- Še pred Zoro dalmatinsko 1844 je Božidar Petranović v Zadru izdajal Srpsko-dalmatinski Magazin ; Dalmacija je ilirske ideje sprejemala zelo počasi.
- Frančiškan Ivan Franjo Jukić pravi, da se v Bosni ne opredeljujejo za Hrvate ali Srbe, le za Bošnjake (ali Ilire).
- Razlikovanje med političnim kroatizmom (ohranitev samostojnega državnopravnega položaja Hrvaške znotraj Ogrske) in slovstvenim ilirizmom (nov pravopis in knjižni jezik).
- Gajevi dogovori s Srbijo za J-slovansko državo pod dinastijo Karađorđevićev – nasprotujejo njegovemu javnemu delovanju. Garašanin namesto zveze enakopravnih enot predvidi obnovitev Dušanove Srbije. Ilirci so javno zavračali vsak namen o vzpostavitvi samostojne države.

Nikša Stančić: Hrvaška še ni propadla!

a.) Iskanje modela nacionalne ideologije 1826-1830

- oblikovanje hrvaške nacije na osnovi hrvaške etnije in hrvaškega fevdalnega naroda > predvsem na gospodarsko dejavnem območju Karlovca, siska in Varaždina s središčem v Zagrebu. Ta prostor se navezuje na Ljubljano kot središče oblikovanja Slovencev in Vojvodino kot središče Srbov. Integracijski proces prvih in drzkih je usmerjen proti Zagrebu, obratno pa velja za Hrvate. Trgovina je usmerjena na Reko in Trst. Vsi Slovani pa so se čutili povezane nasproti Nemcem in Madžaro (plemstvo, premožno meščanstvo, trgovci in industrialci).
- Nacionalne tematike se je Gaj loteval že kot najstnik (tiskal pesmi in prozo že 1826 ... 1832 Još Hrvatska ni propala). Po gimnaziji v Varaždinu, filozofiji v Karlovcu je šel za kratek čas na Dunaj, nato 1826-29 v Gradec, nato pa študiral pravo v Pešti 1829-31. V Gradcu se je seznanil s slovenskimi študenti, njihovim jezikom in pisavo, Mojsije Baltić iz Vojne krajine pa ga je izobrazil o Karađiću in cirilici. Pozanimal se je za jezike drugih avstrijskih Slovanov.
- Gaj je hotel hrvaške nacionalne integracije utemeljiti na osnovi izvirne zgodovine in kontinuitete hrvaške države v sedanost. V takratni slavistiki pa je prevladovala romantična herderjevska koncepcija naroda, skupnosti z izvirno kulturo, katere najizrazitejša prvina je jezik. Nasproti Nemcem in Madžarom so si zamislili skupnost Slovanov z nekoč enotnim jezikom, ki je razpadel na narečja in narečja narečij. Cilj je vzpostaviti prvotno stanje, ko bo vsak Slovan razumel Slovana.
- Problem je bil, da je slavistika in vse njene avtoritete⁴¹ (Kopitar, Karažić, Pavel Jozef Šafarik) zagovarjali idejo o slovenskem in srbskem jeziku na Balkanu, posledično slovenskem in srbskem narodu. K Slovincem so sodili tudi kajkavci, k Srbom pa vsi štokavci (čakavcev še niso poznali). Edino Dobrovski je priznaval Hrvate, ajih je enačil s Slovenci.
- 1826 izide Šafarikova Zgodovina slovanskega jezika in književnosti po narečjih. V njej Šafarik prizna slovenski (Korošci, Štajerci, Kranjci, Kajkavci) in srbski narod (Slavo-Srbi grške vere = Srbi, Bolgari + katoliški Slavo-Srbi). Šafarika je zmedlo dejstvo o obstoju srednjeveške hrvaške države ter omemba naselitve Hrvatov v De Administrando imperii Konstantina Porfirogeneta (zato podal kratko zgodovino dežel Dalmacije, Slavonije, Hrvaške), a je zaključil, da je »Hrvat, hrvatski« sumljiv in kolebav pojem, ki ni natančno definiran > knjigo gaj prebere 1827.

⁴¹ Gaj se ni mogel opreti na nobeno hrvaško avtoriteto – Nikola Tommase iz Dalmacije je bil italijanski filolog, zagrebški nadškof, banski namestnik in kulturni mecen Maksimilijan Vrhovac pa je umrl 1827.

- 1829 se je Gaj v Pešti seznil z modelom slovaškega pastorja Jana Kollarja o slovanski vzajemnosti (v imenu slednje bodo Slovaki prevzeli češko narodnost in se obvarovali Madžarov). Kollar je imel v mislih 4 slovanske veje: rusko, poljsko, češko in srbsko. Gaj si je zamislil: Slovani (narod) > J Slovani (pleme) > Slovenci, Hrvati, Srbi (podplemena). Podplemena je razlikoval na osnovi individualnosti (zgodovinska kontinuiteta hrvaške etnije), skupni jezik pa se ustvarja; Kollar je bil avtoriteta, na katero se je lahko oprl.
- Vprašanja: kako poimenovati J Slovane? Razmejitev podplemen in odnos med njimi? Kako ustvariti skupen jezik, na kater narečni osnovi ter kaj storiti z jeziki, ki se ravnokar standardizirajo? O tem v svojih nemško pisanih zapiskih, ki pa niso dovolj proučeni.

b.) Oblikovanje nacionalne integracijske ideologije 1830-1833

1.) Ilirstvo

- Že v času gajevega šolanja so bile razžirjene teze o ilirskem izvoru Hrvatov ter njihovi avtohtonosti na Balkanu. Ko je Gaj 1826 natisnil knjižico o gradu v Krapini, je objavil tudi pravljico iz rokopisa očeta Sklevicka o bratih Čegu, Lehu in Mehu, ki so po razselitvi iz Krapine ustanovili češko, poljsko in rusko državo. Gaj je pravljico povedal Kollarju, ko ga je spoznal 1830 v Pešti (na nek način potrditev Kollarjeve teorije 4 knjižnih jezikov).
- Gaj tedaj napiše »Kratko osnovo horvatsko-slavenskega pravopisanja«, ki izide hkrati s Kollarjevim delom. Ker Gaj nasprotuje poimenovanju Srb za J Slovane, v knjižici govori le o 4 narečjih. Gaj govori o južnoslovanskem narečju (suedslawischer Dialekt) in podnarečjih. Kasneje med J Slovane vključi tudi Bolgare.⁴²
- V Rokopisih Ljudevit in Ein Fragewort Gaj razvije tezo, da se je del Ilirov zaradi vojne z Rimom izselil za Karpate, kjer je ustvaril Belo ali veliko Hrvaško, ki jo zaradi patriarhalno-demokratske ureditve pod vodstvom velikega župana imenuje Hrvaška republika (zajemala naj bi večino Ogrske, velik del Poljske in Rusije ter celotno Češko z Moravsko). V srednjem veku naj bi se del plemen priselil nazaj na Jadran in ustanovil južno oz. ilirsko Hrvaško republiko. Poudaril je tudi, da so si J-slovanska podnarečja zelo podobna (malo sprememb).
- Po končanem študiju se Gaj vrne v Krapino, odide v Samobor in se odloči izdajati časopis. Januarja 1832 pride v Zagreb, kjer ga pričakajo prijatelji, znanci in občudovalci. 5. 1. Se Gaj vpiše kot jurat Banskega stola. V kavarni Pri Zlatem vrču je gaj večerjal s starim sošolcem Ljudevitom Farkašem Vukotinovićem in bratoma Aleksandrom in Eduardom Šuljkom iz Samobora (vsi študirali na Kraljevi akademiji v Zagrebu). Tam je Gaja srečal

⁴² Gaj se nasloni na nekatere zgodovinske avtoritete: Matijo Petra Katančiča (+ 1825), ki je trdil, da so Iliri Slovani, Hrvati pa ilirskega rodu in zato avtohtoni na Balkanu, in Josipa Mikocija, ki je posmrtno 1806 izdal knjigo Otiorum Croatiae liber unus, v kateri je utemeljeval, da so Hrvati naselili že slovanski prostor.

tudi Antun Vakanović. Ta družba (še Fran Kurelec, Nikola Maraković, Dragutin Rakovac, Matija Smodek) se je sestala pri Vukotinoviću, v stanovanju vdove Bornemiss-Stolniković na Kapucinskem trgu 3 (Markovičev trg) okrog 19.1. in razglabljala o nacionalni konceptiji in imenu ter ustanovitvi osrednje nacionalne kulturne in znanstvene ustanove > Gaj predlaga izraz »ilirsko društvo« (drugi J-slovansko ali hrvaško-dalmatinsko-slavonsko). Ko je novembra 1832 vložil prošnjo za časopis (Osnova Novin horvatzkih) ni vključil besede ilirski – poimenovala naj bi J-slovanski prostor, za razliko od slovanskega oz. troedine domovine (Hrvaška, Slavonija z Međimurjem, Dalmacija in Turška Hrvaška).

- **O Hrvatih:** nasloni se na knjigo Josipa Mikocije in pravi, da se v 7. Stol. Hrvati naselijo na Z do Raše oz. Labina, na V do Cetine in Vrbasa, na S pa do Save, potlej pa Drave. Kasneje so se priselili Srbi J od Save med cetino in dračem, tudi na otoke Mljet, Brač, Korčula. Gaj nasprotuje Šafariku, da izraz hrvaški ni kolebav in nenatančen – Hrvati so na vrhuncu moči. Njeno zgodovino opisuje v celoti, ne ločeno po deželah.
- **O Srbih:** 5 let starejši prijatelj Mojsije Baltić je v Gradcu 1829 ustanovil diajško slovansko društvo »srbska vlada«, v katerem so člani zavzemali položaje despota, admirala, ministra ... > ilirski klub. Gaj pomisli, da bi se J Slovani zedinili kot Iliri (Marija Terezija ustanovi ilirsko pisarno za Srbe, beseda Ilir je znana na Hrvaškem in Ogrskem, saj ga je Sava Tekelija, ki je prijateljeval z Draškovičem, predlagal namesto poimenovanje J Slovani, utemeljeno v antičnem prebivalstvu Balkana). Doma v Krapini je Gaj spoznal poljskega slavista Andrija Kucharskega, ki mu je podaril Šafarikovo knjigo iz 1828, v kateri Šafarik utemeljuje, da je izraz Srb sarmatskega izvora in je prvotno poimenoval vse Slované. Za študija v Pešti je spoznal Pavla Stamatovića (urednik almanaha Srpska pčela). Spoznal je, da je Pešta srbsko kulturnoi središče, kjer je bila 1826 ustanovljena Matica srpska (Josif Milovuk, Kačić), v Budimu tiskajo knjige. Gaj je spoznal, da so Srbi naklonjeni J-slovanskemu gibanju, a bi zanj privzeli le nevtrarno ime!
- **O Slovencih:** s Slovenci se Gaj seznanil v Gradcu; pozna razmere – lokalpatriotizem Kranjcev ter koroško in štajersko ogroženost od Nemcev, zaradi česar se ti imenujejo Slovence in so bolj naklonjeni povezovanju s Hrvati (ilirizmu). Slovenski prostor razpet v trgovini med Dunajem in Trstom, na kar se navezuje tudi Hrvaška. Gaj je poznal Linhartovo zgodovinsko delo (o Karantancih). Opira se na Kopitarja, ki k Slovencem prišteva kajkavce (Dobrovsky se tu nasloni na zgodovinarje, na profesorja ljubljanskega liceja Franza X. Richtera, ki Karantance povezuje s franki, Hrvate pa z Bizancem), izraz

Slovenci pa ima za ostanek besede Slovani, ki se ohrani zaradi stika z Nemci. Maksimilijan Vrhovac se 1814 na Dunaju pogovarja s kopitarjem glede enotne grafije – uresniči jo kanonik Marko Mahanović za hrvaške in slovenske dežele (isto to ponovi Gaj v knjižici »Kratka osnova ...« 1830 v pešti).

- **Hrvaška etnija in hrvaščina (1830-31):** Hrvaška individualnost temelji na zgodovini in kontinuiteti naroda ter na jeziku. Gaj v Spisu o hrvaškem jeziku in Pregledu hrvaške zgodovine do 16. stol., deli J Slované na tri podplemena s ponarečji; mejo med Hrvati in srbi utemelji v srednjem veku J od Save, Vrbasu; cetinu do Jadrana, zaradi turških vpadov pa so se Srbi selili na Z in tako predstavljajo polovico prebivalstva Slavonije, četrtino Hrvaške ter večino v dubrovniku in Boki Kotorski. Pod srbski jezik je uvrstil štokavščino, ne glede na njen lokalni značaj ali celo poimenovanje »hrvaški jezik«. Gaj hrvaščino diferencira od slovenščine (domačo kajkavščino od kranjščine ...). Pravi, da se kajkavščina in slovenščina ločita po izgovoru trdega izglasnega l, osebni zaimek ja – jest, z nenum – z menoj, slovenščina ima dvojino, kajkavščina pa imperfekt, slovenščina ne pozna kazalnega zaimka ovi, je podobna stosl. a polna nemcizmov. Tako dobi 4 variante hrvaščine – zgodovinsko, ki jo najde pri protestantih (čakavščina Ivana Konzula Istranina, Antuna Dalmatina > smatra za vpliv italijanščine), jezik Pavla Rittera Vitezovića (čakavsko-kajkavska osnova), ki se mu zdi najprimernejši za hrvaški knjižni jezik, ker vsebuje elemente več variant, sedanjo knjižno kajkavščino ter slavonsko in dalmatinsko hravščino (močne primesi štokavščine, ikavska štokavščina! >) = srbsko-hrvaška varianta (katoliki, ki govorijo srbsko, so Srbo-Hrvati). Gaj je vsehrvatski knjižni jezik po Vitezovićevev zgledu namenil vsem Hrvatom z izjemo štokavcev. Srbo-Hrvati so bili za Gaja mediji med Srbi in Hrvati, kakor je bila latinica povezava med Slovenci in Hrvati pri osnovanju enotnega J-slovanskega knjižnega jezika.
- Gaj spet na Dunaju, 1833 izda nov pravopis – ponoven stik s slovenskimi študenti, Kopitarjem, Karađićem, Urbanom Jarnikom (pošlje mu svoj Etymologicon), so ga privedli do nove razlage. V pesmi »Još Hrvatska ni propala« kot Hrvate omenja tudi Štajerce in Kranjce. Gaj namreč komentira teorijo Richtera, da je po frankovskem vpadu na ozemlju J Štajerske, Hrvaške in Slavonije obstajala Windisches mark, katere knez je bil Ljudevit Posavski (slo. kneževina med Dravo in Savo = hrv. Posavska Panonija). Ljudevitov upor ni uspel, pač pa si je dalmatinski knez Borna izgotovil samostojnost. Gaj nasprotuje, saj v tem vidi vključevanje hrvaških dežel v Avstrijo. Postavi teorijo, da so Hrvatje poselili tudi slovenske dežele in se razdelili na Zgornje, Srednje in Spodnje. Že v 8. Stol. naj bi Hrvaška, Slavonija in Dalmacija tvorile posebno enoto. Ljudevit je skušal povezati vse

dele, da bi obnovil nekdanjo Hrvaško republiko. Bil je premagan, zato pa je uspel naslednik Porin (lahko bi to bil Borna). Opozoril pa je na kasnejše kolonizacije.

- 1832-33 je Gaj v svojih spisih slovenščino označil za zaradi nemškega vpliva in provincializma izkrivljeno hrvaščino (biu, bio namesto bil, tisti < derselbe); tudi za vse druge razlike v običajih, oblačilih in ljudski umetnosti je kriv nemški vpliv. Slovenci (po kopitarju ime tolmači neetnično zgolj v pokrajinah, kjer Slovani sobivajo z Nemci) so dejansko Hrvati, ki se morajo v duhu vseslovanstva vrniti k prvotni slovanski kulturi, to pa bodo našli le zedinjeni s Hrvati. Ne gre za podrejanje ampak kulturno zблиževanje na osnovi skupnega pravopisa ter Vitezovičevemu podobnega jezika, katerega razvoj bi usmerjali tudi slovenski filologi (npr. Urban Jarnik). Gornji Hrvati se morajo ubraniti germanizacije, ki jih od Hrvatov ločuje že odkar so ta prostor zavzeli Franki.
- Gaj sedaj loči le 2 južnoslovanska naroda: Hrvate (s Slovenci vred) in Srbe (kamor prišteva še Bolgare). Slovenec, Slavenec, Slav(en) mu vsi označujejo Slovane, za Slovence rabi pokrajinska poimenovanja (Kranjci, Korošci, Štajerci).
- Konec 1835 v Danici objavi članek Naš narod, kjer znova priznava Slovence – Vende za narod z alstnim jezikom, hrvati pa so most med njimi in Srbi. 1836 v proglasu Ilirijo razglasi za trikotnik, katerega oglišča so Skutari = Skader, Varna in Beljak. Gjura Deželić pravi, da je bilo Gaju še 1861 žal, da se Slovenci niso pridružili ilirskemu gibanju, tako kot kajkavci, od katerih se po jeziku ne razlikujejo. Jezen je na Kopitarjev separatizem in kopitarovce = posameznike, ki so na osnovi majhnih jezikovnih razlik Slovence oddvojili kot poseben narod. Obtoži tudi Prešernov krog.
- Ilirci so podpirali katolištvo in pravoslavje, nasprotovali pa protestantom (podlaga tudi v municipalnem pravu, ki protestantom = »Madžarom« prepoveduje lastništvo posesti ter opravljanje uradniške službe na Hrvaškem).
- V Proglasu 1835 je oznanil vest o ilirskem jeziku na osnovi štokavščine, ki naj pobere najlepše iz vseh narečij. 1836 sta Novine in Danica že izhajali v ilirščini. Antun Mažuranić je podal novo filološko delitev na kajkavce, čakavce in štokavce. Vjekoslav Babukić, slavonski štokavec, pa je menil, da je končni -o kot odraz trdega l sprejemljiv le v poeziji, v prozi pa ga je zamenjeval z l. Babukić je v Danici 1836 objavil slovnico, ki pa je Antun Mažuranić 1839 v Temeljih ilirskoga i latinskoga jezika ne upošteva povsem.
- Draškovićeve Disertacija temelji na plemiški ideologiji na prehodu fevdalizem-kapitalizem. Pokrajina Ilirija velika bi obsegala Koroško, Kranjsko, Istro, Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo in Bosno – skupaj bi tvorile Kraljestvo iliričko. Prebivalci so Slavo-Hrvati, ne glede na vero (zato kara prijatelja Savo Tekelijo, da pravoslavna duhovščina

vsakega pravoslavca smatra za Srba). Narečje je ilirsko (štokavsko) ter slavo-venško in hrvaško, ki sta mešani. Gaj dopolni Draškovičev načrt z nacionalno idejo, idejo slovanske vzajemnosti, ime Iliri razširi na vse J Slované, štokavščino naziva srbščino.

Marko Zajc: Kje se slovensko konča in hrvaško začne – problem SLO-HR meje v 19. stol.

- Kollar je bil Gaju všeč, ker Hrvatov ni delil med Slovence in Srbe.
- 1830 Gaj v Pešti izda *Kratko osnovo horvatsko-slavenskog pravopisanja* (privzel Hankove znake za č, š, ž iz 1817). Pozval je Slovence, naj se ne prepirajo za stran črkopisa (bohoričica, metelčica, dajnčica) in naj raje prevzmejo njegovega.
- Gaj si dopisuje s Šafarikom. Kajkavce označi kot zagovornike mračnosti. Šafarik v pismu 12. 2. 1831 nadaljuje to polemiko in Gaja opozori, da so kajkavski pisci vztrajali pri ljudskem jeziku, ko ga je plemstvo zapostavljalo. Neprijateljski odnosi med J Slovani se zde Šafariku škandalozni.
- 1833 je Gaj osnoval teorijo o dvojni selitvi Slovanov. Slovani so avtohtoni prebivalci Balkana, sprva so se imenovali Iliri, ko pa so pobegnili pred Rimljanem za Karpate, so prevzeli ime Hrvati (Karpati – Hrvati). Gaj se ne strinja s Šafarikovo tezo v knjigi *Ueber die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (1828), da so se vsi Slovani sprva imenovali Srbi.
- V skladu s vojo teorijo iz 1830 o 3 ilirskih plemenih s 3 podnarečji, je Gaj prvotni hrvaški jezik imenoval Grundform. V njegovem času se je pojavljal v 4 oblikah: kot slovenščina (močno germanizirana), hrvaščina = kajkavščina, srbščina = štokavščina in Vitezovičev jezik, ki je skupek vseh treh narečij, in ki je bil po Gaju najprimernejši za osnovo knjižnega jezika vsem tistim Hrvatom, ki ne govorijo štokavsko. V spisih *Ljudevit Posavski* in *Eine Fragewort uever croatien im Anfange des neunten Jahrhunderts* iz 1833 Gaj razvije tezo, da so Slovenci dejansko Hrvati, ki pa se jim 834 ni uspelo osvoboditi izpod frankovske oblasti, zato so se močno germanizirali (slovenščina zato ne more biti osnova knjižnemu jeziku, saj ni tako čista kot kajkavščina).
- Marca 1835 je v Danici objavil članek *Pravopisz*, v katerem omenja Slovence, vendar v pomenu Slovan! Danica poroča o obisku Slovenca Jakoba Zupana (je mislil Slovana?). V Oglasu istega leta naznanja objavo prispevkov iz zgodovine »J Slovencev, to jest Horvatov i Serbljev.« Toda v članku *Naš narod* zopet omenja Slovence kot narod! Za

Slovence ima tudi Prekmurce in Porabce, skupaj pa jih je 1,240.000 katolikov in nekaj protestantov. Hrvatov našteje 1,620.000, od tega 194.000 pravoslavcev (na podoben način Gaj dopušča obstoj katoliških Srbov). Pri naštevanju pokrajin, v katerih žive Hrvati, Gaj neposredno ne omenja Slavonije in Dalmacije.

- Plemiči so troedino kraljestvo razumeli širše kot dejansko je bilo: k njemu so prištevali še Dalmacijo in Turško Hrvaško., ki naj bi ju priključili v prihodnosti na podlagi zgodovinskega prava in municipalnega prava, podeljenega 1715. 1761-1848 sta Hrvaško in Slavonijo na ogrskem državnem zboru predstavljala le dva legata, slavonske županije pa so kot madžarski komitati imeli pravico do dveh legatov.
- Janko Drašković je v Disertaciji 1831 v slovensko-horvackih krajinah naštel zgolj 892.000 ljudi; govorijo pa pomešani dialekt (vpliv nemščine, madžarščine, italijanščine). Prebivalce imenuje Slavo-Hrvate (mednje prišteva tudi pravoslavce, saj je imel pravoslavni obred za starejšega od katoliškega). Združitev z Bosno je Drašković utemeljeval na zgodovinskem pravu, s Slovenci pa na podlagi jezika, čeprav sam nima razvite nacionalne ideje. Ilirija je zanj le sopomenka za Hrvaško.